

ANU | Alfred Nobel University JOURNAL

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 2020 р.

Виходить 2 рази на рік

LAW

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Груценко Ю.І.

ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ НАТО:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-1 5

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Баймуратов М.О., Бочарова Н.В.

ГЛОБАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ У СВІТІ:
ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ «ПРАВЛІННЯ ЮРИСТОКРАТІЇ»

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-2 13

Щербатюк І.О., Пирого І.С.

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ КОРПОРАЦІЙ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-3 20

Заворотченко Т.М.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНА ІДЕЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-4 28

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень і досягнень юридичної науки за всіма напрямками суспільного та економічного розвитку України і світової спільноти.

Для наукових працівників, професорсько-викладацького складу ЗВО, фахівців-правознавців, студентів, широкого кола науковців, юристів та працівників різних напрямів юридичної діяльності.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Свідцтво про державну
реєстрацію КВ № 24594-14534Р
від 29.10.2020 р.

Журнал затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» (наказ Міністерства освіти і науки від 10.10.2022р. № 894). Журнал зареєстровано у міжнародних наукометричних базах Crossref DOI, Index Copernicus, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського. Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 01 квітня 2025 р. № 5).

Журнал внесено до Державного Реєстру суб'єктів у сфері медіа (Рішення № 887 Протоколу № 21 Засідання Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 14 вересня 2023 р.).

Ідентифікатор медіа: R30-01317.

1 (10) 2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Баранкова В.В., Чала А.С.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ ТА ІРЛАНДІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-5 36

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Шкабаро В.М.

ДЕЯКІ ПРАВАЗАСТОСОВНІ АСПЕКТИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ З ПЕРЕВИЩЕННЯМ ПОВНОВАЖЕНЬ
У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-6 46

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Вавриш А.В.

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ В ЦИФРОВОМУ ВРЯДУВАННІ:
РИЗИКИ ДЛЯ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-7 52

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ніколайчук Т.В., Біла А.В.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ТРУДОВИХ
ПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ МОБІНГОМ І ДИСКРИМІНАЦІЄЮ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
ТА СУДОВА ПРАКТИКА

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-8 61

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Палєєва Ю.С.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОСМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-9 70

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на Alfred Nobel University Journal of Law обов'язкове.

Підписано до друку 07.07.2025. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 6,26.

Тираж 300 пр.

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 778-58-66. e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Yurii Hrtsenko

THE CONTENT OF NATIONAL INTERESTS IN THE SPHERE OF SECURITY AND DEFENCE OF UKRAINE
AND NATO STATES: A COMPARATIVE ANALYSIS

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-1 5

CONSTITUTIONAL LAW. MUNICIPAL LAW

Mykhaylo Baymuratov, Natalia Bocharova

GLOBAL GROWTH OF THE IMPORTANCE OF THE JUDICIARY IN THE WORLD: ON THE QUESTION
OF THE ROLE OF THE "RULE OF JURISTOCRACY"

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-2 13

Iryna Shcherbatyuk, Ihor Pyroha

THE CONCEPT OF SOCIAL, ENVIRONMENTAL, AND ECONOMIC BEHAVIOR OF CORPORATES

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-3 20

Tatiana Zavorotchenko

PROTECTION OF PEOPLE'S RIGHTS AS THE BASIC IDEA OF A LEGAL POWER

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-4 28

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Viktoriia Barankova, Alina Chala

LEGAL FOUNDATIONS OF CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE AND IRELAND: A COMPARATIVE ANALYSIS

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-5 36

ECONOMIC LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Veronika Shkabaro

SOME LAW-ENFORCEABLE ASPECTS OF THE EXECUTION OF CONTRACTS WITH EXCESS OF POWERS
IN ECONOMIC RELATIONS

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-6 46

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Andriy Vavrysh

CRIMINALIZATION OF INSTITUTIONAL INACTION IN DIGITAL GOVERNANCE: RISKS TO THE SECURITY
OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-7 52

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS. FORENSIC EXPERTISE. OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

Tatiana Nikolaychuk, Alona Bila

CRIMINALISTIC AND FORENSIC EXPERT SUPPORT FOR PROVING LABOR RIGHTS VIOLATIONS RELATED
TO MOBBING AND DISCRIMINATION THEORETICAL METHODOLOGICAL AND JUDICIAL PERSPECTIVES

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-8 61

INTERNATIONAL LAW

Yuliia Palieieva

SOME ASPECTS OF UKRAINE'S SPACE DIPLOMACY

DOI: 10.32342/3041-2218-2025-1-10-9 70

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

С.Б. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

Н.В. БОЧАРОВА, доктор юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.М. ШКАБАРОВ, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

М.О. БАЙМУРАТОВ, доктор юридичних наук, професор
(м. Одеса).
Є.А. БУЛАТ, доктор юридичних наук, старший науковий
співробітник (м. Дніпро).
О.В. ГУЛАК, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Н.О. ДАВИДОВА, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Б.Я. КОФМАН, доктор юридичних наук, старший дослідник
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.П. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор
(м. Кропивницький).
С.В. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Т.С. ПОДРОЖНА, доктор юридичних наук, професор
(м. Львів).
В.В. ПРОЩАЄВ, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.В. САЧКО, доктор юридичних наук, доцент (м. Дніпро).
О.П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор
(м. Київ).
В.А. ШАТИЛО, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Н.М. БАТАНОВА, кандидат юридичних наук (м. Київ).
Л.О. ГОЛОВКО, кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ).
О.А. ГРАБИЛЬНИКОВА, кандидат юридичних наук (м. Дніпро).
А.А. ЄЗЕРОВ, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Міжнародна редакційна рада

АНДЖЕЙ БІШТИГА, доктор наук з права, професор (Польща).
ІВАН ПАНКЕВИЧ, доктор наук з права, професор (Польща).
МАЦЕЙ БОРСКИ, доктор наук з права, професор (Польща).
ІРЖІ ЗІЧА, доктор філософії з права (Чеська Республіка).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

SERGIY KHOLOD, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLIY ZADOIA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

NATALIA BOCHAROVA, Doctor of Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Responsible Secretary

VERONIKA SHKABARO, PhD in Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

MYKHAYLO BAIMURATOV, Doctor of Law,
Full Professor (Odessa).
IEVGENIYA BULAT, Doctor of Law, Senior Researcher
(Dnipro).
OLENA GULAC, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
NATALIYA DAVYDOVA, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
BORIS KOFMAN, Doctor of Law, Senior Researcher
(Alfred Nobel University, Dnipro).
VALERII PIETKOV, Doctor of Law, Full Professor
(Kropyvnytskyi).
SERGEY PETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
TETYANA PODOROZHNA, Doctor of Law, Full Professor
(Lviv).
VOLODYMYR PROSHAYEV, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
OLEKSANDR SACHKO, Doctor of Law, Associate Professor (Dnipro).
OLEXANDER SVITLYCHNYY, Doctor of Law, Full Professor
(Kyiv).
VOLODYMYR SHATILO, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
NATALIYA BATANOVA, PhD in Law (Kyiv).
LIUDMYLA GOLOVKO, PhD in Law, Associate Professor
(Kyiv).
OLENA HRABYLNKOVA, PhD in Law (Dnipro).
ALBERT YEZEROV, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA ULIUTINA, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

International Editorial Board

ANDRZEJ BISZTYGA, Doctor of Law, Full Professor (Poland).
IVAN PANKEVYCH, Doctor of Law, Full Professor (Poland).
MACIEJ BORSKI, Doctor of Law, Full Professor (Poland).
JIRI ZICHA, PhD in Law (Czech Republic).

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 327:351.86

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-1>

Ю.І. ГРУЦЕНКО,
здобувача ступеня «Доктора філософії»
Донецький національний університет імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0009-0000-3016-3407>

ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ НАТО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена порівняльному аналізу змісту національних інтересів у сфері безпеки і оборони України та держав НАТО задля визначення вектору подальшого розвитку безпекової політики в Україні. Досліджено наукові позиції вчених щодо спільності національних інтересів та їх місця в безпековій політиці нашої держави та Альянсу. Охарактеризовано ключові аспекти стратегічних концепцій обох держав у хронологічному порядку. Наголошено на чітку позицію НАТО щодо засудження вторгнення росії в Україну, неодноразових порушень росією міжнародного гуманітарного права та підтримки становлення сильної і незалежної України як запоруки стабільності на євроатлантичному просторі. Здійснено аналіз правового підґрунтя двосторонніх відносин між Україною та Альянсом: основних положень Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО (1997), Декларації про доповнення Хартії про особливе партнерство (2009), Стратегії України щодо НАТО (2002). Порушено проблему перманентного пошуку удосконалення механізмів забезпечення безпекової політики України та НАТО задля протистояння новим загрозам з боку ворога – росії, та забезпечення безпеки в Європі. Досліджено національне законодавство на предмет політичного курсу України, стратегій безпеки нашої держави. Зроблено висновок про те, що двосторонні відносини України та НАТО щодо збереження та захисту їх спільних інтересів в контексті безпеково-оборонної політики є запорукою гарантування миру в європейському регіоні та протистояння агресивно налаштованим державам Сходу (російська федерація, білоруська федерація). Наголошено на тому, що в період глобалізації та перерозподілу важелів впливу у світі, налагодження співробітництва з іншими державами задля збереження та захисту спільних інтересів є одним зі шляхів гарантування миру та безпеки. Членство в НАТО є пріоритетом для України, що закріплено як в законодавстві України, так і в міжнародних договорах.

Ключові слова: національна безпека, національний інтерес, НАТО, Україна, мир, євроатлантичний простір.

Постановка проблеми. Північноатлантичний альянс (далі – НАТО або Альянс) – це один з найбільш потужних військово-політичних союзів, які сьогодні існують у світі. Він налічує 32 держави, об'єднаних спільною метою – забезпечення свободи та безпеки в північноатлантичному регіоні [1].

Держави Альянсу мають потужну військову силу, що дає змогу впливати на розвиток глобальних політичних процесів. Саме тому дослідження безпекової політики НАТО та її порівняння з безпековою політикою України сприятиме визначенню ключових моментів, на яких доцільно зробити акцент в подальшому плануванні вектору удосконалення правового забезпечення вітчизняної національної безпеки, що є актуальним в умовах тривалої російсько-української війни.

Крім того, більшість експертів у сфері геополітики та політологів схилиються до думки, що безпекові гарантії для України у боротьбі з російською агресією можливо забезпечити лише шляхом вступу до НАТО, а отже, питання співвіднесення змісту національних інтересів у сфері безпеки і оборони України та держав Альянсу є особливо актуальним в умовах викликів сучасного суспільства.

Стан дослідження. Варто зауважити, що на доктринальному рівні окремі питання окресленої вище проблеми досліджували такі учені: Є. Білоусов, О. Воронова, Т. Дацьо, А. Ключко, та С. Прийдун, І. Семенець-Орлова, Ю. Стужук, І. Тодоров, І. Шишкін, М. Шпура, І. Яковюк та багато інших. Однак, комплексне порівняння змісту національних інтересів у сфері безпеки і оборони України та держав НАТО з урахуванням сучасної геополітичної ситуації в Європі досі науковцями не було проведене.

Метою статті є здійснити порівняльний аналіз змісту національних інтересів у сфері безпеки і оборони України та держав НАТО задля визначення вектору подальшого розвитку безпекової політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Північноатлантичного договору про заснування НАТО (1949 р.) сторони зобов'язуються вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість. У ст. 5 документу встановлено: сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх [2].

Як наголошують І. Яковюк та Є. Білоусов, міцність відносин у межах союзу залежить від наявності спільних інтересів і системи цінностей. Ще з моменту створення НАТО демократія, права людини й відданість міжнародному правопорядку вважаються його фундаментом, а також основою трансатлантичних відносин. Жодна із держав-учасниць Альянсу не може самотужки захистити свої демократичні, економічні, технологічні й стратегічні інтереси [3, с. 104].

Закінчення Другої світової війни принесло для більшості держав усвідомлення потреби в забезпеченні миру, що можливо було досягнути лише шляхом об'єднання спільних зусиль для протистояння викликам. Безпека стала основоположним національним інтересом більшості країн на тлі втрат та розрухи, спричинених війною. Саме безпека була фундаментом для подальшого розвитку – економічного, політичного, культурного.

Хоча Україна не є членом НАТО, в аспекті формування стратегій безпекової політики наша держава та Альянс об'єднані багатьма спільними інтересами. Як стверджує С. Прийдун, мова йде про демократію, права людини, верховенство права, дотримання норм міжнародного права тощо. У заявах, деклараціях, асоціаціях, спільних заявах НАТО неодноразово робить акцент на готовності до підтримки України, а саме: забезпечення її суверенітету, територіальної цілісності та підготовки до євроатлантичної інтеграції. У свою чергу, в Україні на законодавчому рівні визначено пріоритетність досягнення повноправного членства в Альянсі [4, с. 37].

Для комплексного розуміння напрямів діяльності НАТО доцільно проаналізувати його стратегічні концепції – документи, які закріплюють основні завдання, керівні принципи щодо політичної та військової адаптації, цінності та цілі, а також виклики та можливості Альянсу.

Варто зауважити, що період існування НАТО поділяють на два основних етапи: період холодної війни (1949-1991 р.р.) та епоха після холодної війни (1991-2022 р.р.). З 2022 р. почав формуватися третій етап, який характеризується відновленням геостратегічної конкуренції внаслідок агресії росії в Україні та піднесення Китаю. Якщо для першого етапу діяльності НАТО була притаманна оборонна та стримуюча політика, то другий етап передбачав розширення спрямованості активності Альянсу – поняття співпраці та безпеки доповнювали основні концепції стримування та оборони [5].

Доцільно зупинитися на аналізі чотирьох останніх Стратегічних концепцій НАТО (1991, 1999, 2010, 2022), які було представлено вже в період існування України як незалежної та суверенної держави та були дотичними до подій, що відбувалися в нашій державі.

Стратегічну концепцію НАТО 1991 р. було прийнято на Римському саміті. В її основі було закладено принцип гнучкого реагування. Зміст документу передбачав ідею про роз-

виток ідентичності європейської безпеки та оборонної ролі шляхом зміцнення європейської опори в НАТО, що служитиме як інтересам європейських держав, так і Альянсу загалом. Тобто, мова йде про забезпечення індивідуального національного інтересу в безпековій сфері кожного члена НАТО колективними зусиллями. Передбачалося, що міцність НАТО полягає у накопиченні значної сили, більшої за силу будь-якої іншої європейської держави.

Відповідна концепція ґрунтується на основі принципу, відповідно до якого жодна сторона Альянсу не буде покладатися виключно на власні національні зусилля для вирішення безпекових проблем. При цьому, вони не позбавляються права та обов'язку брати на себе суверенну відповідальність у сфері оборони.

У цілому, політика безпеки НАТО у Стратегічній концепції 1991 р. заснована на трьох взаємодоповнювальних елементах: діалог, співробітництво та підтримка спроможності колективної оборони [6]. З аналізу вищезазначеного документу випливає, що Альянс після закінчення холодної війни став на шлях утвердження свого статусу як центру забезпечення миру, безпеки та стабільності в Європі, цим самим гарантуючи державам-членам забезпечення їх національних інтересів у сфері безпеки та оборони.

Стратегічна концепція 1999 р. закріплювала такі цінності: спільна оборона, мир та стабільність в євроатлантичному регіоні, співпраця та діалог з іншими державами, включно з росією, Україною та країнами Середземномор'я; відкритість вступу до Альянсу нових членів; співробітництво з іншими міжнародними організаціями тощо. Особливий акцент було зроблено на небезпеці накопичення ядерного потенціалу за межами Альянсу. Окрему увагу слід приділити питанню місця росії та України в новій редакції концепції. Так, у п. 36 передбачалося, що «у рамках Основоположного акту НАТО-Росія про взаємні відносини, співпрацю та безпеку НАТО та Росія взяли на себе зобов'язання розвивати свої відносини на основі спільних інтересів, взаємності та прозорості для досягнення тривалого та інклюзивного миру в євроатлантичному регіоні». П. 37 документу встановив, що «НАТО відданий подальшому зміцненню свого особливого партнерства з Україною на основі Хартії Україна-НАТО, включаючи політичні консультації з питань, що становлять спільне занепокоєння, і широкий спектр заходів практичного співробітництва. Альянс продовжує підтримувати суверенітет і незалежність України, територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус країни без ядерної зброї як ключових факторів стабільності та безпеки в Центральній і Східній Європі та Європі в цілому» [7].

В основу Стратегічної концепції НАТО 1999 р. було закладено принцип «партнерства заради миру» (п. 35), спрямований на забезпечення як спільних інтересів Альянсу, так і кожної окремої держави-учасниці, заради досягнення цілей НАТО [7].

Відповідно, Альянсу належала роль центру безпеки в Європі та євроатлантичному регіоні, яка вимагала активізації зусиль для збереження миру.

Стратегічна концепція НАТО 2010 р. передбачала три ключові завдання: 1) колективну оборону (як і попередні стратегічні концепції), 2) кризовий менеджмент та 3) кооперативну безпеку. Кризовий менеджмент означав використання політичних і військових інструментів, щоб допомогти впоратися з кризами, які можуть вплинути на безпеку Альянсу, перш ніж вони переростуть у конфлікти; зупинити поточні конфлікти, якщо вони впливають на безпеку Альянсу. Кооперативна безпека передбачала залученість Альянсу у зміцнення міжнародної безпеки через партнерство; активне сприяння контролю над озброєннями, нерозповсюдженню та роззброєнню; відкритість до надання членства в Альянсі всім європейським демократіям, які відповідають стандартам НАТО [8].

Навесні 2020 р. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг оголосив про початок процесу формування Стратегічної концепції «НАТО-2030», про що країни Альянсу домовлялися на Лондонському саміті в 2019 р. У 2022 р. була прийнята Стратегічна концепція НАТО 2022 р., яка передусім стосувалася порушення миру в Європі через агресію росії.

У передмові до документу зазначалося: «Жорстоке і беззаконне вторгнення Росії, неодноразові порушення нею міжнародного гуманітарного права, її жахаючі військові напади і звірства спричинили невимовні страждання і спустошення. Сильна і незалежна

Україна є вкрай важливою для стабільності на євроатлантичному просторі». Наголошувалося, що нестабільність, зростання стратегічного суперництва, поширення авторитаризму становлять виклик для інтересів і цінностей Альянсу [9, с. 1]. У концепції робиться акцент на побоюваннях щодо можливості загрозу застосування ядерної зброї [9, с. 3-4]. Гостро порушено тему потенційного застосування проти НАТО хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних матеріалів та зброї ворожими державними та недержавними суб'єктами [9, с. 5-6].

Вторгнення російських військ в Україну, анексія Криму, початок повномасштабної російсько-української війни в 2022 р. зумовлювали НАТО до посилення безпекової політики, свідчили про появу нових викликів європейській безпеці, що можуть стати співмірними масштабам загроз часів Другої світової війни і, як результат – зашкодити інтересам кожної держави-учасниці НАТО [5].

І. Яковюк, Є. Білоусов у своїй науковій праці підкреслювали, що розв'язана росією війна проти України є свідченням того, що діючі принципи і правила побудови мирних відносин між Заходом і росією не працюють, а рівень невизначеності між сторонами відповідає періоду холодної війни. Це означає, що НАТО сьогодні набагато складніше дати солідарну відповідь на агресивну політику росії [3, с. 8].

І. Тодоров дотримується позиції, відповідно до якої росія – це не проблемний сусід, з яким можна домовитися, а «екзистенційний ворог», метою якого є повне знищення Української держави, руйнація Європейського Союзу та НАТО. З цього випливає, що лише консолідація Заходу разом з Україною здатна зупинити агресора та притягнути росію до відповідальності на міжнародному рівні [10, с. 17].

В контексті правового підґрунтя двосторонніх відносин між Україною та Альянсом слід зацентрувати увагу на Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО (Мадрид, 1997 р.) (далі – Хартія). Цей документ спрямований на зміцнення відносин між сторонами. У п. 1 Хартії НАТО висловлює переконання про те, що незалежна, демократична та стабільна Україна є одним із ключових факторів забезпечення стабільності у Центральній та Східній Європі та на континенті загалом. У п. 2 визначено спільні принципи сторін, що ґрунтуються на нормах міжнародного права, включаючи Статут ООН, Гельсінський Заключний акти, наступні документи ОБСЄ. П. 6 безпосередньо встановлює, що консультації між НАТО та Україною будуть охоплювати спільні інтереси: 1) політичні питання; 2) питання, пов'язані з безпекою, зокрема, розвиток євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України; 3) запобігання конфліктам; 4) політичні та оборонні аспекти нерозповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї тощо [11].

У 2009 р. було підписано Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство від 21.08.2009 [12]. У 2002 р. було прийнято Стратегію України щодо НАТО, в якій було проголошено курс на повноправне членство в Альянсі. Однак, для цього слід було отримати Програму розширеного партнерства – провести реформи в політичній, економічній та військовій сфері, зміцнити демократію, верховенство права та свободу слова. У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р. основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України було визначено поглиблення співпраці з НАТО, з метою набуття членства в Альянсі. У Стратегії національної безпеки України від 2007 р. визначалися принципи, цілі, завдання і механізми захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави [13, с. 122]. На Бухарестському саміті у 2008 р. було підтримано членство України в НАТО за умови проведення політичних, економічних, оборонних, ресурсних, безпекових і правових реформ в країні [14].

З 2014 р., коли росія напала на Україну, здійснила незаконну анексію Криму, НАТО неухильно дотримувалася позиції цілковитої підтримки суверенітету і територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаних кордонів, що зазначено в Заяві Північноатлантичної ради щодо так званих «референдумів» на частинах території України [15]. Починаючи з 2016 р., допомога з боку НАТО надавалася під егідою Комплексної програми допомоги (далі – КПД), яка включає широкий спектр ініціатив у галузі розбудови оборонних спроможностей і трасових фондів в таких ключових галузях, як кіберзахист, логістика і проти-

дія гібридній війні, а також виділення фінансової допомоги. На Мадридському саміті у 2022 р. було ухвалено рішення про подальше розширення КПД, а на Вільнюському і Вашингтонському самітах у 2023 і 2024 рр. затверджено подальшу підтримку України у рамках КПД [14].

Попри спільність інтересів НАТО та України в протидії агресії росії та забезпеченні безпеки в Європі, Україна потребує постійного удосконалення механізмів забезпечення безпекової політики задля протистояння все новим загрозам з боку ворога – росії.

В аспекті аналізу вітчизняного законодавства варто зауважити, що Декларації про державний суверенітет України проголошує державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. У ч. 1 ст. 3 цього документу встановлено, що політичний курс держави включає такі національні інтереси, як економічну самостійність, екологічну безпеку, культурний розвиток, зовнішню і внутрішню безпеку та спрямованість на налагодження дипломатичних та консульських зносин з іншими державами для зміцнення загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах [16].

Основний Закон держави у ст. 18 визначає спрямованість зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права [17].

У ч. 3 ст. 2 цієї статті Закону України «Про національну безпеку України» закріплено перелік фундаментальних інтересів України: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Доцільно зауважити, що згідно із положеннями цього Закону документами довгострокового планування є Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України, Національна розвідувальна програма (абз. 2 ч. 3 ст. 25) [18].

Окрему увагу доцільно приділити аналізу саме Стратегії національної безпеки України. Варто зауважити, що однією із засад, на яких ґрунтується відповідний акт, є взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки. А в п. 34 окресленого документу прямо зазначається, що стратегічним курсом України є набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [19].

З наведеного випливає, що для реалізації окреслених завдань нормативно-правове забезпечення сфери національної безпеки України має відповідати стандартам країн-партнерів нашої держави, Європейського Союзу та НАТО.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що двосторонні відносини України та НАТО щодо збереження та захисту їх спільних інтересів в контексті безпеково-оборонної політики є запорукою гарантування миру в європейському регіоні та протистояння агресивно налаштованим державам Сходу (російська федерація, білоруська федерація). У період глобалізації та перерозподілу важелів впливу у світі, налагодження співробітництва з іншими державами задля збереження та захисту спільних інтересів є одним зі шляхів гарантування миру та безпеки. Членство в НАТО є пріоритетом для України, що закріплено як в законодавстві України, так і в міжнародних договорах. Україна та Альянс мають значний перелік спільних інтересів, що впливає з дослідження стратегічних концепцій НАТО та законодавства нашої держави у сфері безпеки і оборони, а отже, набуття членства в НАТО для України є логічним кроком виконання обраного стратегічного курсу.

Список використаних джерел

1. Що таке НАТО? *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/nato-welcome/index_uk.html (дата звернення 14.06.2024).
2. Північноатлантичний договір. *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm (дата звернення 14.06.2024).
3. Яковюк І.В. Національна безпека України в умовах нових викликів європейській та євроатлантичній солідарності : монографія. Харків: ФОП Рубан В.В, 2022. 148 с.
4. Прийдун С. Актуальні аспекти співробітництва України і НАТО 2019-2022 р.р. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2023. Вип. 2. С. 33-39.
5. Стратегічні концепції. *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm (дата звернення 24.06.2024).
6. Нова стратегічна концепція Альянсу (1991). *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (дата звернення 24.06.2024).
7. Стратегічна концепція Альянсу (1999). *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm (дата звернення 24.06.2024).
8. Активне залучення, сучасна оборона: Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, ухвалена главами держав та урядів у Лісабоні. *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm (дата звернення 25.06.2024).
9. Стратегічна концепція НАТО – 2022. *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf (дата звернення 27.06.2024).
10. Тодоров І. Україна – НАТО: сучасний стан відносин і перспективи. *Міжнародний науковий вісник*. 2023. Вип. 1-2 (27-28). С. 10-20.
11. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text (дата звернення 04.06.2024).
12. Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, підписаної 9 липня 1997 року. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021#Text (дата звернення 04.06.2024).
13. Стужук Ю., Шпура М. Співробітництво України з НАТО: історична ретроспектива та сучасність. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2022. Вип. 3(76). С. 118-125.
14. Відповідь НАТО на вторгнення Росії в Україну. *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_192648.htm (дата звернення 04.06.2024).
15. Заява Північноатлантичної ради щодо так званих «референдумів» на частинах території України. *Офіційний веб-портал НАТО*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_207558.htm (дата звернення 04.06.2024).
16. Декларація про державний суверенітет України. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 04.06.2024).
17. Конституція України: від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами).
18. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241 (із змінами).
19. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення 24.06.2024).

THE CONTENT OF NATIONAL INTERESTS IN THE SPHERE OF SECURITY AND DEFENCE OF UKRAINE AND NATO STATES: A COMPARATIVE ANALYSIS

Yurii I. Hrutsenko, Candidate for the degree of Doctor of Philosophy Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine)

E-mail: yu.hrutsenko@donnu.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-1>

Keywords: national security, national interest, NATO, Ukraine, peace, Euro-Atlantic space

The article is devoted to a comparative analysis of the content of national interests in the sphere of security and defence of Ukraine and NATO countries in order to determine the vector of further development of security policy in Ukraine. The scientific positions of scientists on the commonality of national interests and their place in the security policy of our country and the Alliance are studied. The key aspects of the strategic concepts of both states are described in chronological order. The author emphasises NATO's clear position on condemning Russia's invasion of Ukraine, Russia's repeated violations of international humanitarian law and support for the establishment of a strong and independent Ukraine as a guarantee of stability in the Euro-Atlantic area. The author analyses the legal basis for bilateral relations between Ukraine and the Alliance: the main provisions of the Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and NATO (1997), the Declaration on Amendments to the Charter on a Distinctive Partnership (2009), and Ukraine's NATO Strategy (2002). The problem of permanent search for improvement of the mechanisms of ensuring the security policy of Ukraine and NATO in order to counter new threats from the enemy - Russia, and to ensure security in Europe is raised. The national legislation on Ukraine's political course and security strategies is studied. It is concluded that bilateral relations between Ukraine and NATO to preserve and protect their common interests in the context of security and defence policy are a guarantee of peace in the European region and countering aggressive states in the East (the Russian Federation, the Belarusian Federation). It is emphasised that in the period of globalisation and redistribution of levers of influence in the world, establishing cooperation with other states to preserve and protect common interests is one of the ways to guarantee peace and security. NATO membership is a priority for Ukraine, which is enshrined in both Ukrainian legislation and international treaties.

References

1. *Scho take NATO?* [What is NATO?] Available at: https://www.nato.int/nato-welcome/index_uk.html (Accessed 14 June 2024).
2. *Pivnichnoatlantychnyj dohovir* [The North Atlantic Treaty] Available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm (Accessed 14 June 2024).
3. Yakoviuk, I. (2022). *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh novykh vyklykiv ievropejskij ta ievroatlantychnij solidarnosti* [National Security of Ukraine in the Context of New Challenges to European and Euro-Atlantic Solidarity]. Monograph. Kharkiv, FOP Ruban V.V. Publ., 148 p.
4. Pryjdun, S. (2023). *Aktualni aspekty spivrobitnytstva Ukrainy i NATO 2019-2022 r.r.* [Current aspects of Ukraine-NATO cooperation in 2019-2022]. *Humanitarni studii: istoriia ta pedahohika* [Humanities studies: history and pedagogy], no. 2, pp. 33-39.
5. *Stratehichni kontseptsii* [Strategic concepts]. Available at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm (Accessed 24 June 2024).
6. *Nova stratehichna kontseptsiiia Aliansu (1991)* [New Strategic Concept of the Alliance (1991)]. Available at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (Accessed 24 June 2024).
7. *Stratehichna kontseptsiiia Aliansu (1999)* [Strategic Concept of the Alliance (1999)]. Available at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm (Accessed 24 June 2024).
8. *Aktyvne zaluchennia, suchasna oborona: Stratehichna kontseptsiiia oborony ta bezpeky chleniv Orhanizatsii Pivnichnoatlantychnoho dohovoru, ukhvalena hlavamy derzhav ta uriadiv u Lisaboni* [Active engagement, modern defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the North Atlantic Treaty Organisation, adopted by the Heads of State and Government in Lisbon] Available at: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm (Accessed 25 June 2024).
9. *Stratehichna kontseptsiiia NATO – 2022* [NATO Strategic Concept 2022] Available at: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf (Accessed 27 June 2024).

10. Todorov, I. (2023). *Ukraina – NATO: suchasnyj stan vidnosyn i perspektyvy* [Ukraine - NATO: Current State of Relations and Prospects. International Scientific Bulletin]. *Mizhnarodnyj naukovyj visnyk* [International Scientific Bulletin.], no. 1-2 (27-28), pp. 10-20.
11. *Khartiia pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru* [Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organisation] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text (Accessed 04 June 2024).
12. *Deklaratsiia pro dopovnennia Khartii pro osoblyve partnerstvo mizh Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru ta Ukrainoiu, pidpysanoi 9 lypnia 1997 roku* [Declaration amending the Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organisation and Ukraine, signed on 9 July 1997] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021#Text (Accessed 04 June 2024).
13. Stuzhuk, Yu., Shpura, M. (2022). *Spivrobitnytstvo Ukrainy z NATO: istorychna retrospektyva ta suchasnist* [Ukraine's Cooperation with NATO: Historical Retrospective and the Present]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho* [Collection of scientific papers of the Centre for Military and Strategic Studies of the Ivan Cherniakhovsky National Defence University of Ukraine], no. 3(76), pp.118-125.
14. *Vidpovid NATO na vtorhnennia Rosii v Ukrainu. Ofitsijnyj veb-portal NATO* [NATO Response to Russia's Invasion of Ukraine. Official NATO web portal] Available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_192648.htm (Accessed 04 June 2024).
15. *Zaiava Pivnichnoatlantychnoi rady schodo tak zvanykh «referendumiv» na chastynakh terytorii Ukrainy* [Statement by the North Atlantic Council on the so-called 'referendums' in parts of Ukraine] Available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_207558.htm (Accessed 04 June 2024).
16. *Deklaratsiia pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy* [Declaration of State Sovereignty of Ukraine.] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Accessed 04 June 2024).
17. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 30, Art. 141.
18. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine". *Bulletin of the Verkhovna Rada*, no. 31, Art. 241
19. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Bezpeka liudyny – bezpeka krainy»*, zatv. *Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020* [National Security Strategy of Ukraine 'Human Security - Country Security', approved by the President of Ukraine. Decree of the President of Ukraine of 14 September 2020 No. 392/2020]. *Ofitsijnyj veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (Accessed 24 June 2024).

Одержано 29.04.2025.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.8

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-2>

М.О. БАЙМУРАТОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського,
<https://orcid.org/0000-0002-4131-1070>*

Н.В. БОЧАРОВА,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права
Університету ім. Альфреда Нобеля,
<https://orcid.org/0000-0002-9256-9493>*

ГЛОБАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ У СВІТІ: ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ «ПРАВЛІННЯ ЮРИСТОКРАТІЇ»

У статті розглянуті сучасні наукові підходи до проблем «юристократії» в зарубіжній правничій думці, зважаючи на те, що у вітчизняній юридичній науці ця тема не отримала системного наукового аналізу. Підкреслюється, що після Другої світової війни в умовах широкого розповсюдження конституційного судочинства суди відходять від визначеної Г. Кельзенем функції контролю і починають нав'язувати свою інтерпретацію права виконавчим і законодавчим органам влади. Це категорично змінило сутність правової держави, яка перетворилася на юристократію – фактичне правління судей. Концепт юристократії отримав значне розповсюдження в зарубіжній юридичній і політологічній літературі. При цьому необхідно наголосити на тому, що системної і досконало обґрунтованої теорії юристократії не існує, як і загальноовизначеної та чіткої її дефініції. Але профільний термін активно вживається, перш за все, для визначення особливої ролі конституційних судів в сучасній системі влади.

В статті зазначається, що базовий підхід зарубіжних дослідників ґрунтується на твердженні, що юристократія або судова гегемонія породжує новий «розподіл влад», який базується на «зростанні невибраних» і не відповідає традиційним демократичним ідеалам.

Констатується, що вплив конституційних судів розширюється і дедалі більше проникає у повсякденну політику і функціонування суспільства. До кола суддівського розгляду включаються питання загальнодержавної політики (мегаполітики), наприклад, легітимність режиму, державне будівництво, компетенція органів виконавчої влади, виборчі процеси тощо, а також питання політичного протистояння і міжпартійної боротьби. Рішення конституційних судів все частіше стають альтернативою законодавчого процесу і нормотворчій роботі органів виконавчої влади. Судова правотворчість створює нові правила і процедури, що розглядається як свідчення переходу влади від представницької демократії до «правління суддів».

Ключові слова: юристократія, конституційне право, конституційні суди, судовий перегляд, розподіл влад, парламентський суверенітет, демократичне правління.

Постановка проблеми. Тривала конституційна криза у Польщі, яка почалася у 2015 р. у зв'язку із змінами до законодавства про Конституційний трибунал, викликала подальші наукові дискусії в світовій конституціоналістиці щодо сутнос-

ті і ролі конституційного контролю, а також стратегічній спрямованості діяльності сучасних конституційних судів [1]. **Перегляд класичної доктрини конституційного правосуддя, розвиненої Г. Кельзенем** в роботі «Сутність і розвиток конституційного судочинства» [2], розпочався в останні десятиліття минулого століття і призвів до виникнення концепту юристократії, який отримав значне розповсюдження в зарубіжній юридичній і політологічній літературі. При цьому необхідно наголосити на тому, що системної і досконало обґрунтованої теорії юристократії не існує, як і загальновизнаної та чіткої її дефініції. Але профільний термін активно вживається, перш за все, для визначення особливої ролі конституційних судів в сучасній системі публічної влади. **Після Другої світової війни в умовах широкого розповсюдження конституційного судочинства** суди відходять від визначеної Г. Кельзенем функції контролю і починають нав'язувати свою інтерпретацію права виконавчим і законодавчим органам влади. Це фактично сприяло категоричній зміні сутності правової держави, яка перетворилася на юристократію – фактичне правління суддєй. Проблеми нової якості, змістовності та онтологічного контексту державного правління в умовах домінування суддівського розсуду при вирішенні публічних справ обговорюються не тільки на доктринальному рівні, а й вже стають предметом активних суспільних дискусій.

Стан дослідження. На просвітницькому сайті *Quora*, де проходить громадський обмін думками щодо поточних проблем політики і держави, наприклад, є такі позначення юристократії: «це збільшення судової влади за рахунок виконавчої та законодавчої влади», «суди мають набагато більше повноважень щодо урядових рішень і перешкоджання законотворчості», «термін, який використовується для позначення процесу, за допомогою якого відбувається передача влади від законодавчої влади до судів відповідно до того, що визнається новим конституціоналізмом» [3].

Зазвичай системний науковий аналіз феномену юристократії пов'язують з появою у 1995 р. збірника дослідницьких робіт з показовою назвою «Глобальне розширення судової влади. Юдиціалізація (judicialization) політики» [4]. У нарисах видання констатується, що розширення судової влади або юдиціалізація політики стала однією з найважливіших тенденцій конституційного розвитку кінця тисячоліття.

У роботі британського дослідника А. Стоун Світа «Правління із суддями» (2000), яка стала класикою європейської конституціоналістики, висунута теза про те, що на законодавчі процеси у західноєвропейських країнах все більше впливають конституційні суди та дискурсивна практика конституційного винесення рішень. Паралельно з цим звичайна судова система наділила себе широкими правами по судовому нагляду, намагаючись змінити закони, які вважаються неконституційними. Ці явища у сукупності підривають парламентський суверенітет і трансформують саму природу європейського уряду та суспільства, побудованих на принципі поділу влад [5]. **Юристократія або судова гегемонія породжує новий «розподіл влад», який, за словами Ф. Віберта, базується на «зростанні невивірених» і не відповідає традиційним демократичним ідеалам (the challenge to conventional democratic theory)** [6].

Положення про занепад і падіння парламентського суверенітету в умовах посилення конституційного нагляду обґрунтовує відомий американський вчений Том Гінзбург. Він пише: «Ідеал обмеженого правління, або конституціоналізм, суперечить ідеї парламентського суверенітету. Ця напруга особливо очевидна, коли конституціоналізм захищається шляхом судового контролю. Один урядовий орган, не обраний народом, говорить виборному органу, що його воля несумісна з основними прагненнями народу» [7].

Метою статті є висвітлення стану сучасних наукових підходів до проблем «юристократії» в зарубіжній правничій думці, зважаючи на те, що у вітчизняній юридичній науці тема не отримала не тільки системного наукового аналізу, а й належної доктринальної уваги.

Виклад основного матеріалу. При поясненні феномену розповсюдження конституційних судів, у тому числі у так званих нових демократіях останньої третини ХХ століття, аналітики вказують на їх залучення до політичних процесів, які проходять у суспільстві. Так, Т. Гінзбург пише, що нові демократії по всьому світу запровадили конституційні суди для нагляду за функціонуванням демократичної політики. Він стверджує, що, хоча судовий контроль дійсно обмежує уряд, його шукають як вирішення проблеми невизначеності в конституційному дизайні. Політичні діячі прийняли системи судового перегляду на основі прав як відповідну форму політичної страховки,

щоб забезпечити себе від можливості втрати політичної влади в майбутньому. Отже, хоча судовий перегляд пов'язаний із глобальним ідеалом верховенства права... конкретна структура інститутів судового перегляду відображає місцеві політичні реалії [8]. **Про пов'язаність конституційного судочинства з політикою** наголошують і автори згаданого вище збірника «Глобальне розширення судової влади. Юдиціалізація (judicialization) політики».

Судове втручання у соціальні, економічні та політичні питання значно зросло в демократичних країнах за останні роки. Зміни були більш драматичними в Європі, де судді були центральними гравцями в низці великих політичних суперечок протягом 1990-х років в Італії, Іспанії та Франції [9].

В літературі з європейського права загальноновизнано, що ідея конституційного судочинства поширилася по всьому європейському правовому простору, а європеїзація сприяла помітному розширенню повноважень третьої гілки влади. Еволюція конституційного судочинства в Європі призвела до того, що поняття конституційного тлумачення стає його визначальною рисою, поряд з судовим переглядом законодавства, розглядом конституційних конфліктів та індивідуальних скарг [10].

На політичному вимірі конституційної юриспруденції наголошується в дослідженні П.М. Хубера «**Конституційні суди і політики в європейському правовому просторі**» [11]. Автор вказує, що зв'язок конституційних судів з політикою є складним і багатограним, включаючи такі фактори, як добір суддів, статус та професійну етику суддів, інституціоналізовані та неформальні контакти учасників конституційного судочинства, вплив громадськості. З порівняльної точки зору, незважаючи на значні відмінності між різними національними державами, конституційні суди загалом діють як своєрідна «структурна опозиція» проти (національного) законодавчого органу та уряду, оскільки вони забезпечують захист прав меншин від демократичної більшості. У процесі європейської інтеграції конституційні суди також виконують конкретне завдання, а саме – захищати (де це необхідно) умови та межі інтеграції своєї держави до Європейського Союзу.

На прикладі досвіду Італії, Німеччини, Франції, Польщі, Канади, Великої Британії простежуються політичні аспекти в діяльності конституційних судів у колективному монографічному дослідженні «Політичне походження конституційних судів» за редакцією Паскуале Паскіно і Франческо Білі [12]. Констатується, що вплив конституційних судів розширюється і **дедалі більше проникає у повсякденну політику і функціонування суспільства. До кола суддівського розгляду** включаються питання загальнодержавної політики (мегаполітики), наприклад, легітимність режиму, державне будівництво, компетенція органів виконавчої влади, виборчі процеси тощо, а також питання політичного протистояння і міжпартійної боротьби. Рішення конституційних судів все частіше стають альтернативою законодавчому процесу і нормотворчій роботі органів виконавчої влади. Судова правоточість створює нові правила і процедури, що розглядається як свідчення переходу влади від представницької демократії до «правління суддів».

Слід зазначити, що існуюча тенденція звинувачення конституційних судів у порушенні демократичних принципів має своїх противників в академічному середовищі. Європейські конституційні суди розглядаються як носії принципів конституційної демократії і захисники принципів верховенства закону, фундаментальних прав, рівності і людської гідності [13]. Професор Дітер Грімм, вчений зі світовим ім'ям, **особливо наголошує на ролі національних конституційних судів у збереженні національної ідентичності і європейської демократії** [14].

Угорський дослідник професор Бела Покол (суддя Конституційного суду Угорщини 2011-2023 рр.) надав глибокий аналіз змін [15], за допомогою яких первісно обмежені конституційні суди перетворилися у головні органи держав. Шлях до постійно діючих конституційних судів був, на його думку, **створений після Другої світової війни військовою адміністрацією США (Німеччини, Італії)**, щоб обмежити демократію. Пізніше це стало початком юристократичної держави. На наш погляд, не менш контраверсійними є думки професора Б. Покола щодо виділення у системі сучасних форм правління юристократичної форми правління поряд з парламентською і президентською системою.

В цілому дослідження Б. Покола містить глибокий і змістовний доктринальний аналіз сучасних проблем конституційного судочинства, а також цікавий фактичний матеріал щодо діяльності конституційних судів в державах світу. Новаторський характер мають розвідки Б. Покола про «європейську юристократію» і «юристократію ЄС».

Одним із самих впливових і відомих у світовому масштабі досліджень юристократії стала книга професора університету Торонто Р. Гіршла «До юристократії. Витоки та наслідки нового конституціоналізму» [16]. В ній автор рішуче відкидає загальноприйняту точку зору, що конституціоналізація прав і встановлення судового контролю мають прогресивне значення і позитивні наслідки для розподілу влади. Замість цього, він пропонує власні висновки, що виникли у нього на підставі комплексного порівняльного дослідження конституційних процесів у Канаді, Ізраїлі, Новій Зеландії та Південній Африці. Гіршль показує, що тенденція до конституціоналізації навряд чи зумовлена справжньою прихильністю політиків до демократії, соціальної справедливості, або захисту універсальних прав. Посилення конституційного контролю потрібно розуміти більш прозаїчніше, і більш цинічно у функціонально-якісному контексті, – як продукт стратегічної взаємодії між гегемоністськими, але загрозливими політичними елітами, впливовими економічними зацікавленими сторонами та керівниками судових органів. Розширення судових повноважень через конституціоналізацію має обмежений вплив на просування прогресивних уявлень про розподільчу справедливість, але воно має суттєвий трансформаційний вплив на політичний дискурс. Глобальна тенденція до юристократії, як стверджує Р. Гіршль, є частиною більш широкого процесу, у якому політичні та економічні еліти, заявляючи про підтримку демократії та сталого розвитку, намагаються ізолювати формування політики від мінливостей для себе демократичної політики. Ці сенсаційні висновки повністю нівелюють ідеальну картину кельзенівської доктрини конституційного контролю і засвідчують традиційний розрив між великою конституційною теорією та реальною конституційною політикою в світі.

Висновки. Резюмуючи, відмітимо, що в зарубіжній правничій думці наприкінці ХХ століття сформувався концепт юристократії, який зазначив розширення впливу конституційних судів на формування і реалізацію повсякденної політики і функціонування суспільства. До кола суддівського розгляду включаються різнопланові питання загальнодержавної політики (мегаполітики), наприклад, легітимність режиму, державне будівництво, компетенція органів виконавчої влади, виборчі процеси тощо, а також питання політичного протистояння і міжпартійної боротьби. Рішення конституційних судів все частіше стають альтернативою законодавчому процесу і нормотворчій діяльності органів виконавчої влади. Судова правотворчість створює нові правила і процедури, що розглядається як свідчення переходу влади від представницької демократії до «правління суддів». При цьому необхідно наголосити на тому, що системної і досконало обґрунтованої теорії юристократії не існує, як і загально визнаної та чіткої її дефініції. Але профільний термін активно вживається, перш за все, для визначення особливої ролі конституційних судів в сучасній системі влади.

Як зазначають новітні дослідження, глобальна тенденція до юристократії в останні роки зіткнулася з певними проблемами, про що свідчать процеси зниження легітимності вищих судів у Індії та США, кризові явища у конституційних судах Польщі та Угорщини. Це дає привід деяким авторам ставити питання про початок періоду «постюристократії», або кінця епохи «могутніх судів» [17]. Відповіді на ці питання мають дати реальні події подальшого конституційного розвитку і відповідні наукові розвідки.

Список використаних джерел

1. Piekarczyk S. The constitutional crisis in Poland as a negative model of Hans Kelsen's constitutional judiciary idea. *Polish Law Rev.* 2016, vol. 2 (1), pp. 58-72. DOI: 10.5604/24509841.1232096
2. Vinx L, ed. Kelsen on the nature and development of constitutional adjudication. In: *The Guardian of the Constitution: Hans Kelsen and Carl Schmitt on the Limits of Constitutional Law.* Cambridge Studies in Constitutional Law. Cambridge University Press; 2015:22-78. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO_9781316136256
3. Quora. How would you simply explain what Juristocracy is? URL: <https://www.quora.com/How-would-you-simply-explain-what-Juristocracy-is>
4. Neal Tate and Torbjorn Vallinder (eds). *The Global Expansion of Judicial Power, The judicialization of politics.* New York, London: New York University. Press, 1995. 534 p. URL: <https://acervo.enap.gov.br/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=51366>
5. Stone Sweet A. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe.* Published: 3 February 2000. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198297718.001.0001>

6. Vibert F. The rise of the unelected: Democracy and the new separation of powers. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 55-68. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/rise-of-the-unelected/challenge-to-conventional-democratic-theory/67F8F6CD093F407A5D7A8C78804C495C>
7. Ginsburg T. Introduction: The Decline and Fall of Parliamentary Sovereignty. *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. Cambridge University Press; 2003, pp. 1-20. URL: https://www.researchgate.net/publication/246593179_Judicial_Review_in_New_Democracies_Constitutional_Courts_in_Asian_Cases
8. Ginsburg T. Why Judicial Review? *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. Cambridge University Press; 2003, pp. 21-33. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/judicial-review-in-new-democracies/0000FE1406D329B985D16312A18768E7>
9. Guarnieri C., Pederzoli P. **The Power of Judges: A Comparative Study of Courts and Democracy**. Collection: Oxford Scholarship Online. Published online: 22 March 2012. URL: <https://academic.oup.com/book/7687>
10. Villalón P.C. The Evolution of Constitutional Adjudication in Europe. The Max Planck Handbooks in European Public Law. Edited by Armin von Bogdandy, Peter M Huber, and Christoph Grabenwarter, Oxford University Press. 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0001
11. Huber P.M, Constitutional Courts and Politics in the European Legal Space. The Max Planck Handbooks in European Public Law. Edited by Armin von Bogdandy, Peter M Huber, and Christoph Grabenwarter, Oxford University Press. 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0014
12. The Political Origins of Constitutional Courts: Italy, Germany, France, Poland, Canada, United Kingdom, Edited by Pasquale Pasquino, Francesca Billi. 30 may 2009 Rome, Fondazione Adriano Olivetti. URL: <https://www.fondazioneadrianolivetti.it/wp-content/uploads/2021/03/political-origins.pdf>
13. Komárek J. National constitutional courts in the European constitutional democracy. *International Journal of Constitutional Law*. 2014. № 12 (3), pp. 525-544. URL: https://eprints.lse.ac.uk/59586/7/Komarek_National%20constitutional%20courts.pdf
14. Grimm D. The Role of National Constitutional Courts in European Democracy. Published: June 2017. URL: <https://academic.oup.com/book/10302/chapter-abstract/158035675?redirectedFrom=fulltext>
15. Pokol B. Juristocracy. Trends and Versions. Századvég, 2021. URL: <https://book24.hu/konyv/idegennyelv-457/angol-516/tortenettudomany/juristocracy-e-konyv>
16. Hirschl R. **Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism**. Harvard University Press, 2004. 286 p. URL: <https://books.google.com.tr/books?id=Ouq1EAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
17. Daly T.G. Charting a way forward? Post-juristocracy, democratic decay, and the limits of Gardbaum's valuable theory. *International Journal of Constitutional Law*. 2020. №18(4), pp.1474-1482. DOI:10.1093/icon/moaa099

GLOBAL GROWTH OF THE IMPORTANCE OF THE JUDICIARY IN THE WORLD: ON THE QUESTION OF THE ROLE OF THE "RULE OF JURISTOCRACY"

Mykhaylo O. Baymuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

E-mail: baymuratov@ukr.net

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Alfred Nobel University.

E-mail: olip@duan.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-2>

The article considers modern scientific approaches to the problems of "juristocracy" in foreign legal thought, given that in domestic legal science the topic has not received a systematic scientific analysis. It is emphasized that after the Second World War, in the conditions of the widespread use of constitutional justice, courts deviate from the control function defined by G. Kelsen and begin to impose

their interpretation of law on the executive and legislative bodies. This categorically changed the essence of the rule of law, which turned into a juristocracy - the actual rule of judges. The concept of juristocracy has received significant distribution in foreign legal and political science literature. It should be emphasized that there is no systematic and thoroughly substantiated theory of juristocracy, as well as a generally recognized clear definition. But the profile term is actively used, first of all, to determine the special role of constitutional courts in the modern system of power.

The article notes that the basic approach of foreign researchers is based on the assertion that juristocracy or judicial hegemony generates a new distribution of powers, which is based on the "growth of the unelected" and does not correspond to traditional democratic ideals. It is stated that the influence of constitutional courts is expanding and increasingly penetrates into everyday politics and the functioning of society. The scope of judicial review includes issues of national policy (megapolitics), for example, the legitimacy of the regime, state building, the competence of executive bodies, electoral processes, etc., as well as issues of political confrontation and inter-party struggle. Decisions of constitutional courts are increasingly becoming an alternative to the legislative process and the rule-making work of executive bodies. Judicial legality creates new rules and procedures, which is seen as evidence of the transition of power from representative democracy to the "rule of judges."

Key words: juristocracy, constitutional law, constitutional courts, judicial review, separation of powers, parliamentary sovereignty, democratic governance

References

1. Piekarczyk S. The constitutional crisis in Poland as a negative model of Hans Kelsen's constitutional judiciary idea. *Polish Law Rev.* 2016, vol. 2 (1), pp. 58-72. DOI: 10.5604/24509841.1232096
2. Vinx L, ed. Kelsen on the nature and development of constitutional adjudication. In: *The Guardian of the Constitution: Hans Kelsen and Carl Schmitt on the Limits of Constitutional Law*. Cambridge Studies in Constitutional Law. Cambridge University Press; 2015:22-78. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO_9781316136256
3. Quora. How would you simply explain what Juristocracy is? Available at: <https://www.quora.com/How-would-you-simply-explain-what-Juristocracy-is>
4. Neal Tate and Torbjorn Vallinder (eds). *The Global Expansion of Judicial Power, The judicialization of politics*. New York, London: New York University. Press, 1995. 534 p. Available at: <https://acervo.enap.gov.br/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=51366>
5. Stone Sweet A. *Governing with Judges: Constitutional Politics in Europe*. Published: 3 February 2000. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198297718.001.0001>
6. Vibert F. *The rise of the unelected: Democracy and the new separation of powers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 55-68. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/rise-of-the-unelected/challenge-to-conventional-democratic-theory/67F8F6CD093F407A5D7A8C78804C495C>
7. Ginsburg T. Introduction: The Decline and Fall of Parliamentary Sovereignty. *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. Cambridge University Press; 2003, pp. 1-20. Available at: https://www.researchgate.net/publication/246593179_Judicial_Review_in_New_Democracies_Constitutional_Courts_in_Asian_Cases
8. Ginsburg T. Why Judicial Review? *Judicial Review in New Democracies: Constitutional Courts in Asian Cases*. Cambridge University Press; 2003, pp. 21-33. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/judicial-review-in-new-democracies/0000FE1406D329B985D16312A18768E7>
9. Guarnieri C., Pederzoli P. *The Power of Judges: A Comparative Study of Courts and Democracy*. Collection: *Oxford Scholarship Online*. Published online: 22 March 2012. Available at: <https://academic.oup.com/book/7687>
10. Villalón P.C. The Evolution of Constitutional Adjudication in Europe. *The Max Planck Handbooks in European Public Law*. Edited by Armin von Bogdandy, Peter M Huber, and Christoph Grabenwarter, Oxford University Press. 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0001
11. Huber P.M. Constitutional Courts and Politics in the European Legal Space. *The Max Planck Handbooks in European Public Law*. Edited by Armin von Bogdandy, Peter M Huber, and Christoph Grabenwarter, Oxford University Press. 2023. DOI: 10.1093/oso/9780192846693.003.0014

12. The Political Origins of Constitutional Courts: Italy, Germany, France, Poland, Canada, United Kingdom, Edited by Pasquale Pasquino, Francesca Billi. 30 may 2009 Rome, Fondazione Adriano Olivetti. Available at: <https://www.fondazioneadrianolivetti.it/wp-content/uploads/2021/03/political-origins.pdf>

13. Komárek J. National constitutional courts in the European constitutional democracy. *International Journal of Constitutional Law*. 2014. № 12 (3), pp. 525-544. Available at: https://eprints.lse.ac.uk/59586/7/Komarek_National%20constitutional%20courts.pdf

14. Grimm D. The Role of National Constitutional Courts in European Democracy. Published: June 2017. Available at: <https://academic.oup.com/book/10302/chapter-abstract/158035675?redirectedFrom=fulltext>

15. Pokol B. Juristocracy. Trends and Versions. Századvég, 2021. Available at: <https://book24.hu/konyv/idegennyelvu-457/angol-516/tortenettudomany/juristocracy-e-konyv>

16. Hirschl R. **Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism**. Harvard University Press, 2004. 286 p. Available at: <https://books.google.com.tr/books?id=Ouq1EAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

17. Daly T.G. Charting a way forward? Post-juristocracy, democratic decay, and the limits of Gardbaum's valuable theory. *International Journal of Constitutional Law*. 2020. №18(4), pp.1474-1482. DOI:10.1093/icon/moaa099

Одержано 29.05.2025.

УДК 342.15, 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-3>

І.О. ЩЕРБАТЮК,

*заступник директора з навчально-виховної роботи,
Волинський інститут імені В'ячеслава Липинського «МАУП»
<https://orcid.org/0009-0008-5943-6104>*

І.С. ПИРОГА,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права і порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0002-2798-7795>*

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ, ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ КОРПОРАЦІЙ

У статті проаналізовано інституційні відносини між корпораціями та їхніми основними зацікавленими сторонами, різними соціальними структурами та регуляторними органами. Виявлено нові принципи корпоративного управління з метою формування сприятливих умов для сталого зростання, етично та екологічно відповідальної поведінки компаній. Для досягнення ефективності КСВ прийняття етичних кодексів повинно розвиватися в напрямку консолідації зобов'язання брати участь у соціально відповідальній поведінці, яка стосується усіх сфер діяльності компанії: економічної (здатність отримувати дохід, прибуток і зайнятість), соціальної (здатність гарантувати умови добробуту, справедливого та сприятливого зростання відповідно до прав людини та трудових прав) та екологічної (здатність гарантувати відтворюваність і якість природних ресурсів). Природа корпоративної соціальної відповідальності виправдовує теоретичну перспективу її добровільного дотримання, але саморегульований підхід продемонстрував багато обмежень, починаючи від повністю обмеженої здатності протистояти хижацькій поведінці. Тому ефективна КСВ повинна передбачати реформу корпоративного управління та регуляторне втручання, яке зробить його обов'язковим і забезпечить контроль за процесом. Йдеться про встановлення правових обмежень щодо різних сфер діяльності компанії: посилення правил, спрямованих на хабарництво, корупцію іноземних компаній, ухилення від сплати податків, несправедливість або зловживання трудовою практикою та інші соціально безвідповідальні бізнес-практики. Ключові обмеження КСВ історично пояснювалися питаннями влади та інтересів корпорацій, які намагаються уникнути регулювання урядів. КСВ часто залучають для забезпечення власних цілей політичних партій. Втім корпорації самі можуть впливати на регуляторну політику уряду через лобіювання.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, інституційні відносини, зацікавлені сторони, корпоративна влада, сталий розвиток, регуляторна політика.

Постановка проблеми. Перші інституційні відносини між корпораціями та їхніми основними зацікавленими сторонами виникли у 80-ті роки [1]. Пізніше корпорації почали турбуватися про розширення мережі зацікавлених сторін, які можуть впливати на корпорації та зазнавати їхнього впливу [2]. Незважаючи на відмінні погляди акціонерів/власників, працівників, клієнтів та постачальників, а також громади – усі вони зацікавлені в самій корпорації та її ринковому успіху, конкурентоспроможності, репутації та глобальній видимості. Це дало початок альтернативним напрямкам розвитку, теорії зацікавлених сторін [3], корпоративній соціальній діяльності [4] та корпоративному громадянству [5].

Легітимність інституційних відносин компанії із зацікавленими сторонами досягається через їх внесок в ефективність компанії: акціонери/власники отримують дивіденди, працівники – постійну зайнятість та винагороду, клієнти – постійну доступність продуктів та послуг, постачальники – вигоду від продовження бізнесу, соціальна інфраструктура громади – вигоду від діяльності компанії.

Стан дослідження. Глобалізація змінила інституційний зв'язок корпорацій та вимагала забезпечувати, підтримувати та відновлювати легітимність у різних «соціальних структурах», де вони працюють. Усі ринки створюються та підтримуються діями уряду, починаючи від визначення корпоративної форми та правил ринків до управління цими ринками. Уряди користуються монополією на законний примус у своїх юрисдикціях, що надає їм особливі повноваження або ієрархію. Ці регулятори визначають правові та іншим чином кодифіковані або авторитетні очікування щодо відповідальності бізнесу [6]. Для забезпечення легітимності з боку цих регуляторів корпорації повинні дотримуватися їхніх правил, але це може поширюватися і на збагачення цілей регуляторів.

Корпорації й самі можуть формувати суспільні цінності (наприклад, через вплив своїх продуктів і послуг) [7] та регуляторну політику (наприклад через лобіювання) [8]. Для цього корпораціям необхідно забезпечити більшу соціальну легітимність як з боку основних зацікавлених сторін шляхом збільшення прибутку, так і альтернативної орієнтації на успіх корпорації порівняно з максимізацією прибутку.

Мета статті – концептуалізація контексту корпоративної соціальної відповідальності на трьох ключових відносинах: між корпораціями та основними зацікавленими сторонами, суспільством загалом та регуляторними органами з метою формування сприятливих умов для сталого зростання, етично та екологічно відповідальної поведінки компаній.

Виклад основного матеріалу. Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) є єдиним результатом усвідомлення того, що можливо досягти суспільних цілей на ринку, дозволяючи компаніям і споживачам здійснювати свою виробничу та споживчу діяльність відповідно до власних етичних принципів [9]. Відновленням зусиль щодо сприяння КСВ Європейська Комісія має намір створити сприятливі умови для сталого зростання, етично відповідальної поведінки компаній і створення тривалої зайнятості в середньостроковій і довгостроковій перспективі через нове корпоративне управління, яке має розглядати людський і соціальний капітал місцевих громад як форму сталого інвестування. Довгострокова трансформація цієї концепції є результатом культурних змін у наукових, громадських та медійних дискусіях, але, водночас, широкое осмислення КСВ стало поштовхом для цих змін.

Інституціоналізація КСВ є дуже очевидною через наявність спеціальних корпоративних функцій, таких як спеціаліст із корпоративної взаємодії, спеціаліст із соціальної відповідальності, директор зі сталого розвитку, директор із філантропії, відповідальності та етики [2]. Ключовим моментом є розгляд КСВ як приклад нерозривного зв'язку між компаніями та суспільствами, які пов'язані добросовісними економічними і соціальними зв'язками. Компанії, як і громадяни, мають відповідальність і обов'язки [2]. Це нове уявлення про зв'язок між компаніями та спільнотами базується на новому та більш поширеному припущенні про відповідальність, яка має на меті протистояти реально, або, принаймні, зупинити поведінку та вибір компаній, орієнтованих лише на отримання прибутку. Необхідність культурного та регуляторного втручання корениться в усвідомленні того, що безвідповідальне підприємство є прямим наслідком управлінського капіталізму. У рамках цієї моделі компанія з внутрішніх і структурних причин прагне діяти безвідповідально. Неетична поведінка компанії, яка має прямі наслідки для працівників – перших зацікавлених сторін компанії та «внутрішніх клієнтів», стосується вибору, пов'язаного з людськими ресурсами: «Компанія наймає якомога менше працівників і має тенденцію звільняти, щоб створити цінність; вона має на меті утримати та завоювати лояльність лише невеликого ядра персоналу; у ньому працює високий відсоток нестандартних працівників або зайнятих на нестабільній основі; воліє використовувати наявні ресурси для фінансових операцій, а не для нових інвестицій» [10, 124].

Незважаючи на те, що ще нещодавно цю концепцію критикували за те, що вона стосується фундаментальних проблем та може бути предметом радикально різних інтерпретацій [11], вона все ще зберігає свою теоретичну та практичну актуальність. Звітність про по-

казники ефективності сталого розвитку включає показники економічного (здатність отримувати дохід, прибуток і зайнятість), соціального (здатність гарантувати умови добробуту, справедливого та сприятливого зростання відповідно до прав людини та трудових прав) та екологічного характеру (здатність гарантувати відтворюваність і якість природних ресурсів). Компанії повинні виходити за рамки суто економічної логіки: «Корпоративна соціальна відповідальність виходить за межі компанії в місцеву громаду та залучає широке коло зацікавлених сторін, окрім працівників та акціонерів: ділових партнерів і постачальників, клієнтів, державні органи та неурядові організації, що представляють місцеві громади, а також навколишнє середовище» [12, пункт 42]. У цій перспективі концепція зацікавленої сторони включає не лише всю громаду, яка знаходиться на території, але й широке громадянське суспільство. У 1960-х роках єдиною метою компанії було отримання прибутку, хоча й у рамках чесної конкурентної гри та відповідно до закону. Теорія зацікавлених сторін ввела етичну цінність у суто економічну логіку, яка характеризувала попередню теорію, та включала референтів, щодо яких компанія вважає себе відповідальною, «усіх осіб, з якими вона має стосунки, і які різними способами впливають на бізнес» [13: 44]. У цій новій перспективі керівництво пов'язане довірчими відносинами не лише з акціонерами, але й з іншими організаціями та особами, а відповідальність компанії поширюється за межі кінцевого результату.

Перехід від теорії акціонерів до теорії зацікавлених сторін вносить суттєві зміни в логіку компанії щодо деяких стратегічних питань: відповідальності, базового часового горизонту, типів вигод і пов'язаних з цим витрат. Це стосується планування та координації синергетичних дій між компаніями та зацікавленими сторонами, не лише поточними, але й потенційними, а отже: інвесторами, працівниками, постачальниками, споживачами, профспілками, установами, асоціаціями, екологами та третім сектором, спільнотою території, спрямованих на створення та збереження складних, але необхідних альянсів між організаціями та особами, які часто мають явно різні інтереси [14].

Нова перспектива розширює кількість суб'єктів та осіб, на яких компанії покликані реагувати, включаючи всіх тих, хто постраждав різними способами від діяльності, вибору та ширших наслідків, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, недоліками чи бездіяльністю. Це являє собою перехід від початкової позиції соціальної безвідповідальності до прийняття відповідальності, не тільки економічної, пов'язаної з будь-якими негативними зовнішніми ефектами, залежно від конкретної підприємницької дії.

Завдяки цьому зрушенню компанії зобов'язані вести діалог із ширшим соціальним і територіальним середовищем, і, отже, на додаток до просторового розширення відповідальності, потрібне її часове розширення, відновлення безперервності між видами діяльності та пов'язаними з ними довгостроковими ефектами. Для досягнення цієї мети прийняття етичних кодексів повинно розвиватися в напрямку консолідації зобов'язання брати участь у соціально відповідальній поведінці, починаючи з місцевої громади.

Таким чином, КСВ являє собою дієвий синтез між національними та наднаціональними регуляторними вказівками зверху вниз і потребами та ініціативами знизу вгору, починаючи з кращих національних та міжнародних практик (таких як прозорість фінансових звітів та процедур ідентифікації постачальників і комерційних партнерів, постійна увага до людських ресурсів та їх вдосконалення, а також соціальні та екологічні звіти).

КСВ представлено як складний і амбітний проект, успіх якого настільки ж складний, як і бажаний, і для якого критичним, але важливим кроком є перехід від стадії регулювання та планування до стадії реалізації, під час якої цю комплексну ідею слід втілити в практичну діяльність. Впровадження стикається з деякими проблемами – брак інструментів, ноу-хау та економічних ресурсів для цих проектів. З іншого боку, КСВ може трансформувати ринкову поведінку та стати суттєвою силою для соціальних та екологічних змін, водночас, надавати економічну перевагу для самих підприємств.

Баланс між роботою та особистим життям є важливою частиною можливостей корпоративного добробуту та важливою умовою для реалізації функціональних стратегій для узгодження особистих і робочих потреб. Територіальний корпоративний добробут є стратегічним інструментом для досягнення мети протидії соціальній та географічній периферійності. У політичній перспективі – це реалізація принципу територіальної демократії як мети

різних територіальних суб'єктів. Цей принцип стосується права жити в якісному просторі, обладнаному послугами та можливостями незалежно від конкретної частини території, на якій ви живете. Це стає особливо важливим для міських і приміських просторів, які характеризуються глибокими відмінностями. Обмеження, яке необхідно подолати, – це сегментація території, розділення на привілейовані та якісні райони (зазвичай реальні та символічні центри міст) із високим рівнем надання територіальних послуг та райони без таких самих характеристик (зазвичай передмістя). Мета територіальної єдності пов'язана зі зміцненням соціального капіталу території. Він представлений такими характеристиками громадянського суспільства, як культура, переважаючі погляди, консенсус, довіра, широко розповсюджені цінності, які дедалі більше становлять конкурентну перевагу певних регіонів.

КСВ прагне знайти спосіб вирішення екологічних і соціальних проблем. У рамках цього способу концептуалізації КСВ існує принаймні сім ідеальних типів інновацій: зусилля окремих фірм; угоди з окремими фірмами та окремими неурядовими організаціями (НУО); державно-приватне партнерство; інформаційні підходи; системи екологічного менеджменту; корпоративні кодекси поведінки галузевих асоціацій; жорсткий закон приватного сектора, відомий як недержавне ринкове управління. Навіть якщо не всі приклади легко вписуються в одну категорію, розмежування відмінностей має вирішальне значення для вирішення питань про ефективність [15, 417].

Необхідно покращити, зростаючу якість політичних та економічних процесів соціальних змін, які впливають на території на різних рівнях. Для цього [10], необхідно визначити точну та структуровану концептуальну і нормативну архітектуру.

Виникає потреба в політиках, які визнають центральне місце мети КСВ і активно втручаються для її забезпечення та забезпечення добробуту суспільства. З цієї точки зору КСВ може відігравати дуже стратегічну роль щодо цілі територіальної єдності, яка стає все більш центральною в європейській політиці [16; 17]. Мета, до якої потрібно прагнути, є дуже амбітною: створити умови для підприємств, здатних синтезувати соціальні та економічні перспективи, шукаючи третій шлях, який об'єднує економічний успіх і індивідуальну якість життя. «Промисловість може бути задумана Правлінням як інструмент отримання прибутку, але, як відомо соціологам та економістам, найкращі промислові організації набули більш гуманного та завершеного вигляду та послідовності, коли керувалися не такими економічними мотивами, а прагненням досягти роботи високої соціальної чи технічної цінності або яка відповідає обом цим потребам (...) Тільки за цих умов плюралістичне та вільне суспільство є творцем автентичної цивілізації, усуває безлад, нерівність, розрив між соціальним і економічним, між прекрасним і корисним, між справедливим і людським» [18, 49, 56].

Звичайно, сама природа корпоративної соціальної відповідальності виправдовує теоретичну перспективу її добровільного дотримання, але не можна забувати, що з часом добровільний або саморегульований підхід продемонстрував багато обмежень, починаючи від повністю обмеженої здатності протистояти хижацькій поведінці. Тому видається, що ефективна практика КСВ повинна передбачати конкретну реформу корпоративного управління та регуляторне втручання, яке зробить його обов'язковим і зможе контролювати процес. Йдеться про встановлення нових правових обмежень, необхідних для нової структури суспільства та капіталістичної моделі. Драматичні приклади безвідповідальних підприємств чітко показують, що ми не просто зіткнулися з проблемою людей, окремих менеджерів, готових вчинити «злочини білих комірців», помилково названі злочинами без жертв.

Адаптація чітких практик КСВ до регуляторних норм передбачає новий юридичний статут, який забезпечує неявну регуляторну основу для компаній, щоб вони могли визначати соціальні та фінансові цілі своїм основним зацікавленим сторонам, широкій громадськості та регуляторам [19]. Це поєднує неявну форму КСВ з чітким змістом. Приклади регулювання включають вимоги Великої Британії, Франції та Нідерландів щодо належної перевірки в міжнародних ланцюгах поставок для запобігання дитячій праці та рабству; прийняття урядом Норвегії добровільних етичних торгових кодексів для державних закупівель; податок на КСВ уряду Індії [20]; численні нормативні акти китайського уряду щодо КСВ, особливо в експортному секторі [21]. Дещо більш опосередкованим прикладом регулювання є здійснення перевірки законності для ефективного надання добровільним угодам обов'язкової сили (наприклад, в управлінні лісовим господарством [22]).

Деякі галузеві організації, галузеві асоціації та професійні організації прагнуть вбудувати раніше явні практики КСВ у нормальну ділову поведінку своїх членів. У деяких країнах ця тенденція прискорюється профспілками та робочими радами, які стали дедалі активнішими у запозиченні явних практик КСВ в існуючі рамки участі працівників [23].

Оцінка КСВ корпорацій стає все більш поширеною суспільною практикою. КСВ зараз фігурує в багатьох опитуваннях громадської думки, особливо після опитування тисячоліття щодо корпоративної соціальної відповідальності [24]. Нові соціальні рухи успішно популяризували ключові питання КСВ, мобілізуючи громадську реакцію на фінансову кризу 2008 року, публікацію Панамських документів та вплив корпорацій на зміну клімату. Загалом можна спостерігати процеси «нормалізації» порядку денного та практики КСВ у різних бізнес-системах. Регуляторні органи, приватні та державні, включають раніше явні програми КСВ для визначення більш узагальнених очікувань від бізнесу.

Концептуалізація контексту КСВ зосереджена на трьох ключових відносинах легітимності – між корпораціями та основними зацікавленими сторонами, суспільством загалом та регуляторними органами. Ці три типи відносин так чи інакше будуть присутні в будь-якому контексті бізнес-системи. Водночас справедливе побоювання, що надмірне імітування імпліцитних норм може задушити інновації в КСВ. Нинішня КСВ, особливо стосовно програм сталого розвитку, відображає прагнення корпорацій до інновацій, що може викликати занепокоєння наслідками у деяких корпорацій. Існує побоювання, що посилення правил, спрямованих на хабарництво, корупцію іноземних компаній, ухилення від сплати податків, несправедливість або зловживання трудовою практикою та інші соціально безвідповідальні бізнес-практики, призведуть до того, що деякі корпорації передають зовнішнім підрядникам діяльність, яка могла б зробити їх вразливими до наслідків закону, і таким чином дозволила б їм підтримувати свою легітимність завдяки КСВ. Деякі індійські компанії неохоче розглядають свої обов'язки щодо прав людини у своїх ланцюгах поставок, оскільки вони виконали свої зобов'язання щодо КСВ, сплативши індійський податок на КСВ [25].

Ключові обмеження КСВ історично пояснювалися питаннями влади та інтересів корпорацій, які намагаються уникнути регулювання урядів, залучають КСВ для забезпечення власних цілей політичних партій, які пропонують різні політичні підходи до КСВ. У міжнародній політиці спостерігається зростання корпоративної влади в управлінні КСВ та сталим розвитком.

Висновки. Компанії, як і громадяни, мають обов'язки і несуть відповідальність. Постійно зростає кількість суб'єктів та осіб, з якими компанії зобов'язані вести діалог, забезпечуючи як просторове, так і часове розширення своєї відповідальності. Корпоративна соціальна відповідальність є важливим стратегічним критерієм для соціально-економічного та екологічного планування, який може суттєво вплинути на якість і рівень згуртованості і добробут громад. Мета територіальної єдності пов'язана зі зміцненням соціального капіталу, який представлений такими характеристиками громадянського суспільства, як культура, переважаючі погляди, консенсус, довіра, широко розповсюджені цінності, які дедалі більше становлять конкурентну перевагу певних регіонів. Наголос на територіальній згуртованості може потенційно змінити концептуалізацію європейської просторової політики, додавши до неї вимір просторової та соціальної справедливості. Концептуалізація контексту КСВ зосереджена на трьох ключових відносинах: між корпораціями та основними зацікавленими сторонами, суспільством загалом та регуляторними органами. Координація синергетичних дій між компаніями та зацікавленими сторонами вносить суттєві зміни в логіку компанії щодо деяких стратегічних питань відповідальності. Для досягнення ефективності КСВ прийняття етичних кодексів повинно розвиватися в напрямку консолідації зобов'язання брати участь у соціально відповідальній поведінці, яка стосується усіх сфер діяльності компанії: економічної, соціальної та екологічної. Добровільне дотримання принципів корпоративної відповідальності має низку переваг і недоліків, що виправдовує поєднання саморегульованого підходу з регуляторним втручанням, яке зробить його обов'язковим і забезпечить контроль за процесом. Йдеться про встановлення правових обмежень щодо різних сфер діяльності компанії. Ключові обмеження КСВ історично пояснювалися питаннями влади та інтересів корпорацій, які намагаються уникнути регулювання урядів. КСВ часто залучають для забезпечення власних цілей політичних партій. Втім корпорації самі можуть впливати на регуляторну політику уряду через лобіювання, яке на теперішній час не врегульовано українським законодавством.

Список використаних джерел

1. Freeman, R.E. (2009). (First published in 1984.) *Strategic management: A stakeholder approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Carroll, A.B. (2015). Corporate social responsibility: The centerpiece of competing and complementary frameworks. *Organizational Dynamics*. Vol. 44. (2). April–June 2015. Pp. 87–96.
3. Donaldson T., Preston L. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications. *Academy of Management Review*. V. 20. Pp. 65–91. <https://doi.org/10.2307/258887>
4. Swanson, D.L. (1995). Addressing a theoretical problem by reorienting the corporate social performance model. *Academy of Management Review*. V. 20(1). Pp. 43–64.
5. Carroll, A.B. (1998). The four faces of corporate citizenship. *Business and Society Review*. V. 100/101. Pp.1–7.
6. Kourula, A., Moon, J., Salles-Djelic, M.-L., & Wickert, C. (2019). New roles of governments in the governance of business conduct: Implications for management and organizational research. *Organization Studies*. V. 40. Pp.1101–1123.
7. Whelan, G. (2017). Political CSR: The corporation as a political actor. In A. Rasche, M. Morsing, & J. Moon (Eds.). *Corporate social responsibility: Strategy, communication and governance*. Pp. 136–153. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Anastasiadis, S. (2014). Toward a view of citizenship and lobbying: Corporate engagement in the political process. *Business & Society*. V. 53. Pp. 260–299.
9. Carrera, L. (2005). Gli intricati percorsi della responsabilità sociale di impresa. *Studi di Sociologia*. Pp. 421–438.
10. Gallino, L. (2005). *L'impresa irresponsabile*. Torino: Einaudi.
11. Brown T. (2016). Sustainability as empty signifier: Its rise, fall and radical potential. *Antipode*. V. 48(1). Pp.115–133. DOI: [10.1111/anti.12164](https://doi.org/10.1111/anti.12164)
12. European Commission (2001). GREEN PAPER: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpglclefndm-kaj/https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/doc_01_9/DOC_01_9_EN.pdf
13. Giaretta, E. (2000). *Business ethics e scelte di prodotto*. Padova: CEDAM.
14. Pelanda, C., & Savona, P. (2005). *Sovranità & fiducia*. Milano: Sperling & Kupfer.
15. Auld, G., Bernstein, S., & Cashore, B. (2008). The new corporate social Responsibility. *Annual Review Environment and Resources*. V. 33. P. 413–435.
16. Begg, I. (2010). Cohesion or confusion: a policy searching for objectives. *Journal of European Integration*. V. 32(1). Pp. 77–96.
17. Nyssen Guillén, V. I., & Deckert, C. (2021). Cultural influence on innovativeness – links between “the culture map” and the “global innovation index”. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. V. 6, 7.
18. Olivetti, A. (1945). (2021) *L'ordine politico delle Comunità*. Edizioni di Comunità, Roma.
19. Strine, L. E. (2014). Making it easier for directors to “do the right thing”? *Harvard Business Law Review*. V. 4. Pp. 235–254.
20. Mitra, N., & Chatterjee, B. (2019). *India and its corporate social responsibility mandate*. Berlin & Heidelberg: Springer.
21. Hofman, P.S. & Moon, J., with Wu, B. (2017). Corporate social responsibility under authoritarian capitalism: Dynamics and prospects of state-led and society-driven CSR. *Business & Society*. V. 56. Pp. 651–671.
22. Cashore, B. & Stone, M. W. (2012). Can legality verification rescue global forest governance? Analyzing the potential of public and private policy intersection to ameliorate forest challenges in Southeast Asia. *Forest Policy and Economics*. V. 18. Pp. 13–22.
23. Preuss, L., Haunschild, A. & Matten, D. (2006). Trade union sand CSR: A European research agenda. *Journal of Public Affairs*. V. 6. Pp. 256–268.
24. Environics International (1999). The Millennium Poll on Corporate Social Responsibility: Global public opinion on the changing role of companies. URL: https://globescan.com/wp-content/uploads/2018/01/GlobeScan_MillenniumPoll_1999_FullReport.pdf.

25. Agarwal, N. (2018). Measuring business responsibility disclosures of Indian companies: A data-driven approach to influence action. *Business and Human Rights Journal*. V. 3. Pp. 123–129.

THE CONCEPT OF SOCIAL, ENVIRONMENTAL, AND ECONOMIC BEHAVIOR OF CORPORATES

Iryna O. Shcherbatyuk, Deputy Director for Educational Work, Vyacheslav Lypynsky Volyn Institute «MAUP» (Ukraine)

E-mail: Vilchek1312@gmail.com

Ihor S. Pyroha, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative Law, “Uzhhorod National University” (Ukraine)

E-mail: ihor.pyroha@uzhnu.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-3>

Keywords: *corporate social responsibility, institutional relations, stakeholders, corporate power, sustainable development, regulatory policy.*

The article analyzes the institutional relationships between corporations and their main stakeholders, various social structures and regulatory bodies. New principles of corporate governance are identified in order to create favorable conditions for sustainable growth, ethically and environmentally responsible behavior of companies. To achieve the effectiveness of CSR, the adoption of ethical codes should develop in the direction of consolidating the obligation to engage in socially responsible behavior that concerns all areas of the company's activity: economic (the ability to generate income, profit and employment), social (the ability to guarantee conditions of well-being, fair and favorable growth in accordance with human and labor rights) and environmental (the ability to guarantee the reproducibility and quality of natural resources). The nature of corporate social responsibility justifies the theoretical prospect of its voluntary compliance, but the self-regulatory approach has demonstrated many limitations, ranging from a completely limited ability to resist predatory behavior. Therefore, effective CSR should involve corporate governance reform and regulatory intervention to make it mandatory and ensure control over the process. This involves establishing legal restrictions on various areas of a company's activity: strengthening rules aimed at bribery, corruption of foreign companies, tax evasion, unfair or abusive labor practices, and other socially irresponsible business practices. The key limitations of CSR have historically been explained by issues of power and the interests of corporations trying to avoid government regulation. CSR is often used to secure their own goals by political parties. However, corporations themselves can influence government regulatory policy through lobbying.

References

1. Freeman, R.E. (2009). (First published in 1984.) *Strategic management: A stakeholder approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Carroll, A.B. (2015). Corporate social responsibility: The centerpiece of competing and complementary frameworks. *Organizational Dynamics*. Vol. 44. (2). April–June 2015. Pp. 87–96.
3. Donaldson T., Preston L. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence, and implications. *Academy of Management Review*. V. 20. Pp. 65–91. <https://doi.org/10.2307/258887>
4. Swanson, D.L. (1995). Addressing a theoretical problem by reorienting the corporate social performance model. *Academy of Management Review*. V. 20(1). Pp. 43–64.
5. Carroll, A.B. (1998). The four faces of corporate citizenship. *Business and Society Review*. V. 100/101. Pp.1–7.
6. Kourula, A., Moon, J., Salles-Djelic, M.-L., & Wickert, C. (2019). New roles of governments in the governance of business conduct: Implications for management and organizational research. *Organization Studies*. V. 40. Pp.1101–1123.
7. Whelan, G. (2017). Political CSR: The corporation as a political actor. In A. Rasche, M. Morsing, & J. Moon (Eds.). *Corporate social responsibility: Strategy, communication and governance*. Pp. 136–153. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Anastasiadis, S. (2014). Toward a view of citizenship and lobbying: Corporate engagement in the political process. *Business & Society*. V. 53. Pp. 260–299.

9. Carrera, L. (2005). Gli intricati percorsi della responsabilità sociale di impresa. *Studi di Sociologia*. Pp. 421–438.
10. Gallino, L. (2005). *L'impresa irresponsabile*. Torino: Einaudi.
11. Brown T. (2016). Sustainability as empty signifier: Its rise, fall and radical potential. *Antipode*. V. 48(1). Pp.115–133. DOI: [10.1111/anti.12164](https://doi.org/10.1111/anti.12164)
12. European Commission (2001). GREEN PAPER: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Available at: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/doc_01_9/DOC_01_9_EN.pdf
13. Giaretta, E. (2000). *Business ethics e scelte di prodotto*. Padova: CEDAM.
14. Pelanda, C., & Savona, P. (2005). *Sovranità & fiducia*. Milano: Sperling & Kupfer.
15. Auld, G., Bernstein, S., & Cashore, B. (2008). The new corporate social Responsibility. *Annual Review Environment and Resources*. V. 33. P. 413–435.
16. Begg, I. (2010). Cohesion or confusion: a policy searching for objectives. *Journal of European Integration*. V. 32(1). Pp. 77–96.
17. Nyssen Guillén, V. I., & Deckert, C. (2021). Cultural influence on innovativeness – links between “the culture map” and the “global innovation index”. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. V. 6, 7.
18. Olivetti, A. (1945). (2021) *L'ordine politico delle Comunità*. Edizioni di Comunità, Roma.
19. Strine, L. E. (2014). Making it easier for directors to “do the right thing”? *Harvard Business Law Review*. V. 4. Pp. 235–254.
20. Mitra, N., & Chatterjee, B. (2019). *India and its corporate social responsibility mandate*. Berlin & Heidelberg: Springer.
21. Hofman, P.S. & Moon, J., with Wu, B. (2017). Corporate social responsibility under authoritarian capitalism: Dynamics and prospects of state-led and society-driven CSR. *Business & Society*. V. 56. Pp. 651–671.
22. Cashore, B. & Stone, M. W. (2012). Can legality verification rescue global forest governance? Analyzing the potential of public and private policy intersection to ameliorate forest challenges in Southeast Asia. *Forest Policy and Economics*. V. 18. Pp. 13–22.
23. Preuss, L., Haunschild, A. & Matten, D. (2006). Trade union sand CSR: A European research agenda. *Journal of Public Affairs*. V. 6. Pp. 256–268.
24. Environics International (1999). The Millennium Poll on Corporate Social Responsibility: Global public opinion on the changing role of companies. Available at: https://globescan.com/wp-content/uploads/2018/01/GlobeScan_MillenniumPoll_1999_FullReport.pdf.
25. Agarwal, N. (2018). Measuring business responsibility disclosures of Indian companies: A data-driven approach to influence action. *Business and Human Rights Journal*. V. 3. Pp. 123–129.

Одержано 14.05.2025.

УДК: 342.7: 327 (478)

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-4>

Т.М. ЗАВОРОТЧЕНКО,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держава і права,
конституційного права та державного управління юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)*
<https://orcid.org/0009-0002-7799-0922>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНА ІДЕЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті здійснено аналіз наукових підходів щодо механізму захисту прав людини в Україні. Констатовано, що права людини є найбільшим досягненням людства, а проблема захисту прав людини є актуальною з найдавніших часів людської цивілізації. Визначено, що довгі роки концепція «гуманітарної інтервенції» вважалася недопустимою, адже принцип невтручання у внутрішні справи держави визнавався непорушним, проте поступово представники міжнародної спільноти почали розглядати концепцію «гуманітарної інтервенції» як легітимну. Доведено, що право втручання існує в тому випадку, коли на думку окремої держави вторгнення представляється для охорони загальних інтересів людства. Авторкою звернена увага на те, що основною ідеєю правової держави є захист прав людини та їх реальна гарантованість державою. Зазначено, що всі люди є рівними від природи, від самого факту свого народження. Акцентовано увагу на тому, що концепція західноєвропейських мислителів про природні права є необхідною для українського суспільства. Проаналізовано сутність правової держави як держави яка не тільки проголошує права і свободи особи, а й створює розгалужений механізм їхнього захисту. Розглянуто риси, властивості і характеристики правової держави, без яких цивілізоване суспільство не може існувати. Зроблено висновок про те, що забезпечення та захист прав і свобод людини, в тому числі різних категорій меншин, маючи не тільки міжнародно-правову, скільки внутрішньодержавну природу, у випадку неналежного регулювання, фактично перетворюється в серйозну проблему. Вказано, що саме це може створити загрозу не лише інтересам в межах національної безпеки, але й стану та стабільності міжнародного миру та безпеки. Авторка визначає, що без аксіологічного базису система прав людини може не тільки втратити свою стійкість, але й трансформуватись в свою протилежність, особливо коли забувається найголовніша цінність – людина, її життя і свобода. Зауважено, що дане розглянуте питання не може бути ефективно вирішено без використання комплексного підходу, що виражається у залученні всього арсеналу, як внутрішніх, так і міжнародно-правових засобів та методів.

Ключові слова: захист прав людини, система прав людини, гуманітарна інтервенція, екстрадиція, право притулку.

Постановка проблеми. У статті досліджено проблематику підходів стосовно механізму захисту прав людини. Під даною категорією розуміють систему та комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини й громадянина. Дослідження причин порушення прав людини є доволі актуальним протягом всього часу існування людства, оскільки саме відповідні причини можуть надати можливість для розроблення механізму захисту прав людини. У даній науковій статті всебічно вивчається питання складових предмету дослідження та визначаються аспекти щодо непорушності прав людини, якими є незменшуваність, недоторканність можливостей людини, котрі відображені в тих чи інших її правах.

Здійснено огляд питання меж державного втручання в життя суспільства, яке обумовлює іншу проблему, а саме неоднозначне розуміння даного терміну. Це означає, що в про-

цесі застосування даного родового визначення завжди існує нерозуміння його застосування, не враховуючи специфіку суб'єкта судження. Дослідивши погляди науковців, розкриті поняття концепції «гуманітарної інтервенції». Концепція «гуманітарної інтервенції» – це визначення прав людини, яке є універсальним і не може бути обмежене у просторі кордонами окремих держав, а, в свою чергу, принцип дотримання та захисту прав людини не проявляється в якості основи сучасного міжнародного правопорядку, а це означає, що він є пріоритетним. Визначивши онтологію головного питання, здійснено огляд сутності правової держави як держави, яка проголошує права і свободи людини і громадянина та створює механізм захисту прав особи.

Найбільш загальноприйнятим та ефективним способом захисту прав людини є гарантія забезпечення прав і свобод людини й громадянина за допомогою судового захисту. Найдієвішим способом захисту права є такий, котрий зможе забезпечувати поновлення порушеного права, а у випадку неможливості такого поновлення, зможе гарантувати можливість отримання відповідної компенсації. Механізм захисту прав людини як ідея правової держави, може комплексно поєднувати у собі такі складові, як: процесуальна діяльність, міжнародні та національні механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини й громадянина. Тож постає питання, яким чином створити дієвий механізм захисту прав людини в громадянському суспільстві, який чітко би висвітлював ідею правової держави. Необхідно дослідити наукові погляди на проблему захисту прав людини. З огляду на це комплексно вивчивши складові теми дослідження, а саме питання захисту прав людини, визначенню концепції «гуманітарної інтервенції», надавши їм загальні визначення та встановивши взаємозв'язок між ними для розуміння їх сутності та значення, можна дійти обґрунтованих висновків, котрі сприяють розкриттю даної наукової теми. Крім того, було досліджено основну ідею правової держави, якою є захист прав людини та їх дієва гарантованість державою, а також властивості і характеристики правової держави, без яких не може існувати цивілізоване суспільство. Отже, актуальним науковим викликом вбачається виявлення трактування юридичного захисту, яке зводиться до проблеми законодавчого закріплення механізму захисту прав людини та фактично ототожнюється як ідея правової держави. З метою формування правового захисту прав людини необхідно перемістити увагу із закріплення прав людини в національному законодавстві на дійсний їх захист.

Права людини є найбільшим досягненням людства, а проблема захисту прав людини є актуальною з найдавніших часів людської цивілізації. Так і є в умовах сьогодення, оскільки питання прав людини є найважливішим питанням внутрішньої та зовнішньої політики усіх демократично спрямованих держав світу. Система захисту прав людини потребує нового теоретико-правового осмислення та розробки висновків і пропозицій щодо встановлення міжнародно-правовим стандартом в сфері прав людини. Питання, які виникають відносно поваги до прав і основних свобод людини як одного з основних принципів сучасного міжнародного права будуть залишатися актуальними ще довгий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою реалізації мети статті застосовані загальнонаукові, філософські, системний, юридико-догматичний методи дослідження, формально-юридичний, соціолого-правовий методи дослідження, метод діалектики. Перші два методи було застосовано при розгляді періодів становлення нашої держави як незалежної, правової, з урахуванням зміни поглядів втручання держави у життя громадян. Таке твердження обґрунтується наявністю випадків, коли християнське населення неосвічених народів могло відчувати несправедливого ставлення до себе. Ці методи виражаються в підході до вивчення наукових підходів щодо механізму захисту прав людини в Україні, заснованого на загальних закономірних зв'язках розвитку буття і свідомості та передбачають розгляд принципу невтручання у внутрішні справи держави як явище, яке визначається природою людини і умовами життя суспільства і яке пов'язане з іншими соціальними явищами і знаходиться в постійному розвитку, якісному відновленні. Системний метод надав можливість згрупувати базові елементи вчення правової держави та об'єднати їх в загальну характеристику поняття правової держава. При застосуванні об'єктивності як принципу методології дослідження застосована основна ідея правової держави. Цією ідеєю є захист прав людини, їх реальна гарантованість державою. Юридико-догматичний метод став у пригоді при опрацюванні предмету дослідження як такого в безумовному зв'язку з кон-

ституційним, міжнародним та іншими галузями права. За допомогою цього методу здійснено аналіз діючого законодавства і практики його застосування державними органами. Формально-юридичний метод надав змогу уявити значення нормативного матеріалу для дослідження даної проблеми. Соціолого-правовий метод було використано при розумінні взаємозв'язку концепції західноєвропейських мислителів про природні права та доказу її необхідності для українського суспільства.

Застосування вищевказаних методів дозволило узагальнити теоретичні та практичні напрацювання українських вчених, у наукових працях яких розглянуто пов'язані з досліджуваною нами проблематикою проблеми. За допомогою методу діалектики сформульовано кінцеві висновки, а також визначено перспективи подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати погляди, сформовані у правовій науці на проблему захисту прав людини як на державному так і на міжнародному рівнях. Дана мета конкретизується в таких завданнях: охарактеризувати результати проведеного аналізу сформованих у правовій науці поглядів; довести віднесення прав людини та її системи до основної ідеї правової держави.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці України слід виділити ту її галузь, яка забезпечить динамічну та об'єктивну реакцію науковців на законодавчі ініціативи влади та надасть випереджаючий законотворчості напрям руху правової системи України в інтересах охорони й захисту прав людини. Тільки так можна зупинити законотворчі експерименти над громадянами України, коли суспільство і фахівці знаходяться в стані постійного реформування, а мети такого реформування не визначено. Якщо проаналізувати попередній етап становлення України як незалежної, правової держави, то можна зробити висновки про те, що він увесь складається з постійного реформування державного устрою та суспільних відносин. Цілком зрозумілими є труднощі, пов'язані з переходом соціалістичної республіки колишнього Радянського Союзу на капіталістичні рейки, але наша держава не єдина в світі, яка пройшла цей шлях, однак опинилася не в найкращому економічному, політичному і, головне, правовому становищі [1].

Середину XIX століття характеризується тим, що відбувається зміна філософсько-правових поглядів на межі державного втручання в життя суспільства, а на міжнародному рівні переважає точка зору про закономірність втручання у справи інших держав і закономірності інтервенції з мотивів «гуманності» для захисту основних прав і свобод людини. Дане судження при цьому виправдовується обґрунтуванням чи застереженням щодо випадків, коли християнське населення неосвічених народів може зазнавати варварського гоніння та побиття.

У наш час саме Європейський Союз служить яскравим виразником наддержавного об'єднання, яке сформувалось унаслідок добровільного обмеження державами-членами даної організації свого суверенітету та розвитку правопорядку ЄС, який відрізняється як від міжнародного, так і від національного. У цьому контексті дещо втратила актуальність в наш час позиція про те, що «в міжнародно-правових відносинах не може існувати будь-яка наддержавна воля, оскільки в силу державного суверенітету учасники міжнародно-правових відносин займають незалежне один від одного положення». Тим самим абсолютно виключалась можливість існування наддержавних організацій та наддержавних органів, рішення яких є обов'язковими для країн, які входять в цю організацію [2].

Довгі роки концепція «гуманітарної інтервенції» вважалася недопустимою, адже принцип невтручання у внутрішні справи держави визнавався непорушним, проте поступово представники міжнародної спільноти почали розглядати концепцію «гуманітарної інтервенції» як легітимну [3]. Концепція «гуманітарної інтервенції» є визначенням прав людини, є універсальним і не може бути обмежене у просторі кордонами окремих держав, в свою чергу, принцип дотримання та захисту прав людини не проявляється в якості основи сучасного міжнародного правопорядку, а це означає, що він є пріоритетним. Але не всі держави підтримали такий підхід до зазначеної концепції (держави-члени міжнародних організацій «Група 77» та «Рух неприєднання»).

Застосування доктрини гуманітарної інтервенції лише проти нецивілізованих народів є доволі законним. Разом з тим, слід зазначити, що право на гуманітарну інтервенцію виникає не в односторонньому порядку, а в результаті рішення декількох держав [4]. Продо-

вжуючи дану точку зору, зауважимо, що право втручання існує також і в тому випадку, коли на думку окремої держави вторгнення представляється для охорони загальних інтересів людства. Виходячи з цього, право втручання може бути представлено спільно декільком державам, яке можна назвати колективним втручанням. Можливість гуманітарного втручання з метою захисту прав людини на території держави, в якій вони масово порушуються, не суперечить принципу державного суверенітету, оскільки він має розглядатись у межах єдиної для всього сучасного цивілізованого світу концепції універсальності прав людини. Сенса цієї концепції полягає в тому, що всі держави, які взяли на себе зобов'язання поважати Статут ООН, Загальну декларацію прав людини 1948 р, Гельсінкський Заключний акт та інші документи, що проголошують універсальні й невід'ємні права людини, одночасно взяли на себе міжнародно-правове зобов'язання гарантувати закріплені в них права людини і визнали, що ця сфера не є предметом їх виключної компетенції. При цьому, аналізуючи в основному практику європейських держав в даній сфері в XIX столітті, взагалі можна дійти висновку про те, що в дійсності жодна інтервенція не відбувалася з гуманною метою, за винятком окупації Сирії в 1860-1861 рр. Францією під приводом захисту християн-маронітів «від «нецивілізованого» мусульманського населення. Тому, якщо та чи інша держава порушує права і свободи своїх громадян, то слід з цією державою припинити будь-які, і не втручатися з застосуванням зброї.

Найпоширенішою концепцією дослідження людських прав є встановлення того факту, що права людини мають універсальний характер. Ця універсальність проявляється як трансцендентний аспект. Це права, які має кожна людина як особистість, незалежно від правового простору чи історичного часу. Розгляд цього аспекту є дуже важливим для обґрунтування безумовності прав людини, але, згідно з критикою опонентів у цьому сенсі, права людини є дуже широкими абстракціями; хоча цінні як регулятивна концепція, їх надзвичайно важко застосувати в суспільстві [5]. Дана позиція ґрунтується на принципах правового становища людини і громадянина, які являють собою основи початку, виходячи з яких здійснюється використання прав і свобод людини і громадянина, виконання його обов'язків [6].

Наведений період часу XIX століття і його наступні періоди одночасно мають і таку особливість, як закріплення в основних законах окремих держав норм, регулюючих співпрацю в сфері захисту прав людини та положень, які визначають обсяг прав і свобод конкретного громадянина (індивіда), питання екстрадиції і права притулку. Вони, до прикладу, знаходять своє відображення в Конституційній хартії Португалії 1826 року, Основному статуті Італії 1848 р., Конституції Данії 1866 р., Конституції Японії 1889 р.

Наприкінці XIX – початку XX століть нова юридична назва, осмислення і розповсюдження в світі отримує концепція правової держави, як особлива форма організації і функціонування публічної політичної влади. В цей період вона набуває такі риси, властивості і характеристики, без яких цивілізоване суспільство не може існувати: гуманізм (пріоритет прав людини щодо влади); демократичність (подолання відчуження особистості від держави, створення масової соціальної бази); моральність (рівноправність і справедливість); обмеження його всевладдя (поділ влади, створення стримувань і противаг). Звідси стає зрозумілим, що права людини та їх ефективний захист з боку держави є однією з найактуальніших проблем ідеї правової держави.

Розглядаючи питання, пов'язані з науковим визначенням поняття «правова держава», треба зазначити, що в синонімічному ряді поряд із цим терміном у науці використовуються й інші. Такі базові елементи вчення правової держави, як мудрість, вміння, майстерність, кмітливість, толерантність, розсудливість, виваженість тощо були ґрунтовно основоположені ще давньогрецькими філософами: Піфагором, Платоном, Аристотелем, Діогеном. Крім того, необхідно акцентувати увагу на епоху життя таких відомих мудреців і пророків VIII – III ст. до н. е. (період «осьового часу»): Конфуція і Ліо-Цзи в Китаї, Будди в Індії, Заратустри в Персії, старозавітних пророків Іллії, Ісайї, Ієрамії в Палестині, Гомера, Геракліта тощо. Саме «осьовий час» породив світові релігії, філософію мудрості, сформував уявлення про людство, його цінності та ідеали як основи правової держави. У зв'язку з цим, звернемо увагу на найбільш вивчені погляди відносно принципів правової держави.

Центральною основною ідеєю правової держави є захист прав людини, їх реальна гарантованість державою. Всі люди є рівними від природи, від самого факту свого народження. Додержуючись концепції західноєвропейських мислителів про природні права, можемо доказати її необхідність для українського суспільства [7].

Варто акцентувати на тому, що важливим аспектом для концепції західноєвропейських мислителів є поділ влади в державі та незалежність судової влади. Вважаємо, що пріоритетною функцією держави з демократичним режимом повинно бути дійсне забезпечення прав людини та верховенство закону.

Механізм забезпечення прав людини в Україні визначається сукупністю нормативного та інституційного елементів. А у випадку вичерпання національного механізму забезпечення прав людини, кожен має право на застосування міжнародного механізму забезпечення прав людини (як на регіональному, так і універсальному рівнях), що може бути предметом подальших наукових досліджень. В сучасних і політичних реаліях правова держава за своєю суттю може визнаватися такою лише за умови, що вона забезпечує безпеку громадян, охорону та захист їхніх прав і законних інтересів, а також ефективне відновлення в правах [8], тобто мова йде про те, що наскільки насправді дієво забезпечується захист прав людини та громадянина у конкретній державі. В даному аспекті, безумовно, випробування дієвості норм з прав людини залежить від того, чи є в наявності реальний механізм захисту з реалізації як позитивних, так і природних прав. Однак слід не забувати і про те, що звичайно, проблема гарантій прав і свобод особистості – дуже істотна проблема, яка є лише однією зі сторін концепції правової держави, тобто частиною цієї концепції.

Правова держава не тільки проголошує права і свободи особи, а й створює розгалужений механізм їхнього захисту. Насамперед це суд і прокуратура. Також у багатьох розвинених державах є омбудсман – спеціальна посадова особа, яку обирають або призначають для контролю за дотриманням людських прав і свобод. Важливу роль у їхньому захисті також відіграють інститути громадянського суспільства, національні й міжнародні правозахисні організації. Соціальною передумовою правової держави є розвинене громадянське суспільство, а політичною – консолідований демократичний режим.

Концепція правової держави пройшла досить тривалий шлях свого розвитку. Різні історичні епохи, державні режими, мислителі, філософи та юристи Античності, Середньовіччя, Нового та Новітнього часу сформували своєрідний наріжний камінь цієї теорії [9].

На початку, вірніше у першому десятилітті XX століття або після закінчення першої світової війни та розпаду Османської та Німецької імперій, а також створення нових суверенних держав, і що важливо, створення Ліги Націй, в межах міжнародного права переважно між європейськими державами розробляються та підписуються договори, які передбачають заходи для захисту прав етнічних, релігійних та мовних меншин. Необхідність таких угод, як вважали провідні держави того часу, полягала не лише у тому, щоб сприяти збереженню політичної стабільності в світі, в якому національна свідомість остаточно витіснила релігійну, але й була обумовлена тим, що своєчасне закріплення статусу етнічних меншин допомагало уникнути приводу для інтервенції з боку держави, де ця етнічна група знаходилась у влади або складала більшість населення і для неї була небайдужа доля своїх одноплеменників.

У таких договорах, учасниками яких були Австрія, Албанія, Угорщина, Ірак, Греція, Польща, Румунія, Туреччина, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія, Чехословаччина і Югославія, закріплювались в основному такі громадянські і політичні права і свободи, як рівність звернення та недискримінації, право на громадянство, право користування рідною мовою, права в культурній сфері, включаючи створення відповідної інфраструктури, в тому числі шкіл, де навчання мало відбуватися на мові меншин, які компактно проживають на даній території, рівна державна підтримка таких шкіл та ін., які створили в сукупності для меншин спеціальний правовий режим.

Наразі найчастіше права людини розглядаються як права, які притаманні кожній людині в силу того, що вона є людиною. Незважаючи на те що концепція прав людини часто сприймається як така, що відбиває якісь ідеали, до яких необхідно прагнути, або взагалі як утопічна за своєю природою, суть її полягає в тому, що права людини встановлюють той необхідний мінімум, який потрібен, щоб забезпечити людині «людське» існування.

Нині функціонуюча універсальна система міжнародного визнання та захисту прав і основних свобод людини склалася після Другої світової війни і в основному в рамках Організації Об'єднаних Націй [10].

В сучасному світі права і свободи людини перестали бути тільки внутрішньою справою держави, тепер це об'єкт уваги всієї міжнародної спільноти. При цьому захист прав людини не може розглядатись як завдання, яке суперечить іншим основним завданням, що є важливими для сучасного демократичного суспільства. Відповідно, дотримання принципів в сфері прав людини фактично може бути досягнуто раніше порівняно з завданнями, які більшою мірою залежать від структурних змін в суспільстві. Власне, аксіологічний вимір прав і свобод людини в сучасній юридичній літературі отримав своє адекватне визнання.

Безумовно, забезпечення, реалізація захисту прав людини є важливим показником для правової держави, а виконання завдання щодо захисту прав людини залежить насамперед від рівня досягнень країни та механізмів, що існують на національному рівні [11].

В нормах і стандартах в сфері прав людини відображений комплекс традиційних цінностей людства – категорій, які були втілені в релігійних вченнях, філософських дискурсах, суспільних підвалинах, звичаях, а також в повсякденному житті різних товариств, народів і цивілізацій. Ці цінності є настільки сильними та укорінені, що представляють собою моральний імператив для багатьох людей.

Висновки. На протязі багатьох років вітчизняні вчені ґрунтовно досліджують проблеми захисту прав людини намагаючись виокремити конкретні засоби для їх забезпечення. Проведені нами дослідження вказують на важливість альтернативних концепцій прав людини. Нами було проведено дослідження наукових підходів стосовно захисту прав людини як ідеї правової держави.

Забезпечення і захист прав і свобод людини, в тому числі різних категорій меншин, маючи не тільки міжнародно-правову, скільки внутрішньодержавну природу, у випадку неналежного регулювання, фактично перетворюється в серйозну проблему, і отже, може створити загрозу не лише інтересам в межах національної безпеки, але й стану та стабільності міжнародного миру та безпеки. Ми переконані, що перш за все без аксіологічного базису система прав людини може не тільки втратити свою стійкість, але й трансформуватись в свою протилежність, особливо коли забувається найголовніша цінність – людина, її життя і свобода. Разом з тим, дане розглянуте питання не може бути ефективно вирішено без використання комплексного підходу, що виражається у залученні всього арсеналу, як внутрішніх, так і міжнародно-правових засобів та методів.

Враховуючи універсальний каталог прав людини, вони не є завершально дослідженими, але є актуальними в сучасних умовах безперечно. Для того, щоб здійснити інституалізацію прав людини як юридичної категорії, необхідно: 1) розглянути основні міжнародні документи в сфері прав людини; 2) дослідити універсальний рівень визнання та захисту прав людини; 3) отримати наукові напрацювання щодо дискусійних питань новітніх прав, а саме питання біоетики, репродуктивних прав, те, як між собою пов'язуються права людини та вичерпні природні ресурси, тобто право на воду, право на повітря; 4) співвідношення національних засобів захисту прав людини та особливостей утвердження прав людини та правозахисної діяльності в інших зарубіжних країнах; 5) визначення проблем обмеження прав людини в умовах воєнного та надзвичайного стану і прав людини і питань національної безпеки тощо.

Все вище вказане може бути ключовими моментами у порушеній нами проблематиці та майбутніми шляхами її вирішення.

Перспективами подальших розвідок із досліджуваної проблематики можуть бути вивчення прав людини та їх захист у інформаційно-комунікаційній технології.

Список використаних джерел

1. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Філософія права в процесі реформування правової системи України: теорія і практика. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 35-40. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.04.
2. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. С. 56.

3. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського: моногр. / авт. кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса: Фенікс, 2017. 564 с. С. 118.

4. Левенець А.В., Хріщева О.Г. Гуманітарна інтервенція як виняток з принципу невтручання у справи держави. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т.24. Вип.1 (34) с. 32-40. DOI: 10.18524/2304-1587.2019.1(34).166786.

5. Миронюк О.І. Універсальність прав людини: теоретичний вимір. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 1. С. 56-59. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.8>.

6. Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Ніканорова О.В. Основи права Європейського Союзу: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с. С. 112.

7. Лісовська Ю.П., Лісовський П.М., Подоляка С.А. Правова держава: історія, теорія, методологія: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 348 с. С. 212.

8. Гришко О.М. Механізм забезпечення прав людини в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2017. № 16. С. 33-43.

9. Богак Ю.З. Концепція правової держави: проблематика визначення у контексті історичного розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 378-380. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/93>.

10. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с. С. 94.

11. Назарчук О. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2 (30). С. 19-23. DOI:10.35774/app2022.02.019.

PROTECTION OF PEOPLE'S RIGHTS AS THE BASIC IDEA OF A LEGAL POWER

Tatiana N. Zavorotchenko, PhD in Legal Sciences, associate Professor, associate Professor of Department of theory of state and law, constitutional law and public administration, law faculty Dniprovsk national University Oles Honchar (Ukraine)

E-mail: pucak.dp@meta.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-4>

Key words: protection of human rights, human rights system, humanitarian intervention, extradition, right of asylum.

The article analyzes scientific approaches to the mechanism of human rights protection in Ukraine. It was established that human rights are the greatest achievement of humanity, and the problem of protecting human rights has been relevant since the earliest times of human civilization. It was determined that for many years the concept of «humanitarian intervention» was considered inadmissible, because the principle of non-interference in the internal affairs of the state was recognized as inviolable, but gradually representatives of the international community began to consider the concept of «humanitarian intervention» as legitimate. It has been proven that the right to intervene exists in the case when, in the opinion of a separate state, the invasion is presented to protect the general interests of humanity. The author draws attention to the fact that the main idea of the rule of law is the protection of human rights and their real guarantee by the state. **It is noted that all people are equal by nature, by the very fact of their birth.** Attention is focused on the fact that the concept of Western European thinkers about natural rights is necessary for Ukrainian society. The essence of the legal state is analyzed as a state that not only proclaims the rights and freedoms of the individual, but also creates an extensive mechanism for their protection. Features, properties and characteristics of the rule of law, without which a civilized society cannot exist, are considered. It was concluded that the provision and protection of human rights and freedoms, including those of various categories of minorities, having not so much an international legal nature as a domestic one, in the case of improper regulation, actually turns into a serious problem. It is indicated that this can create a threat not only to national security interests, but also to the state and stability of international peace and security. The author determines that without an axiological basis, the system of human rights can not only lose its stability, but also transform into its opposite, especially when the most important value – a person, his life and freedom – is forgotten. It was noted that this issue cannot be effectively resolved without the use of a comprehensive approach, which is expressed in the involvement of the entire arsenal, both domestic and international legal means and methods.

References

1. Fursa, S.Ya., Fursa, E.I. (2020). *Philosophiya prava v protsesi rephormuvannya pravovoyi systemy Ukrainy: teoriya i praktyka* [Philosophy of law in the process of reforming the legal system of Ukraine: theory and practice]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law], no. 3, pp. 35-40.
2. Kozyubra, M.I. (2015). *Zagalna teoriya prava*: [General theory of law]. Kyiv, Waite Publ., 392 p.
3. Buromensky, M.V., Repetskyi, V.M., Hutnik, V.V. (2017). *Suchasni problemy mizhnarodnogo prava. Liber Amicorum do 60-richchia prof. Buromenskoho* [Current problems of international law. Liber Amicorum to the 60th anniversary of prof. Buromenskoho]. Odesa, Phoenix Publ., 564 p.
4. Levenets, A.V., Khryshcheva, O.G. (2019). *Gumanitarna interventsia yak vyniatok z pryntsyphu nevtruchannya u spravy derzhavy* [Humanitarian intervention as an exception to the principle of non-interference in state affairs]. *Visnyk Odeskogo natsionalnogo universytetu imeni I.I. Mechnikova. Pravoznnavstvo* [Bulletin of the Odessa National University named after I.I. Mechnikova. Jurisprudence], vol. 24, issue 1 (34), pp. 32-40.
5. Mironyuk, O.I. (2024). *Universalnist prav lyudyny: teoretychnyi vymir* [Universality of human rights: theoretical dimension]. *Analytychno-porivnyalne pravoznnavstvo* [Analytical and comparative jurisprudence], no. 1, pp. 56-59.
6. Kovaliv, M.V., Tymchyshyn, T.M., Nikanorova, O.V. (2020). *Osnovy prava Yevropeyskogo Soyuzu: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of European Union law: a study guide]. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs, 212 p.
7. Lisovska, Yu.P., Lisovskyi, P.M., Podoliaka, S.A. (2018). *Pravova derzhava: istoriya, teoriya, metodologiya* [Rule of law: history, theory, methodology]. Kyiv, Kondor Publishing House, 348 p.
8. Grishko, O.M. (2017). *Mechanizm zabezpechennya prav lyudyny v Ukraini* [The mechanism for ensuring human rights in Ukraine]. *Pravove reguluvannya ekonomiky* [Legal regulation of the economy], no. 16, pp. 33-43.
9. Bogak, Yu.Z. (2021). *Kontseptsia pravovoyi derzhavy: problematyka vyznachennya u konteksti istorychnogo rozvytku* [The concept of the rule of law: the problem of definition in the context of historical development]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal scientific electronic journal], no. 2, pp. 378-380.
10. Shumilo, I.A. (2018). *Mizhnarodna systema zachystu prav lyudyny* [The international system of human rights protection]. Kyiv, FOP Golembovska O.O. Publ., 168 p.
11. Nazarchuk, O. (2022). *Zachyst prav lyudyny: suchasnyi stan ta problemy realizatsiyi* [Protection of human rights: current state and problems of implementation]. *Aktualni problemy pravoznnavstva* [Actual problems of jurisprudence], no. 2 (30), pp. 19-23.

Одержано: 15.01.2025.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-5>

А.С. ЧАЛА,

*студентка Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3777-8085>

В.В. БАРАНКОВА,

*доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1355-2897>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ ТА ІРЛАНДІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено порівняльний аналіз цивільного процесуального права України та Ірландії з метою виявлення спільних рис і відмінностей між двома правовими системами. Ми досліджували джерела права, принципи здійснення правосуддя, організацію судової системи та вплив міжнародно-правових стандартів на національне процесуальне законодавство. Особливу увагу приділено таким фундаментальним засадам, як змагальність, рівність сторін, незалежність суду, розумність строків судового розгляду, а також доступ до правосуддя. У контексті сучасного реформування судової системи України та її прагнення до євроінтеграції актуальним постає вивчення досвіду держав Європейського Союзу, зокрема Ірландії, яка поєднує загальні риси англосаксонської правової традиції з ефективністю функціонування судової влади. У роботі детально проаналізовано, наскільки механізми цивільного судочинства Ірландії можуть бути адаптовані до українських реалій з урахуванням культурних, політичних та правових особливостей.

Дослідження базується на використанні порівняльно-правового, формально-юридичного та системного методів. У статті акцентовано увагу на процедурних аспектах розгляду цивільних справ у судах першої інстанції, апеляційної та касаційної інстанцій. Порівняння дозволяє виявити низку прогресивних елементів у судочинстві Ірландії, які могли б сприяти підвищенню ефективності українського правосуддя, зокрема спрощення процедур, діджиталізація процесу, активніша роль судді на підготовчому етапі та розширення інституту медіації. Водночас зазначено, що імплементація таких елементів має здійснюватися з урахуванням правової традиції України, її Конституції та міжнародних зобов'язань.

У статті також окреслено основні проблеми, що перешкоджають ефективному функціонуванню української судової системи. Серед них - надмірне процесуальне навантаження на суди, складність процедур, тривалі строки розгляду справ, а також брак довіри з боку громадськості. Ми запропонували низку рекомендацій щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України, зокрема шляхом поступового впровадження позитивного ірландського досвіду. Зроблено висновок, що порівняльний аналіз із правовими системами країн ЄС є важливим інструментом у розбудові національного правового порядку, спрямованого на забезпечення ефективного, доступного та справедливого правосуддя.

Ключові слова: цивільний процес, Ірландія, Україна, порівняльний аналіз, правова система, судочинство, принципи права.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграційних процесів, що відбуваються між Україною та країнами Європейського Союзу, особливої важливості набуває вивчення іноземного досвіду у сфері судочинства. Цивільне процесуальне право є однією з ключових галузей права, що забезпечує реалізацію та захист прав

і свобод громадян у цивільно-правових відносинах. З початком повномасштабної війни в Україні значна кількість громадян була змушена залишити територію країни та шукати тимчасовий або постійний захист за кордоном. Однією з країн, яка відкрила свої кордони для українців, стала Ірландія. У зв'язку з цим, усе більше українських громадян опиняються в ситуаціях, коли необхідно звертатися до ірландських судів для вирішення цивільно-правових спорів - від питань житла до сімейних і трудових справ.

На тлі реформування судової системи в Україні, посилення уваги до ефективності судового процесу, важливо звертатися до досвіду країн з усталеними демократичними правовими традиціями, таких як Ірландія. Ірландська правова система, що ґрунтується на загальному (англосаксонському) праві, суттєво відрізняється від української, яка належить до континентальної правової системи. Це створює підґрунтя для глибокого порівняльного аналізу, який дозволяє виявити позитивні та негативні аспекти обох підходів, а також можливості адаптації кращих практик в українському правовому контексті.

Метою даної статті є здійснення порівняльного аналізу цивільного процесуального законодавства та практики судочинства в Україні та Ірландії з метою виявлення ключових відмінностей і спільних рис, а також визначення можливостей адаптації позитивного досвіду Ірландії в контексті удосконалення української судової системи. **Об'єктом дослідження** є цивільне процесуальне право як складова правова системи, що регламентує порядок розгляду та вирішення цивільних справ у суді. **Предметом дослідження** виступають норми, принципи, інститути цивільного процесу в Україні та Ірландії, а також порівняльний аналіз їх застосування. У статті також розглядається співвідношення національних правових систем із європейськими правовими стандартами, що особливо актуально в контексті прагнення України до євроінтеграції, а також практичної необхідності для українців, які перебувають в Ірландії, опанування механізмів захисту своїх прав у місцевих судах.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, які були використані для досягнення поставленої мети та вирішення конкретних завдань, що стосуються порівняльного аналізу правових засад цивільного судочинства України та Ірландії. Зокрема, застосовано **порівняльно-правовий метод**, який дав змогу виявити подібності та відмінності між національними системами судочинства, їх структуру, принципи, джерела права та організацію судової влади. **Формально-юридичний метод** був використаний для аналізу нормативно-правових актів, які регламентують цивільний процес у кожній з країн. **Системний підхід** дозволив охопити правову систему кожної країни як цілісне утворення. Крім того, використано **метод правового моделювання** - для формування узагальнених висновків щодо можливості імплементації окремих ефективних елементів ірландської моделі цивільного судочинства в українську правову систему.

Виклад основного матеріалу. Цивільне процесуальне право забезпечує кожній особі можливість реалізувати своє право на звернення до суду та отримання ефективного судового захисту. Це право закріплено в статті 55 Конституції України та становить одну з основ демократичної правової держави [1]. Важливу роль у досягненні цієї мети відіграють процесуальні права учасників судового процесу, які повинні бути не лише задекларовані, а й забезпечені дієвими механізмами реалізації.

Із розвитком державності, суспільних відносин, політичних та соціально-економічних змін, принципи цивільного процесу також зазнають еволюції — вони оновлюються відповідно до актуальних потреб суспільства та міжнародних стандартів правосуддя [2]. Ці принципи відображають не лише загальні правові уявлення про справедливість, а й конкретне бачення українського народу щодо завдань судочинства, структури судової влади та повноважень її органів.

Принципи цивільного процесуального права — це своєрідна основа, на якій будується вся система цивільного судочинства. Вони визначають статус учасників процесу, межі компетенції суду, а також формують процедури розгляду справ [3]. У своїй сукупності ці принципи утворюють цілісну систему, де кожен окремий принцип має власне значення, але водночас функціонує у взаємозв'язку з іншими. Їх дія є взаємозалежною: реалізація одного принципу сприяє ефективній дії інших, що забезпечує узгодженість та цілісність усього механізму цивільного судочинства [4].

Варто зазначити, що при порівнянні з ірландською моделлю цивільного процесу, можна побачити як спільні підходи до захисту прав учасників, так і суттєві відмінності в організації судового процесу. Наприклад, у системі загального права, до якої належить Ірландія, велике значення надається прецедентам, тоді як в Україні превалює нормативне регулювання. Незважаючи на це, принципи відкритості, справедливості та змагальності є універсальними і в обох системах мають фундаментальне значення.

Цивільне процесуальне право ґрунтується на системі джерел, які визначають правові засади здійснення судочинства у цивільних справах. У національному правопорядку України такими джерелами виступають нормативно-правові акти, включно з Конституцією України, Цивільним процесуальним кодексом України, спеціальними законами, а також міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Згідно зі статтею 2 ЦПК України, розгляд справ у цивільному процесі базується, насамперед, на положеннях Основного Закону країни, самому процесуальному кодексі, а також на положеннях Закону України «Про міжнародне приватне право» [8]. Норма частини першої статті 9 Конституції України, передбачає, що міжнародні договори, які отримали згоду на обов'язковість з боку Верховної Ради, стають складовою частиною національного законодавства [1]. Це означає, що в разі колізії між положеннями ЦПК та нормами міжнародного договору, перевага надається останньому.

Крім того, у ЦПК закріплено принцип дії законів у часі: застосовуються ті процесуальні норми, які діють на момент здійснення відповідної процесуальної дії або розгляду справи. Водночас закони, що обмежують процесуальні права чи встановлюють нові обов'язки для учасників процесу, не можуть мати зворотної сили, відповідно до статті 3 ЦПК, що також узгоджується з положеннями Конституції України (ст. 58) [1].

Порівняльний аналіз із правовою системою Ірландії дозволяє побачити іншу модель формування джерел цивільного процесу. В Ірландії, яка належить до системи загального права, важливу роль відіграють судові прецеденти, а також правила цивільного процесу, затверджені судовими органами [7]. Крім актів парламенту, вагомим джерелом є практика судів вищої інстанції, яка фактично формує обов'язкові стандарти поведінки учасників процесу.

У контексті українського законодавства важливою складовою формування та розвитку правових засад цивільного судочинства є правові позиції Верховного Суду України, які відіграють істотну роль у правозастосуванні та уніфікації судової практики [9]. Сучасні реалії судової системи демонструють, що правові висновки, викладені у постановках Верховного Суду, мають значний вплив на діяльність судів нижчих інстанцій.

Згідно з частиною 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, які містяться у постановках Верховного Суду, підлягають обов'язковому врахуванню іншими судами під час розгляду аналогічних справ. Це забезпечує послідовність, єдність і передбачуваність судової практики, що є одним із фундаментальних принципів верховенства права. Таким чином, правові позиції Верховного Суду виконують не лише орієнтовну, а й практичну нормативну функцію, наближаючись за своїм значенням до джерела права в умовах правової системи України [9].

Таким чином, хоча Україна і Ірландія спираються на різні джерела процесуального права — кодифіковані акти в першому випадку та прецедентне право в другому, при цьому обидві правові системи прагнуть до забезпечення ефективного, справедливого і доступного судочинства.

У цивільному процесуальному праві правовідносини виникають винятково між суб'єктами, які наділені відповідними правами та обов'язками в межах розгляду та вирішення цивільних справ. Обов'язковим суб'єктом цих відносин є суд, оскільки без його участі процесуальні правовідносини не можуть існувати. Саме суд уповноважений вирішувати спори щодо прав, забезпечуючи захист порушених або оспорюваних суб'єктивних прав чи законних інтересів [11].

Суд виступає центральною фігурою цивільного процесу, скеровуючи хід розгляду справи, забезпечуючи дотримання процесуального порядку та рівність учасників перед законом. Усі процесуальні дії учасників справи здійснюються під контролем суду з дотриманням вимог процесуального законодавства.

Відповідно до статті 42 Цивільного процесуального кодексу України, учасниками справи є сторони, треті особи. У справах окремого та наказного провадження учасниками виступають заявники та інші заінтересовані особи [2].

У випадках, що стосуються виконання або оскарження рішень третейських судів, до учасників справи належать особи, які брали участь у третейському розгляді, а також інші особи, на чий права чи обов'язки впливає рішення третейського суду. Це можуть бути й треті особи, залучення яких суд вважає необхідним для забезпечення законності й обґрунтованості судового рішення [12].

Усі зазначені особи є суб'єктами цивільних процесуальних відносин через наявність у них юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи. Сторони та треті особи в позовному провадженні мають як матеріально-правову, так і процесуально-правову заінтересованість, оскільки прагнуть захистити свої права та законні інтереси [11].

Порівняння основних аспектів цивільного процесу в кожній з цих країн можна провести, ґрунтуючись на статтях відповідних законодавчих актів, таких як Civil Procedure Act 1833, Rules of the Superior Courts 1986, Submissions, books of appeal and authorities in civil appeals From 3 October 2022 та інші, для Ірландії та Цивільний процесуальний кодекс України (далі ЦПК України) для України.

Ірландське цивільне процесуальне право також визначає коло осіб, які можуть бути учасниками судового процесу. Згідно з Civil Procedure Act 1833 Section 6, до таких осіб відносяться позивачі та відповідачі, які можуть об'єднуватися в одній справі, якщо їхні вимоги або зобов'язання виникають з одних і тих самих правовідносин або якщо в окремих позовах виникають спільні питання права чи факту [6]. Суд має повноваження додавати або виключати учасників процесу, щоб забезпечити ефективний та справедливий розгляд справи. Зокрема, суд може приєднувати до справи осіб, чий інтереси можуть бути порушені рішенням суду, або виключати осіб, чия участь не є необхідною для вирішення спору [10].

Таким чином, хоча правові системи України та Ірландії мають свої особливості щодо визначення та участі суб'єктів у цивільному процесі, обидві спрямовані на забезпечення справедливого та ефективного судочинства, надаючи учасникам процесу необхідні права та обов'язки для захисту їхніх законних інтересів.

Ірландія, як країна з правовою системою загального права, використовує прецеденти для тлумачення та застосування норм права, що є однією з головних особливостей системи common law [14]. Вищі суди, зокрема Вищий суд Ірландії (High Court), мають великий повноваження не тільки у вирішенні справ, а й у формуванні прецедентів для нижчих судів. Це дозволяє забезпечити гнучкість судочинства, коли суди можуть створювати юридичні норми на основі конкретних справ [13].

В Україні ж використовується континентальна правова система, що базується на чітко визначених законах, зокрема на Цивільному процесуальному кодексі України. Тут суди застосовують норми законодавства без можливості значного відхилення від них через прецеденти. Кодекс встановлює конкретні правила для всіх стадій цивільного процесу, від подання позову до вирішення юрисдикційних питань під час примусового виконання рішення [15].

Для визначення подібності і відмінності процедур, доцільно окреслити судові системи кожної країни, що розглядаються. Так, Вищий суд (High Court) Ірландії має юрисдикцію в складних справах і може переглядати рішення нижчих судів. Окружні суди (Circuit Courts) розглядають справи середньої складності, часто щодо позовів на менші суми. А ось місцеві суди (District Courts) займаються менш важливими справами та адміністративними питаннями (Section 1, Civil Procedure Act 1833) [6, 16]. Щодо України, то місцеві суди розглядають більшість цивільних справ як суди першої інстанції. Апеляційні суди перевіряють рішення судів першої інстанції на основі нових доказів чи оскарження законності застосування норм права (ст. 24 ЦПК України). Верховний Суд здійснює касаційний перегляд рішень, ухвалених судами першої та апеляційної інстанцій (ст. 25 ЦПК України) [8, 18].

Процедура розгляду справ в обох країнах включає кілька етапів. Судовий розгляд цивільної справи в Україні здійснюється поетапно, відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України [18] справа в суді першої інстанції проходить наступні стадії:

1) Відкриття провадження у цивільній справі. Після подання позову до суду та його прийняття, суд зобов'язаний провести перевірку наявності підстав для відкриття прова-

дження. Це включає визначення правильності подання заяви, наявність усіх необхідних документів, а також перевірку відповідача [8].

2) Підготовче провадження. Учасники справи мають право подавати заяви, клопотання, доводи та заперечення в письмовій або усній формі (ст. 182 ЦПК України). У разі необхідності суд може встановити спеціальний порядок подання документів. Підготовче засідання проводиться для встановлення необхідних для розгляду справи обставин, уточнення вимог сторін, визначення порядку подальшого розгляду справи [8].

3) Розгляд справи по суті. На цьому етапі відбувається безпосередній розгляд справи в судовому засіданні. Згідно зі статтею 457 ЦПК України, неявка осіб, які належним чином були повідомлені, не є перешкодою для розгляду справи. Після завершення судового розгляду, суд ухвалює рішення по суті справи негайно [8].

Щодо Ірландії: Порушення справи та підготовка до розгляду. На початковому етапі, згідно з Section 1 Rules of the Superior Courts 1986, позивач подає позов до відповідного суду. Важливим елементом цього етапу є формування належного комплексу документації, яка підтверджує обґрунтованість заявлених вимог [5]. Суд також визначає, які саме матеріали та свідчення будуть необхідними для повного й справедливого розгляду справи [17].

Основне судове засідання. У межах основного розгляду справи суд заслуховує позиції обох сторін, проводить допит свідків, аналізує подані письмові та усні докази відповідно до Section 3 Rules of the Superior Courts 1986 [5]. Цей етап є ключовим у встановленні фактичних обставин справи та правової кваліфікації дій сторін.

Винесення рішення. Після завершення розгляду справи, у відповідності до Section 26 Rules of the Superior Courts 1986, суд ухвалює рішення, яке ґрунтується на поданих доказах та положеннях чинного законодавства. Рішення суду є обов'язковим до виконання, однак будь-яка зі сторін має право на його перегляд у порядку апеляції, якщо вбачає в рішенні порушення процесуальних норм або матеріального права [5]. Ця структура ілюструє послідовність процесуальних дій у цивільному судочинстві Ірландії, узгоджену з принципами справедливості, належного повідомлення та права сторін на захист своїх інтересів у суді.

Таким чином, розгляд справи в цивільному процесі України охоплює чітку послідовність етапів — від збору первинних даних і попередніх дій до остаточного винесення рішення, регламентованих відповідними нормами процесуального права. Як видно, структура процедур схожа, проте в Ірландії більша роль надається судовому активізму через застосування прецедентів, в Україні ж суд чітко слідує процедурним вимогам ЦПК.

В Ірландії апеляція регулюється через систему апеляцій, яку здійснює Вищий суд, а також рішення можуть бути переглянуті за новими обставинами чи правовими міркуваннями (Submissions, books of appeal and authorities in civil appeals From 3 October 2022) [14]. В Україні ж апеляція проходить через апеляційні суди, а касація є наступним етапом перегляду рішень і також існує можливість перегляду за нововиявленими та винятковими обставинами (ст. 24, ст. 25 ЦПК України) [8].

Досвід Ірландії може бути корисним для України. По-перше, в Ірландії чітко поділення юрисдикцій між різними рівнями судів дозволяє уникнути перевантаження судів високих інстанцій. Україна може врахувати це, переглянувши межі компетенції різних судів для зниження навантаження на суди першої інстанції. По-друге, Ірландія активно використовує прецеденти, що дозволяє забезпечити юридичну гнучкість у нових або складних справах [19]. Україна, спираючись на ЦПК України, може ввести більше можливостей для суддів використовувати практику вищих судів, що дозволить ефективніше вирішувати спірні питання. По-третє, Ірландія має розвинену апеляційну систему, що дозволяє сторонам отримати перегляд справи на вищому рівні без зайвих затримок. Україні доцільно вдосконалити апеляційне провадження, щоб уникнути затягування розгляду справ.

Цивільні процеси в Ірландії та Україні мають як подібності, так і відмінності. Ірландія, завдяки системі загального права, надає більше гнучкості в розгляді справ через прецеденти, в той час як Україна більше орієнтується на чітке дотримання кодексів та законодавчих актів. Незважаючи на ці відмінності, обидві країни мають подібну судову структуру та етапи процесу. Досвід Ірландії може бути корисним для вдосконалення української судової системи, зокрема в частині оптимізації судових процедур і розвитку апеляційного процесу.

Цивільне судочинство в Україні є важливою складовою правової системи, яка забезпечує захист прав і свобод громадян. Проте на сьогоднішній день, ця сфера судочинства стикається з низкою проблем, які потребують негайного вирішення для забезпечення ефективності та справедливості в судовому процесі.

Одна з основних проблем цивільного судочинства в Україні полягає в низькому рівні довіри до судової системи [20]. Систематичні затримки у розгляді справ, часті випадки корупції та недостатньо ефективне виконання судових рішень створюють негативне враження щодо справедливості судового процесу. Досить часто громадяни не можуть отримати належний доступ до правосуддя через високі судові витрати або складність у розумінні процедурних моментів. Крім того, на недостатньому рівні перебуває правова культура та освіта громадян у частині їх прав та обов'язків у цивільному процесі. Низька правова обізнаність стає бар'єром для багатьох людей, які не можуть ефективно захищати свої права в суді. Ще однією значною проблемою є відсутність належного матеріально-технічного забезпечення судів, що призводить до проблем у веденні справ, зокрема до частих порушень термінів розгляду справ. Це, своєю чергою, позначається на якості судових рішень [24].

Реформа цивільного судочинства в Україні повинна ґрунтуватися на досвіді інших країн, особливо в частині підвищення доступності та ефективності правосуддя. Ірландія, наприклад, є однією з країн, де в останні десятиліття значно вдосконалено цивільний процес. Одна з ключових ідей ірландської судової реформи полягає в створенні альтернативних механізмів вирішення спорів, таких як медіація та арбітраж, що дозволяє значно зменшити навантаження на суди та прискорити процес розгляду справ. В Україні також потрібно популяризувати ці альтернативні механізми, адже вони дозволяють зменшити тиск на судову систему, зменшити витрати та забезпечити більш швидке і мирне вирішення конфліктів [20, 24].

Ірландські вчені, такі як Патрік Хендерсон, у своїх працях наголошують на важливості перехідних етапів у реформах, зокрема на необхідності проведення навчання суддів та адвокатів, щоб вони могли ефективно використовувати нові методи вирішення спорів. Вони підкреслюють важливість підтримки судової незалежності та гарантування захисту прав громадян у межах нових процедур [23].

Ще одним важливим аспектом є розширення доступу до електронного судочинства. Ірландія в останні роки активно впроваджує електронні системи для подачі позовів, подання доказів, а також для проведення судових засідань через інтернет. Це дозволяє знизити витрати на процедури та скоротити час на їх виконання [22]. Для України це могло б стати важливим кроком у розвитку судочинства.

Одним з напрямків удосконалення є і перегляд норм цивільного процесуального законодавства з урахуванням потреб реального життя. Це дозволить зробити процес більш зрозумілим і доступним для широкого кола громадян, зокрема щодо більш чіткої регламентації строків подачі позовів, вимог до доказів і доказових процедур. В Україні варто запровадити принципи гнучкості та мінімалізму у цивільному процесі, які успішно функціонують в ірландській системі, що дозволяє уникнути зайвих процедурних затримок.

Висновки. Результати дослідження дозволяють висувати, що попри формування системи цивільного судочинства України та Ірландії у межах різних правових систем, їхні підходи до правосуддя мають певні схожості. Зокрема, наявність різних правових систем визначає особливості процесуальних норм і процедур у кожній з країн. Хоча основним джерелом права в Україні є закони та інші нормативно-правові акти, судові рішення, особливо рішення Верховного Суду, відіграють важливу роль у тлумаченні норм права та в їх єдиному застосуванні в судовій практиці. Ірландія, в свою чергу, спирається більше на судовий прецедент, що дозволяє суддям приймати рішення на основі аналізу попередніх судових справ, що часто дає більшу гнучкість у застосуванні права.

Водночас у обох країнах є спільні принципи, які об'єднують правові системи — це захист прав людини, справедливість судового процесу та рівність усіх перед законом. В Україні, незважаючи на деякі труднощі, зокрема в судовій реформі, державні органи намагаються зміцнити незалежність суддів та підвищити ефективність правосуддя. В Ірландії, що має стабільнішу систему, також проводяться реформи для покращення доступу до правосуддя та забезпечення його прозорості.

Таким чином, хоча правові системи України та Ірландії мають суттєві відмінності, обидві країни прагнуть забезпечити ефективність правосуддя, рівність і захист прав громадян. Кожна з цих систем має свої унікальні характеристики, які визначають не тільки теоретичні основи права, але й його застосування на практиці.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: підручник. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
3. Шишкін В. Диспозитивність – принцип судочинства. *Право України*. 1999. № 6. С. 10–16.
4. Неклеса Ю.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції. *Форум права*. 2010. № 3. С. 305–311.
5. Rules of the Superior Courts. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2025/si/13/made/en/print>
6. Civil Procedure Act, 1833. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1833/act/42/enacted/en/print.html>
7. Settlement of Civil Disputes: Overview (Ireland) by Charlene Walsh, with input from Hilda Mannix, RDJ LLP. URL: <https://www.rdj.ie/uploads/images/Settlement-of-Civil-Disputes-Overview-Ireland.pdf>
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
9. Скрипник Д. Поняття та особливі ознаки правових позицій Верховного Суду. *Публічне право*. 2020. №4 (40). С. 125-131. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/14.pdf>
10. *Circuit Court Rules*. URL: https://www.courts.ie/rules/parties-0?utm_source=chatgpt.com
11. Логінов О.А., Штефан О.О. Цивільний процес України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер. 2012. 368 с.
12. Голубева Н.Ю., Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільний процес України. Київ: Істина, 2012. 536 с.
13. Personal Injuries Assessment Board Act 1999. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2003/act/46>
14. Submissions, books of appeal and authorities in civil appeals From 3 October 2022. URL: <https://www.courts.ie/content/submissions-books-appeal-and-authorities-civil>
15. Колодяжна В.В. Історія формування та сучасний стан романо-германської правової сім'ї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Вип. 1. С. 46–53.
16. Book (eISB), electronic Irish Statute. Retrieved 14 September 2023. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html#part11>
17. The Rules and Procedures Governing Irish Tax Appeals March 2008. URL: https://taxinstitute.ie/wp-content/uploads/2019/07/Report_on_Irish_Appeals_System_March_2008.pdf
18. Гузь Л.Е. Методичні рекомендації з практичного застосування апеляційного і касаційного провадження в судовій практиці у світлі нового законодавства. Харків. 2001. с. 20
19. Косаренко О.І. Проблеми аналогії в контексті реформування цивільного судочинства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 18. С. 183–186.
20. Балюк М.І., Луспенник Д.Д. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика». Харків: Харків юридичний, 2008. 708 с
21. David R. Arbitration in International Trade. *Economica*. 1984.
22. Arbitration Guide IBA Arbitration Committee. 2018.

23. Förordning (1992:1094) om avgifter vid Kronofogdemyndigheten. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-19921094-om-avgifter-vid_sfs-1992-1094

24. Крестовська Н., Романадзе Л. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник. Одеса: «Екологія». 2019. 455 с. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

LEGAL FOUNDATIONS OF CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE AND IRELAND: A COMPARATIVE ANALYSIS

Alina S. Chala, Student of Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine).

E-mail: alinachala2004@gmail.com

V.V. Barankova Associate Professor, PhD in Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Department of Civil Justice and Advocacy (Ukraine).

E-mail: v.v.barankova@nlu.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-5>

Key words: *civil procedure, Ireland, Ukraine, comparative analysis, legal system, judiciary, legal principles.*

The article provides a comparative analysis of the civil procedural law of Ukraine and Ireland with the aim of identifying common features and differences between the two legal systems. The study examines the sources of law, the principles of justice, the organization of the judicial system, and the influence of international legal standards on national procedural legislation. Special attention is paid to such fundamental principles as adversarial proceedings, equality of parties, judicial independence, reasonable time for trial, and access to justice. In the context of the ongoing judicial reform in Ukraine and its aspirations for European integration, it is particularly relevant to explore the experience of European Union member states, especially Ireland, which combines features of the Anglo-Saxon legal tradition with the effective functioning of judicial power. The article provides a detailed analysis of the extent to which Ireland's civil justice mechanisms can be adapted to Ukrainian realities, taking into account cultural, political, and legal characteristics.

The research is based on comparative legal, formal legal, and systemic methods. The article focuses on the procedural aspects of civil cases in courts of first instance, appellate, and cassation courts. The comparison reveals several progressive elements of Ireland's civil procedure that could contribute to increasing the efficiency of Ukrainian justice, including simplified procedures, digitalization of the process, a more active role of the judge at the preparatory stage, and the expanded use of mediation. At the same time, it is noted that the implementation of such elements should respect Ukraine's legal tradition, Constitution, and international obligations.

The article also outlines key challenges that hinder the effective functioning of Ukraine's judicial system. These include excessive procedural workload on courts, complexity of procedures, long case resolution periods, and low public trust. The authors propose a set of recommendations for improving Ukraine's civil procedural legislation, particularly through the gradual adoption of successful Irish practices. It is concluded that comparative legal analysis with EU legal systems is a crucial tool in shaping Ukraine's national legal framework, aimed at ensuring effective, accessible, and fair justice.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Shtefan, M.I. (2005). *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy* [Civil procedural law of Ukraine]. Kyiv, Publ. house "In Yure", 624 p.
3. Shyshkin, V. (1999). *Dyspozytyvnist – pryntsyp sudochynstva* [Dispositivity - the principle of judicial proceedings]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], no. 6, pp. 10–16.

4. Neklesa Yu.V. (2010). *Pryntsyp dyspozytyvnosti tsyvilnoho protsesualnoho prava: problemy definitsii* [The principle of dispositivity of civil procedural law: problems of definition]. *Forum prava* [Law Forum], no. 3, pp. 305–311.

5. Rules of the Superior Courts. Available at: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2025/si/13/made/en/print>

6. Civil Procedure Act, 1833. Available at: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1833/act/42/enacted/en/print.html>

7. Settlement of Civil Disputes: Overview (Ireland) by Charlene Walsh, with input from Hilda Mannix, RDJ LLP. Available at: <https://www.rdj.ie/uploads/images/Settlement-of-Civil-Disputes-Overview-Ireland.pdf>

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine “Civil Procedure Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

9. Skrypnyk, D. (2020). *Poniattia ta osoblyvi oznaky pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu* [Concepts and special features of the legal positions of the Supreme Court]. *Publichne pravo* [Public Law], no. 4 (40), pp. 125-131. Available at: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/14.pdf>

10. Circuit Court Rules. Available at: https://www.courts.ie/rules/parties-0?utm_source=chatgpt.com

11. Lohinov, O.A., Shtefan, O.O. (2012). *Tsyvilnyi protses Ukrainy* [Civil Procedure of Ukraine]. Kyiv, Yurinkom Inter, 368 p.

12. Holubieva, N.Iu., Kharytonov, Ye.O., Kharytonova, O.I. (2012). *Tsyvilnyi protses Ukrainy* [Civil Process of Ukraine]. Kyiv, Istina Publ., 536 p.

13. Personal Injuries Assessment Board Act 1999. Available at: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2003/act/46>

14. Submissions, books of appeal and authorities in civil appeals From 3 October 2022. Available at: <https://www.courts.ie/content/submissions-books-appeal-and-authorities-civil>

15. Kolodiazhna, V.V. (2013). *Istoriia formuvannia ta suchasnyi stan romano-hermanskoï pravovoi simi* [History of the formation and current state of the Romano-Germanic legal family]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriia yurydychna* [Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series], issue 1, pp. 46–53.

16. Book (eSB), electronic Irish Statute. Retrieved 14 September 2023. Available at: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html#part11>

17. The Rules and Procedures Governing Irish Tax Appeals March 2008. Available at: https://taxinstitute.ie/wp-content/uploads/2019/07/Report_on_Irish_Appeals_System_March_2008.pdf

18. Huz, L.E. (2001). *Metodychni rekomendatsii z praktychnoho zastosuvannia apeliatsiino-ho i kasatsiino-ho provadzhennia v sudovii praktytsi u svitli novoho zakonodavstva* [Methodological recommendations on the practical application of appeal and cassation proceedings in judicial practice in the light of new legislation]. Kharkiv, p. 20.

19. Kosarenko, O.I. (2010). *Problemy analohii v konteksti reformuvannia tsyvilnoho sudochynstva* [Problems of analogy in the context of reforming civil judicial proceedings]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrain* [Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine], no. 18, pp. 183–186.

20. Baliuk, M.I., Luspenyk, D.D. (2008). *Praktyka zastosuvannia Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (tsyvilnyi protses u pytanniakh i vidpovidiakh)* [Practice of application of the Civil Procedure Code of Ukraine (civil process in questions and answers)]. *Komentari, rekomendatsii, propozyitsii. Seriia „Sudova praktyka”* [Comments, recommendations, proposals. Series “Court practice”]. Kharkiv, Kharkiv Legal, 708 p

21. David R. Arbitration in International Trade. Economica. 1984.

22. Arbitration Guide IBA Arbitration Committee. 2018.

23. Förordning (1992:1094) om avgifter vid Kronofogdemyndigheten. Available at: https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forordning-19921094-om-avgifter-vid_sfs-1992-1094

24. Krestovska, N., Romanadze, L. (2019). Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta [Mediation in the professional activity of a lawyer]. Odesa, "Ecology" Publ., 455 p. Available at: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

Одержано 19.05.2025.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.3

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-6>

В.М. ШКАБАРО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права Університету імені Альфреда Нобеля
<https://orcid.org/0000-0002-7105-6170>*

ДЕЯКІ ПРАВОЗАСТОСОВНІ АСПЕКТИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ З ПЕРЕВИЩЕННЯМ ПОВНОВАЖЕНЬ У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена розгляду та аналізу основних теоретичних та правозастосовних аспектів вчинення правочинів з перевищенням повноважень та наступним їх схваленням у господарських відносинах. У статті проаналізовано окремі аспекти правового регулювання недійсності господарських правочинів. Встановлено, що правочини, які вчинені без згоди (схвалення) уповноваженим органом, є оспорюваними правочинами.

Встановлено, що правочин, який вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

Зазначено, що схвалення правочину юридичною особою, який вчинено представником з перевищенням повноважень розглядається як спосіб усунення (вид «зцілення») недоліків правочину.

Визначено, що під схваленням у судовій практиці розуміється не лише прийняття певного рішення органом юридичної особи, а й вчинення будь-якої дії чи мовчазної згоди. За правовою природою схвалення правочину особою, яку представляють, є одностороннім правочином.

Встановлено, що суди відмовляють у задоволенні позовів у разі наявності доказів схвалення правочину позивачем. У разі, якщо спірний правочин підписано сторонами і після його вчинення обидві сторони здійснили дії з виконання правочину, то це свідчить про його наступне схвалення позивачем. Встановлено, що недобросовісність та нерозумність контрагента є обов'язковими підставами для визнання договору недійсним при відсутності необхідного обсягу дієздатності представника юридичної особи.

Встановлено, що юридична практика свідчить про значне різноманіття способів і форм як укладання договорів, так й схвалення дій представника юридичної особи. Доведено, що схвалення укладеного господарського договору фактично вважається способом легітимації правочину, який укладено від імені юридичної особи її представником.

Ключові слова: правочин, недійсність правочину, представник юридичної особи, господарський договір, перевищення повноважень, правозастосування.

Постановка проблеми. У сфері господарювання практика визнання недійсним правочину у зв'язку з невідповідністю вимогам закону, оскільки такий вчинено представником з перевищенням повноважень, є досить поширеною в Україні.

У правовій науці висловлюється думка про те, що, враховуючи, що практика використання інституту недійсності господарських договорів (правочинів) для зловживань набула широкого поширення і має тенденцію до зростання, це становить загрозу для стабільності господарського обороту. По суті наростання таких тенденцій свідчить про малоефективність чинного законодавства у забезпеченні законності у відповідних відносинах, у боротьбі з порушенням законодавства та захисті приватних і публічних інтересів всіх учасників

господарського обороту [1, с. 41-42]. Слід погодитись, що практика розгляду спорів в судах свідчить про недосконалість законодавчого регулювання з питань недійсності господарських договорів (правочинів), що негативно позначається на рівні захисту прав та законних інтересів учасників господарського обороту, відповідно перешкоджає реалізації не тільки приватних, а й публічних інтересів [1, с. 39].

Тому у рамках дослідження інституту правочину актуальним є визначення умов дійсності правочинів у господарських правовідносинах. Особливе значення для української правової науки та правозастосування має з'ясування умов дійсності правочинів, що вчинені представником юридичної особи, у тому числі з перевищенням повноважень.

Стан дослідження. Проблеми недійсності правочинів та правових наслідків їх вчинення перебувають у полі наукового інтересу таких українських науковців-правників, як Гринишин Х.М., Грудницька С.М., Євміна І.Л., Кучер В.О., Павлюк Н.М., Потопальський С.С., Цвігун Д.П., Щербина В.С. та багатьох інших, проте тематика аспектів дійсності господарського правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень, без згоди уповноваженого органу юридичної особи лишається малодослідженою.

Метою статті є розгляд основних теоретичних та правозастосовних аспектів вчинення правочинів з перевищенням повноважень та наступним їх схваленням у господарських відносинах.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом недійсний правочин не створює жодних юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Проте в окремих, чітко визначених у законі, випадках недолік правочину може бути усунутий після вчинення правочину, після чого він розглядатиметься як правомірний та дійсний.

За приписом ст. 181 Господарського кодексу України господарський договір укладається в порядку, встановленому Цивільним кодексом України, з урахуванням особливостей, передбачених цим кодексом.

Частиною 1 ст. 193 Господарського кодексу України передбачено, що суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться. До виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України, з урахуванням особливостей, передбачених цим кодексом [2].

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (частина 1 ст. 526 Цивільного кодексу України) [3].

Реалізуючи свою правосуб'єктність шляхом укладення договорів, юридична особа набуває суб'єктивних цивільних прав та обов'язків та здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону або через представників. Останні мають бути наділені такими повноваженнями за належно оформленою довіреністю [4, с. 22].

Відповідно до ст. 246 ЦК України довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників (ч. 2 ст. 92 ЦК України).

Відповідно до частини 3 статті 92 ЦК України орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, а також яка є членом колегіального виконавчого органу юридичної особи, з моменту її вступу на посаду набуває обов'язків щодо такої юридичної особи, зокрема зобов'язана діяти виключно в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно, у межах повноважень, наданих статутом юридичної особи і законодавством, і у спосіб, який, на її добросовісне переконання, сприятиме досягненню мети діяльності юридичної особи, у тому числі уникаючи конфлікту інтересів. Члени наглядової ради або ради директорів юридичної особи мають такі самі обов'язки щодо відповідної юридичної особи та повинні діяти в інтересах цієї юридичної особи та всіх її власників (акціонерів, учасників). У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної осо-

би не має юридичної сили, крім випадків, якщо юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

Відсутність в учасника правочину достатньої дієздатності може перешкодити настанню за правочином очікуваного результату, зокрема призвести до визнання його недійсним [4, с. 22].

Трапляються випадки, коли правочин, хоч і вчинений з порушенням порядку прийняття рішення про надання згоди на його вчинення, виявляється вигідним для товариства. Тоді товариству доцільно схвалити цей правочин, щоб він став укладеним («зцілення» правочину). Крім того, трапляються випадки, коли такий правочин не вигідний для товариства, але у зв'язку з тим, що він повністю чи частково виконаний, то застосування наслідків, передбачених частиною 1 статті 1212 ЦК191, може виявитися ще не вигіднішим для товариства, ніж його «зцілення» [5, с. 307-308].

Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину (частина 1 та 2 статті 241 Цивільного кодексу України).

Схвалення особою, яку представляють, правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України), розглядається як спосіб усунення (вид «зцілення») недоліків правочину [6, с. 59-60].

Під схваленням у судовій практиці розуміється не лише прийняття певного рішення органом юридичної особи, а й вчинення будь-якої дії чи мовчазної згоди [7, с. 152].

Відсутність схвалення правочину в порядку ст. 241 ЦК України може бути підставою недійсності правочину лише за умови, якщо від імені юридичної особи виступив не керівник, а представник. Це пов'язано з тим, що вказана стаття застосовується лише до відносин представництва, а керівник юридичної особи не вважається її представником [7, с. 153].

Судова практика свідчить, що суди відмовляють у задоволенні подібних позовів у разі наявності доказів схвалення такого правочину позивачем. У разі, якщо спірний правочин підписано сторонами і після його вчинення обидві сторони здійснили дії з виконання правочину, то це свідчить про його наступне схвалення позивачем.

За приписом частини 3 статті 237 Господарського процесуального кодексу України, ухвалюючи рішення у справі, суд за заявою позивача, поданою до закінчення підготовчого провадження, може визнати недійсним повністю чи у певній частині пов'язаний з предметом спору правочин, який суперечить закону, якщо позивач доведе, що він не міг включити відповідну вимогу до позовної заяви із незалежних від нього причин [8].

Таку норму ГПК слід вважати обґрунтованою і такою, що ніяким чином не суперечить ст. 8 Конституції України. До того ж такий підхід узгоджується з основними положеннями класичної теорії стосовно недійсності договорів, які, як відомо, полягають у тому, що кожен має право ігнорувати нікчемну угоду, суд чи інший орган повинні взяти до уваги нікчемність; нікчемність має незворотній характер (неможливість виправлення, схвалення договору, незастосування позовної давності, оскільки договір уражається нормами права, а не судом) [1, с. 40].

Схвалення правочину не завжди означає схвалення дій менеджменту, який підписав договір без згоди на його вчинення. Таке схвалення правочину не виключає стягнення збитків з посадових осіб, винних у вчиненні правочину з порушенням порядку прийняття рішення про надання згоди на його вчинення [5, с. 308].

Відповідно до п. 3.4. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 11 наступне схвалення юридичною особою правочину, вчиненого від її імені представником, з перевищенням повноважень, унеможливорює визнання такого правочину недійсним (стаття 241 ЦК України). Настання передбачених цією статтею наслідків ставиться в залежність від того, чи було в подальшому схвалено правочин особою, від імені якої його вчинено; тому господарський суд повинен у розгляді відповідної справи з'ясовувати пов'язані з цим обставини. Доказами такого схвалення можуть бути відповідне

письмове звернення уповноваженого органу (посадової особи) такої юридичної особи до другої сторони правочину чи до її представника (лист, телефонограма, телеграма, телетайпограма тощо) або вчинення зазначеним органом (посадовою особою) дій, які свідчать про схвалення правочину (прийняття його виконання, здійснення платежу другій стороні, підписання товаророзпорядчих документів і т. ін.). Наведене стосується й тих випадків, коли правочин вчинений не представником юридичної особи з перевищенням повноважень, а особою, яка взагалі не мала повноважень щодо вчинення даного правочину [9].

До дій, що свідчать про схвалення правочину, відносяться дії з оплати товарів (робіт, послуг) самим позивачем, приймання товарів (робіт, послуг), обмін листами (претензіями тощо) з приводу самого правочину та інші дії, що залежать від специфіки відповідного господарського договору.

Усталеною є судова практика, за якою при оцінці обставин, що свідчать про схвалення правочину особою, яку представляла інша особа, необхідно брати до уваги, що незалежно від форми схвалення воно повинно виходити від органу або особи, уповноваженої відповідно до закону, установчих документів або договору вчиняти такі правочини або здійснювати дії, які можуть розглядатися як схвалення [10].

У той же час слід брати до уваги, що наступним схваленням правочину законодавець не вважає винятково прийняття юридичного рішення про схвалення правочину. Схвалення може відбутися також і в формі мовчазної згоди, і у вигляді певних поведінкових актів (так званих конклюдентних дій) особи – сторони правочину (наприклад, передача транспортних засобів, зняття їх з обліку із наданням усіх необхідних документів та прийняття часткової або повної оплати за спірними договорами) [11].

Слід також зазначити, що, як свідчить судова практика, недобросовісність та нерозумність контрагента є обов'язковими підставами для визнання договору недійсним при відсутності необхідного обсягу дієздатності представника юридичної особи.

Тобто для третьої особи, яка уклала з юридичною особою договір, обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи загалом не мають юридичної сили, хоча б відповідні обмеження й існували на момент укладення договору. Разом з тим ч. 3 ст. 92 ЦК України встановлює виняток із загального правила щодо визначення правових наслідків вчинення правочину представником із перевищенням повноважень (ст.ст. 203, 241 ЦК України).

Таке обмеження повноважень набуває юридичної сили для третьої особи в тому випадку, якщо саме ця третя особа, вступаючи у відносини з юридичною особою та укладаючи договір, діяла недобросовісно або нерозумно, зокрема, достеменно знала про відсутність у органу юридичної особи чи її представника необхідного обсягу повноважень або повинна була, проявивши принаймні розумну обачність, знати про це.

Отже, сам факт визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства не може слугувати єдиною підставою для висновку про недійсність договору. Проте такий договір може бути визнано недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно.

Закон не встановлює вичерпного переліку обставин, які свідчать про недобросовісність чи нерозумність дій третьої особи у відносинах з юридичною особою. Тому з огляду на загальні засади здійснення цивільних прав (ст. 12 ЦК України) висновок про добросовісність поведінки третьої особи залежить від того, чи відповідало укладення договору її внутрішній волі, чи бажала третя особа реального настання правових наслідків, обумовлених договором, і чи настали такі наслідки насправді [12].

Висновки. За правовою природою схвалення правочину особою, яку представляють, є одностороннім правочином. Юридична практика свідчить про значне різноманіття способів і форм як укладання договорів, так й схвалення дій представника юридичної особи. У господарських відносинах до дій, що можуть свідчити про схвалення правочину, слід віднести погодження умов договору та підписання договору, будь-які листування та обмін документами щодо узгодження або виконання умов договору, будь-які дії щодо виконання (або намір виконання) умов договору (видання чи підписання накладних, актів приймання-передачі, рахунки-фактури, акти звірки розрахунків тощо), здійснення оплати та інші дії.

За аналізом судової практики можна констатувати, що господарські суди при розгляді відповідної категорії спорів щодо визнання недійсним правочину, що вчинено представником юридичної особи з перевищенням повноважень, чітко визначають безпосередній зв'язок між добросовісністю учасників такого правочину та його недійсністю.

З наведеного можна дійти висновку, що схвалення укладеного господарського договору фактично вважається способом легітимації правочину, який укладено від імені юридичної особи її представником, а господарський договір не може бути визнаний недійсним у зв'язку з вчиненням представником від імені позивача дій без належних повноважень, якщо такий договір був у подальшому схвалений самими позивачем.

Список використаних джерел

1. Грудницька С.М., Євміна І.Л. Деякі питання недійсності господарського договору (правочину). *Правова держава*. 2014. № 17. С. 39-44.
2. Господарський кодекс України від 01.01.2023 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
4. Кучер В.О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 344 с.
5. Попов Ю.Ю. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»: наук.-практ. комент. Київ: К.І.С., 2019. 392 с.
6. Нижний А.В., Ходаківський М.П., Юровська Г.В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Посібник для суддів. Під редакцією А.В. Нижного. Київ: Алерта, 2020. 234 с.
7. Недійсність правочинів: коментар судової практики / [І.В. Спасибо-Фатеева, В.І. Крат, Н.Ю. Філатова та ін.]; за заг.ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків: Право, 2018. 264 с.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 10.03.2025).
9. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.03.2018р. у справі № 910/8794/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73097929> (дата звернення: 10.03.2025).
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16.05.2018р. у справі № 910/11163/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74329945> (дата звернення: 10.03.2025).
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15.05.2018р. у справі № 904/12079/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411244> (дата звернення: 10.03.2025).

SOME LAW-ENFORCEABLE ASPECTS OF THE EXECUTION OF CONTRACTS WITH EXCESS OF POWERS IN ECONOMIC RELATIONS

Veronika N. Shkabaro, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: vshkabaro@duan.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-6>

Key words: transaction, invalidity of transaction, representative of a legal entity, business contract, excess of powers, law enforcement.

The article is devoted to the consideration and analysis of the main theoretical and law enforcement aspects of transactions with abuse of authority and their subsequent approval in economic relations. The article analyzes certain aspects of legal regulation of invalidity of economic transactions. The author establishes that transactions made without the consent (approval) of an authorized body are disputed transactions.

The law establishes that a transaction made by a representative in excess of his or her authority creates, modifies, or terminates the civil rights and obligations of the person he or she represents only if the transaction is subsequently approved by that person. A transaction is deemed to be approved, in particular, if the person represented has taken actions indicating acceptance of the transaction for execution.

It is noted that approval of a transaction by a legal entity made by a representative in excess of his/her authority is considered as a way to eliminate (a type of “healing”) the defects of the transaction.

It is determined that approval in judicial practice means not only the adoption of a certain decision by a legal entity’s body, but also the performance of any action or tacit consent. By its legal nature, approval of a transaction by a represented person is a unilateral transaction.

It is established that courts dismiss claims if there is evidence of the plaintiff’s approval of the transaction. If the disputed transaction is signed by the parties and after its execution both parties took actions to execute the transaction, this indicates its subsequent approval by the plaintiff. The author establishes that bad faith and unreasonableness of the counterparty are mandatory grounds for invalidating a contract in the absence of the required capacity of a legal entity’s representative.

The author establishes that legal practice demonstrates a significant variety of methods and forms of both entering into contracts and approving the actions of a legal entity’s representative. The author proves that approval of a commercial contract is actually considered to be a way of legitimizing a transaction made on behalf of a legal entity by its representative.

References

1. Hrudnytska, S.M., Yevmina, I.L. (2014). *Deiaki pytannia nediisnosti hospodarskoho dohovoru (pravochynnu)* [Some issues of invalidity of a commercial contract (transaction)]. *Pravova derzhava* [Law-governed state], no. 17, pp. 39-44.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023). The Law of Ukraine “Commercial Code of Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed 10 March 2025).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023). The Law of Ukraine “Civil Code of Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 10 March 2025).
4. Kucher, V.O. (2014). *Nediisni pravochyny ta yikh tsyvilno-pravovi naslidky* [Invalid transactions and their civil legal consequences]. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs Publ., 344 p.
5. Popov, Yu.Iu. (2019). *Zakon Ukrainy “Pro tovarystva z obmezhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu”: nauk.-prakt. koment* [The Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Companies”: scientific and practical commentary]. Kyiv, K.I.S. Publ., 392 p.
6. Nyzhnyi, A.V., Khodakivskyi, M.P., Yurovska, H.V. (2020). *Vyznannia pravochyniv nediinymy: osnovy teorii ta sudova praktyka* [Recognition of legal acts as invalid: fundamentals of theory and judicial practice]. Kyiv, Alerta Publ., 234 p.
7. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2018). *Nediisnist pravochyniv: komentar sudovoi praktyky* [Invalidity of legal acts: commentary on judicial practice]. Kharkiv, Pravo Publ., 264 p.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991). The Law of Ukraine “Commercial Procedure Code of Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (Accessed 10 March 2025).
9. The Plenum of the Supreme Commercial Court of Ukraine (2013). Resolution “On some issues of declaring transactions (commercial contracts) invalid”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text> (Accessed 10 March 2025).
10. The Supreme Court composed of the panel of judges of the Cassation Commercial Court (2018). Resolution dated 20.03.2018 in case No. 910/8794/16. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73097929> (Accessed 10 March 2025).
11. The Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Cassation Commercial Court (2018). Resolution dated 16.05.2018 in case No. 910/11163/17. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74329945> (Accessed 10 March 2025).
12. The Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Cassation Commercial Court (2018). Resolution of the dated 15.05.2018 in case No. 904/12079/16. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411244> (Accessed 10 March 2025).

Одержано 17.05.2025.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.352:351.751:004.738.5

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-7>

А.В. ВАВРИШ,

*кандидат юридичних наук, докторант науково-дослідної лабораторії протидії
злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності,*

Національна академія внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0000-7188-9570>

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ В ЦИФРОВОМУ ВРЯДУВАННІ: РИЗИКИ ДЛЯ БЕЗПЕКИ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті здійснено кримінологічний аналіз феномену інституційної бездіяльності в умовах цифрового врядування, зокрема щодо об'єктів критичної інфраструктури. Цифрова трансформація публічного сектору, попри задекларовані переваги – відкритість, автоматизація, антикорупційний ефект, – на практиці не виключає, а подекуди й посилює прояви службової пасивності, що спричиняє порушення прав громадян, блокування інвестиційних проєктів, затягування адміністративних процедур і формування тіньових механізмів впливу. Автор наголошує, що в умовах наявності технічної можливості для прийняття рішень, бездіяльність органів влади набуває нової кримінологічної якості: вона більше не є лише організаційною проблемою, а постає як потенційно карана форма службового правопорушення. На основі аналізу практики у сфері забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури в Україні, зокрема прикладів затримки погодження документації, невнесення даних до цифрових реєстрів, саботажу через системи електронного документообігу, автор вводить до наукового обігу поняття «цифрова службова недоброчесність» і «регуляторна імітація» як маркери новітніх латентних порушень. У тексті обґрунтовується необхідність формування оновленого підходу до кваліфікації інституційної бездіяльності в цифровому середовищі, із врахуванням обов'язків, зафіксованих у цифрових слідах. Окрему увагу приділено розробці пропозицій щодо криміналізації бездіяльності, що має наслідки у сфері суспільного інтересу, а також ризиків зловживання такими нормами. У висновках сформульовано напрями вдосконалення національного законодавства та перспективи подальших міждисциплінарних досліджень на межі кримінології, публічного управління та цифрового права.

Ключові слова: інституційна бездіяльність, цифрове врядування, об'єкти критичної інфраструктури, кримінологія, цифрова службова недоброчесність, регуляторна імітація, електронні системи, публічне управління.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифровізації публічного управління очікування суспільства щодо ефективності, прозорості та відповідальності органів державної влади значно зросли. Впровадження електронних систем, автоматизованих реєстрів, цифрових платформ і сервісів подається як панацея від бюрократизму та корупції. Однак на практиці виявляється, що наявність технологічного інструментарію сама по собі не гарантує активності чи добросовісності суб'єктів владних повноважень. Навпаки – в умовах зовнішньої формалізації процедур виникає новий феномен: інституційна бездіяльність у цифровому середовищі, яка створює латентні ризики порушення прав, зупинки проєктів, послаблення довіри до держави та руйнування публічного інтересу.

Особливо виразно ця проблема проявляється у сфері забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури – галузі, де час, зобов'язання і прозорість є критичними. Цифрова інфраструктура, включаючи Єдину державну електронну систему у сфері будівництва, реє-

стри, кабінети замовника, покликана забезпечити повний контроль за діями і строками всіх суб'єктів процесу. Однак фіксація даних у цифровій формі створює новий тип відповідальності – за бездіяльність у присутності можливості діяти, тобто не лише за неправильне рішення, а за його навмисне або стратегічне ухилення.

Проблема загострюється відсутністю чітких правових механізмів притягнення до відповідальності за бездіяльність у цифровому просторі, а також відсутністю належного розмежування між технічними, організаційними і правопорушними формами бездіяльності. У цій ситуації зростає значення кримінологічного аналізу як інструменту виявлення, класифікації та передбачення небезпечних проявів службової пасивності, що маскується під нормативну лояльність або формальну відповідність.

Стан дослідження. Питанням, присвяченим вивченню особливостей цифрового самоврядування, у своїй діяльності приділяли увагу Ю. Борисенко, В. Дмитренко, В. Дрешпак, О. Карпенко, С. Квітка, І. Клименко, І. Козюра, Т. Маматова, А. Семенченко, С. Чукут та інші.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи – системний аналіз, формально-юридичний метод, компаративістика, методи документального дослідження (зокрема кейс-аналіз судової практики), а також міждисциплінарні підходи на стику кримінології, адміністративного права та цифрової політики.

Метою статті є дослідження інституційної бездіяльності у цифровому врядуванні як об'єкт потенційної криміналізації, окреслення її типових форм у сфері забезпечення безпеки критичної інфраструктури, розроблення понятійного апарату для опису нових латентних порушень (зокрема «цифрової службової недоброчесності» та «регуляторної імітації») та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства і управлінської практики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інституційної бездіяльності в цифровому врядуванні потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує методи кримінології, теорії публічного управління, адміністративного та інформаційного права. В умовах цифрової трансформації органів виконавчої влади класичні уявлення про бездіяльність як відсутність реагування на запит або звернення потребують суттєвого переосмислення. У цифровому адмініструванні дія може бути формально зафіксованою, проте позбавленою змісту, викривленою або відверто симулятивною, що створює ілюзію відповідальності. Замість повної відсутності відповіді особа часто отримує формалізовану відписку, яка залишає цифровий слід, але не несе у собі вирішення питання, не активує передбачених законом наслідків або прямо суперечить суті запиту. У таких випадках бездіяльність набуває вигляду адміністративної псевдоактивності, що виконує лише ритуальну функцію — зняти обов'язок реагування без реального врегулювання проблеми.

Базовим поняттям у дослідженні виступає інституційна бездіяльність — системна неспроможність (чи свідоме ухилення) публічного органу від здійснення дії, яка прямо передбачена його повноваженнями та обов'язками. У цифровому вимірі це поняття потребує оновленого наповнення, оскільки відмова від дії може бути замаскована під нібито відсутність технічної можливості, формальну «непридатність документа» або «недостатність запису у реєстрі», що є характерними ознаками регуляторної імітації — іншої ключової категорії цього дослідження.

Методологічну основу статті становлять: системно-структурний метод, який дає змогу осмислити бездіяльність як феномен у межах цифрової системи публічного управління, з урахуванням збоїв у міжвідомчій взаємодії; формально-юридичний метод, що дозволяє проаналізувати обов'язки суб'єктів владних повноважень, закріплені у нормах спеціального законодавства (Закон України (далі – ЗУ) «Про регулювання містобудівної діяльності», ЗУ «Про адміністративні послуги», КУпАП, ККУ) [2],[3],[4],[5]; кейс-метод, що застосовується для вивчення конкретних прикладів цифрової інституційної бездіяльності, які виникають у практиці взаємодії із системою ЄДЕССБ (Єдина державна електронна система у сфері будівництва [8]), департаментами архітектури органів місцевого самоврядування, Державною інспекцією архітектури та містобудування України (ДіАМ); порівняльно-правовий метод, який забезпечує аналіз зарубіжного досвіду імплементації принципів цифрової відповідальності (зокрема once-only principle в Естонії [11], принципу збереження правового спадку у Франції [16] тощо); кримінологічний метод, який дозволяє оцінити бездіяльність як фактор латентної злочинності, що підриває легітимність інституцій через цифрову пасивність.

Особливу увагу в дослідженні приділено поняттям, які вводяться до наукового обігу: цифрова службова недоброчесність — як небажання або ухилення публічного службовця виконати позитивні дії за умов наявної цифрової можливості; та регуляторна імітація [13] — створення ілюзії нормативного процесу без реального наміру його реалізувати, зокрема через ритуальні відповіді, відписки, блокування документів через технічні відмовки або цифрову фрагментацію реєстрів.

Інституційна бездіяльність у цифровому врядуванні є складним багатовимірним явищем, яке поєднує елементи технічної, організаційної, процедурної та правової неспроможності державних органів до виконання своїх обов'язків. У контексті цифрової трансформації публічного сектору бездіяльність перестає бути лише фактом «не-відповіді» чи «несвоєчасного реагування». Вона набуває форми системної цифрової пасивності, що проявляється у стратегічному або навмисному невикористанні наявних технічних можливостей, відмові від дії через недоліки інтеграції, або ухиленні від комунікації між суб'єктами публічної влади, із перекладенням обов'язку взаємодії на заявника.

Одна з найпоширеніших форм — відмова визнати чинність документу [17], виданого державою, лише на підставі того, що він не внесений або не відображається в реєстрі. У таких випадках навіть наявність оригіналу з підписами і печатками не є достатньою підставою для визнання його дійсності. Виникає презумпція недійсності державного документа, що суперечить основоположним принципам правової визначеності та довіри до публічної влади.

Ще одним проявом цифрової бездіяльності є псевдоінтерактивність сервісів [19], коли платформа формально приймає звернення або документи, але: не активує передбачені процесуальні дії; не надає релевантного рішення; або залишає заявника у стані тривалої невизначеності через «відсутність відповіді іншого органу».

Таким чином формується ефект «відмови через мовчання», який хоч і не є відкритим правовим актом, однак має реальні наслідки для особи — зупинку проєктів, втрату фінансування, блокування дозволів тощо.

В окремих випадках виявляється симулятивне реагування, коли орган влади: надає відповідь у строк, але вона є очевидно непридатною до виконання або прямо суперечить законодавству; формально визнає, що не має повноважень або інформації, хоча володіє ними або мав обов'язок їх отримати; пропонує особі звернутись до іншого органу з метою отримання інформації, якою вже сам володіє або повинен володіти.

Цей підхід є формою делегованої цифрової відповідальності, коли держава замість внутрішньої інтеграції та синхронізації реєстрів, переводить завдання підтвердження фактів та збору даних на особу. Це порушує принцип презумпції достовірності державного акту та принцип належного врядування, формує цифрову латентність — ситуацію, в якій правовий статус документа не визначається ні фактом, ні нормою, а лише цифровим записом (чи його відсутністю).

Особливо гостро проблема інституційної бездіяльності проявляється у містобудуванні, як сфері, яка супроводжує функціонування об'єктів критичної інфраструктури, - сфері, де часові рамки, узгодження, правонаступництво документів та сталість дозволів критично важливі для реалізації інвестиційних процесів. Будь-яка втрата актуальності запису, відмова у підтвердженні вже погодженої документації або фрагментація цифрового обліку може зупинити будівництво, призвести до позасудових втрат і ризиків, які особа не здатна передбачити або уникнути.

Містобудівна сфера в умовах цифровізації постала як одне з найбільш вразливих полів для прояву інституційної бездіяльності та створення загроз безпеці об'єктів критичної інфраструктури. Це зумовлено як високим рівнем нормативної складності, так і особливою залежністю девелоперських проєктів від стабільності дозволів, часових меж і послідовності рішень органів влади. Замість зменшення адміністративного навантаження цифрове врядування у сфері будівництва нерідко створює ефект «технологічного глухого кута», у якому державні органи втрачають пам'ять про власні дії, відмовляються від відповідальності за попередні рішення або перекладають технічну неспроможність систем на заявника.

Втрата чинності через невнесення до реєстру. Одним із найтипівіших прикладів є ситуація, коли орган місцевого самоврядування або Департамент архітектури видає місто-

будівні умови та обмеження (МУО), а згодом органи державного контролю (наприклад, ДіАМ) відмовляються визнавати їх дійсними, посилаючись на відсутність запису в електронній базі [2]. У цих випадках заявник, маючи на руках оригінал документа з усіма необхідними атрибутами (підпис, печатка, реєстраційний номер), опиняється в ситуації, коли держава відмовляється визнати саму себе. Відповідальність за збереження і внесення документа перекладається на особу, що є глибоко суперечливим із позиції адміністративного обов'язку органу, який його видав.

Відмова в комунікації між суб'єктами публічної влади. Ще одним проявом є ситуація, коли ДіАМ, як адміністратор Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, відмовляється приймати проектну документацію на підставі того, що МУО, зазначені в ній, "не підтверджені" органом, який їх видавав. Замість здійснення перевірки або встановлення істини шляхом внутрішньої міжорганізаційної комунікації, ДіАМ пропонує заявнику "самостійно звернутися" до органу-джерела і домогтися внесення відомостей у систему. Таким чином, держава делегує свої технічні обов'язки фізичній особі, що призводить до безправ'я в умовах, коли об'єктивні докази факту дії (виданий документ) уже існують.

Блокування легітимної спадковості дозволів. У багатьох випадках раніше погоджена проектна документація, яка вже реалізована частково чи повністю, блокується на стадії коригування або повторного подання, через зміну нормативної бази. Органи влади вимагають повторного погодження, ігноруючи факт вже виданих дозволів. Відсутній механізм перевірки правонаступності документа, а рішення про "нечинність" попередніх погоджень приймається за замовчуванням, без належної правової процедури. Це створює ризик порушення принципу правової визначеності, який є базовим у публічному праві.

Поведінка, що симулює сервіс, але зупиняє процес. У системі цифрового документообігу нерідко трапляються випадки, коли звернення формально приймається, однак залишається без руху в системі: не передається на розгляд, не активується необхідна подальша дія. Або особа отримує відписку, яка не відповідає суті запиту (наприклад, «орган не має повноважень» при тому, що мав обов'язок передати запит далі). Така адміністративна симуляція сервісу слугує лише для позірного виконання нормативу строку реагування, але де-факто блокує право особи на розгляд по суті.

Усі наведені приклади свідчать про переорієнтацію цифрового врядування з функції доступу та захисту прав на функцію відсікання, перевірки та делегування відповідальності. У цій логіці цифрова система стає не інструментом правозастосування, а фільтром, який приховує бездіяльність під виглядом нормативної відповідності. Це породжує латентну шкоду, яку складно оскаржити, але яка має очевидні соціальні, фінансові й правові наслідки.

З метою адекватного осмислення сучасних форм інституційної бездіяльності в цифровому врядуванні, пропонується ввести до наукового обігу дві дефініції, які дозволяють чітко фіксувати спотворені практики публічного адміністрування, замасковані під дотримання законності.

Цифрова службова недоброчесність – це навмисне або системне невиконання посадовою особою дій, прямо передбачених її службовими повноваженнями в умовах наявної цифрової можливості їх здійснення, з перекладанням відповідальності за наслідки бездіяльності на заявника. На відміну від класичної недбалості чи зловживання владою, цифрова недоброчесність: прикривається формальним виконанням ритуальних дій (реєстрація звернення, надання відповіді); здійснюється в умовах, коли система фіксує "рух" або "виконання" дії, хоча її сутність – відсутня; викривлює саму природу цифрової трансформації, позбавляючи її антикорупційного та сервісного потенціалу.

Це поняття дозволяє кваліфікувати ситуації, коли державний орган: формально обробляє документи, але не приймає рішення; не визнає чинності документа, виданого іншим органом, без законних підстав; уникає комунікації з іншим суб'єктом публічної влади, вимагаючи від заявника самостійного "доведення" достовірності державного акту.

Регуляторна імітація – це системна практика створення видимості нормативного або адміністративного процесу без наміру досягти його цілісного результату, що виражається у формалізованих діях, відповіді "для галочки" [14] або симуляції нормативної активності.

Імітація може набувати різних форм: беззмислові відмови з посиланням на абстрактні об-

меження без аналізу суті; вимоги повторного подання документів, які вже є у розпорядженні органу; створення процедур, які не завершуються дією (наприклад, розгляд без рішення).

Цей феномен особливо характерний для цифрових адміністративних процесів, де відсутність справжньої дії приховується за зовнішнім рухом інформації: листи передаються, реєстри оновлюються, але право особи — не реалізується.

Запровадження цих дефініцій не лише дозволяє точніше кваліфікувати феномени цифрової інституційної бездіяльності, а й створює підґрунтя для розробки нових форм юридичної відповідальності, адаптованих до цифрового контексту. Саме з цією метою в подальших розділах буде запропоновано концептуальні підходи до вдосконалення законодавства.

Проблема інституційної бездіяльності в цифровому середовищі не є унікальною для України. У різних країнах Європи та світу поступово формуються підходи, що дозволяють не лише забезпечити ефективність цифрового врядування, але й передбачити механізми відповідальності за бездіяльність у межах доступних технічних інструментів. Розглянемо кілька ключових прикладів.

Естонія: принцип “once-only” [11]. Естонія є безумовним лідером цифрової держави. Основоположним принципом її цифрової політики є так званий *once-only principle*: жоден орган влади не має права повторно запитувати у громадянина або бізнесу інформацію, яку вже було подано до будь-якого іншого органу. Це правило трансформується у прямий обов’язок адміністрації забезпечити міжвідомчу комунікацію самостійно, без залучення заявника.

Будь-яке порушення цього принципу не лише дискредитує державу в очах суспільства, але й може бути підставою для дисциплінарної відповідальності конкретного посадовця. Це створює інституційну культуру відповідальності за неповне або нерелевантне адміністрування в цифровому середовищі.

Франція: презумпція адміністративної доступності [16]. У Франції запроваджено принцип “*présomption d’accessibilité des données administratives*”, відповідно до якого відсутність даних у цифровій системі не може бути підставою для відмови у праві, якщо документ або факт вже існує і може бути доведений особою. Це означає, що відмова на підставі “немає в базі” є незаконною, і орган влади зобов’язаний або встановити факт самостійно, або прийняти документ, поданий у паперовій формі. Це запобігає формуванню ситуацій цифрової латентності, де особа стає заручником технічної неспроможності адміністрації.

Німеччина: відповідальність за “інституційну безвідповідальність” [17]. У німецькому адміністративному праві діє принцип “*institutionelle Verantwortung*” — інституційної відповідальності за наслідки адміністративної дії або бездіяльності. Якщо особа надає документ, що відповідає вимогам закону, але орган не діє, або втрачає/не обробляє інформацію — відповідальність не може бути покладена на заявника. Особливо це застосовується в містобудівних процедурах і дозволах. Визнання втрати архівного документа не як помилки, а як порушення прав заявника є підставою для службового розслідування і в окремих випадках — судового захисту з компенсацією.

Польща: адміністративна апеляція і діджитал-ревізія [18]. У Польщі діє дієвий механізм апеляції адміністративних дій у сфері просторового планування і будівництва [18]. Окремі органи (Voivodship Inspectorates) мають повноваження переглядати дії органів місцевого самоврядування у частині відмов через цифрові або процедурні причини. Також в окремих містах запроваджено процедури “ревізії цифрових рішень”, коли технічна відмова підлягає перевірці на предмет її правового впливу та відповідності праву на будівництво.

Загалом, зарубіжний досвід демонструє: розвиток принципів презумпції чинності та сервісної відповідальності; формування окремих механізмів контролю над цифровими адміністративними практиками; готовність визнавати цифрову бездіяльність як правопорушення, що потребує реагування.

Для України запровадження подібних інструментів — не лише питання правової модернізації, а й умова збереження довіри до цифрової держави як явища.

Висновки. Проведене дослідження виявляє наявність нового кримінологічного явища — цифрової інституційної бездіяльності, яка не зводиться до класичної пасивності чи службової недбалості, а постає як цілісна форма спотвореного врядування у технічно розвинено-

му адміністративному середовищі. Ця бездіяльність є маскованою, регламентованою зовні, але позбавленою реального змісту — і тому ще небезпечнішою, ніж відкрите порушення. Цифрове врядування не усуває, а трансформує бездіяльність, надаючи їй форм вигляду сервісу, реєстраційної активності чи відповіді “за формою”. Цифрова службова недоброчесність і регуляторна імітація є ключовими механізмами уникнення відповідальності в межах цифрової взаємодії. Відсутність міжвідомчої інтеграції, перекладання обов’язку актуалізації або пошуку на заявника — є порушенням принципу належного врядування і презумпції чинності державного акта. У законодавстві України наразі відсутній механізм притягнення до відповідальності за бездіяльність у цифровому просторі, якщо вона не супроводжується прямим зловживанням, що створює небезпечну лакуну.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розглянути можливість запровадження принципу презумпції чинності офіційного документа [1],[3],[6], навіть якщо він не відображений у цифровій базі, за умови наявності підпису, печатки та вихідних реквізитів; законодавчого закріплення поняття цифрової бездіяльності як особливої форми службової недоброчесності — із можливістю дисциплінарного та адміністративного реагування; розроблення механізму апеляції цифрових відмов та блокувань з урахуванням принципів: презумпції достовірності даних [11],[16]; сервісної повноти (держава шукає, а не особа); права на спадковість документа; обґрунтування ініціювання створення апеляційної комісії при Мінрегіоні, яка розглядатиме: кейси невизнання чинності раніше виданих дозволів; конфлікти цифрових систем (ДіАМ ↔ ОМС); відмови на підставі “непідтвердженості” наявних документів; недовіра раніше погоджених рішень у змінених нормативних умовах; доведення доцільності запровадження індикаторів цифрової службової поведінки для моніторингу ефективності публічного врядування [12], зокрема в ЄДСБ, у форматі незалежного аудиту або щорічного звіту відкритої аналітики.

Список використаних джерел

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
2. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
3. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
4. Кримінальний кодекс України (чинна редакція станом на 2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (чинна редакція станом на 2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
6. Постанова Кабінету Міністрів України : Положення про Міністерство культури та стратегічних комунікацій України від 16.10.2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п#Text>
7. Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2002 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-п#Text>
8. ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування і забудова територій». URL: https://dbn.co.ua/dbn/dbn_b.2.2-12.2019-planuvannja_i_zabudova_teritorij.pdf
9. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (Гранада, 1985), ратифікована Україною 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text
10. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972), ратифікована Україною 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
11. European Commission. Once-Only Principle for Citizens and Businesses. Brussels, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/pages/viewpage.action?pageId=533365753>
12. OECD. Digital Government Review of Estonia: Towards a Data-Driven Public Sector. Paris: OECD Publishing, 2020. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/08/estonia-towards-a-single-government-approach_g1g12e7a/9789264104860-en.pdf

13. Jansen, O. *Silence of the Administration*. Maastricht Faculty of Law Working Paper № 2015-03, 2015. URL: <https://ssrn.com/abstract=2630147>
14. Kovac, P., et al. In Search of an Effective Model: A Comparative Outlook on Administrative Silence in Europe // *The Sound of Silence in European Administrative Law*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-45227-8_1
15. Athanasiadou, N. & Eliantonio, M. Silence of the EU authorities: the legal consequences of inaction by the EU administration // 2020. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-45227-8_2
16. «Le principe d'accès aux (télé)services publics», Actu-Juridique.fr, жовтень 2022. URL: <https://www.actu-juridique.fr/administratif/service-public/le-principe-dacces-aux-teleservices-publics/>
17. Bundesverwaltungsgericht (BVerwG). *Beschluss vom 17. Mai 2022 – 1 WB 43.21. Zur digitalen Verantwortung öffentlicher Stellen*. Німецький федеральний адміністративний суд, справа про відповідальність органу влади за недоступність цифрового сервісу через технічну недосконалість. Повний текст рішення. URL: <https://www.bverwg.de/170522B1WB43.21.0.pdf>
18. Pilarz, K. System planowania przestrzennego wobec procesów informatyzacji i cyfryzacji administracji publicznej // *Studia i Materiały Prawnicze*, Uniwersytet Wrocławski, 2022. URL: https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/141169/PDF/03_01_05_K_Pilarz_System_planowania_przestrzennego.pdf
19. Тодошак О.В. & Фролова Є.І. Оптимізація методів публічного адміністрування в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 79. С. 13–27. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf>
20. Сурай А. Цифровізація публічного управління в Україні: організаційний аспект. *Публічне управління і політика*. 2024. № 1. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/128>
21. «Цифрові адміністративні послуги в Україні» - практичний посібник, підготовлений ГО «Центр медіареформи» URL: <https://uastrat.com/wp-content/uploads/2024/02/digital-administrative-services-in-ukraine-2023.pdf>
22. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини (ред. лютий 2025). УДІКС, 2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/zbirnyk-normatyvno-pravovyh-aktiv-sfery-ohorony-kulturnoyi-spadshhyny.pdf>

CRIMINALIZATION OF INSTITUTIONAL INACTION IN DIGITAL GOVERNANCE: RISKS TO THE SECURITY OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES

Andriy V. Vavrysh, PhD in Law, Doctoral Student of the Research Laboratory for Combating Crime, Educational and Scientific Institute of Police Activities, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

E-mail: fin_bezpeka@ukr.net

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-7>

The article presents a criminological analysis of the phenomenon of institutional inaction in the context of digital governance, in particular with regard to critical infrastructure facilities. The digital transformation of the public sector, despite the declared advantages - openness, automation, anti-corruption effect, - in practice does not exclude, and in some cases even intensifies, manifestations of official passivity, which leads to violations of citizens' rights, blocking of investment projects, delaying administrative procedures and the formation of shadow mechanisms of influence. The author emphasizes that in the conditions of the availability of technical capabilities for decision-making, the inaction of government bodies acquires a new criminological quality: it is no longer just an organizational problem, but appears as a potentially punishable form of official misconduct. Based on the analysis of practice in the field of ensuring the security of critical infrastructure facilities in Ukraine, in particular examples of delayed approval of documentation, failure to enter data into digital registers, sabotage through electronic document management systems, the author introduces into scientific circulation the concepts of "digital official misconduct" and "regulatory imitation" as markers of the latest latent violations. The text justifies the need to form an updated approach to the qualification of institutional inaction in the digital environment, taking into account the obligations recorded in digital traces. Special attention is paid to the development of proposals for the criminalization

of inaction that has consequences in the sphere of public interest, as well as the risks of abuse of such norms. The conclusions formulate directions for improving national legislation and prospects for further interdisciplinary research at the intersection of criminology, public administration and digital law.

Keywords: institutional inaction, digital governance, critical infrastructure, criminology, digital malfeasance, regulatory imitation, electronic systems, public administration

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On the Protection of Cultural Heritage". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>. (Accessed 10 June 2025).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On the Regulation of Urban Planning Activities" Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (Accessed 10 June 2025).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Administrative Services". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (Accessed 10 June 2025).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "Criminal Code of Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Accessed 10 June 2025).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine, The Law of Ukraine "Code of Ukraine on Administrative Offenses". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (Accessed 10 June 2025).
6. Cabinet of Ministers of of Ukraine (2019), Resolution "Regulations on the Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-n#Text> (Accessed 10 June 2025).
7. Cabinet of Ministers of of Ukraine (2002), Resolution "On approval of the Procedure for determining the boundaries and regimes of use of historical areas of populated areas". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-n#Text> (Accessed 10 June 2025).
8. DBN B.2.2-12:2019 "Planning and development of territories". Available at: https://dbn.co.ua/dbn/dbn_b.2.2-12.2019-planuvannya_i_zabudova_teritorij.pdf (Accessed 10 June 2025).
9. Convention on the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada, 1985), ratified by Ukraine in 2006. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text (Accessed 10 June 2025).
10. Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (Paris, 1972), ratified by Ukraine in 1988. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text (Accessed 10 June 2025).
11. European Commission. Once-Only Principle for Citizens and Businesses. Brussels, 2017. Available at: <https://ec.europa.eu/digital-building-blocks/sites/pages/viewpage.action?pageId=533365753> (Accessed 10 June 2025).
12. OECD. Digital Government Review of Estonia: Towards a Data-Driven Public Sector. Paris: OECD Publishing, 2020. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/08/estonia-towards-a-single-government-approach_g1g12e7a/9789264104860-en.pdf (Accessed 10 June 2025).
13. Jansen, O. Silence of the Administration. Maastricht Faculty of Law Working Paper No. 2015-03, 2015. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2630147> (Accessed 10 June 2025).
14. Kovac, P., et al. In Search of an Effective Model: A Comparative Outlook on Administrative Silence in Europe. In The Sound of Silence in European Administrative Law. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-45227-8_1 (Accessed 10 June 2025).
15. Athanasiadou, N. & Eliantonio, M. Silence of the EU Authorities: The Legal Consequences of Inaction by the EU Administration, 2020. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-45227-8_2 (Accessed 10 June 2025).
16. Le principe d'accès aux (télé)services publics. Actu-Juridique.fr, October 2022. Available at: <https://www.actu-juridique.fr/administratif/service-public/le-principe-dacces-aux-tel-eservices-publics/> (Accessed 10 June 2025).

17. Federal Administrative Court of Germany (BVerwG). Decision of May 17, 2022 – 1 WB 43.21. On the digital responsibility of public authorities. Full text (PDF). Available at: <https://www.bverwg.de/170522B1WB43.21.0.pdf> (Accessed 10 June 2025).

18. Pilarz, K. Spatial planning system in the context of informatization and digitalization of public administration // *Studia i Materiały Prawnicze*, University of Wrocław, 2022. Available at: https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/141169/PDF/03_01_05_K_Pilarz_System_planowania_przestrzennego.pdf (Accessed 10 June 2025).

19. Todoshchak, O.V., Frolova, Ye.I. (2023). *Optymizatsiia metodiv publichnoho administruvannia v umovakh tsyfrovizatsii* [Optimization of public administration methods under digitalization conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], no. 79, pp. 13–27. Available at: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf> (Accessed 10 June 2025).

20. Surai, A. (2024). *Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia v Ukraini: orhanizatsiinyi aspekt* [Digitalization of Public Administration in Ukraine: Organizational Aspect]. *Publichne upravlinnia i polityka* [Public Administration and Policy], no. 1. Available at: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/128> (Accessed 10 June 2025).

21. *Tsyfrovi administratyvni posluhy v Ukraini* [Digital Administrative Services in Ukraine]. *Praktychnyi posibnyk, pidhotovlenyi HO "Tsentr mediareformy"* [A practical guide by the NGO "Center for Media Reforms"]. Available at: <https://uastrat.com/wp-content/uploads/2024/02/digital-administrative-services-in-ukraine-2023.pdf> (Accessed 10 June 2025).

22. *Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny* (2025). [Compendium of Regulatory Acts in the Field of Cultural Heritage Protection] UDIKS, 2025. Available at: <https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/zbirnyk-normatyvno-pravovyh-aktiv-sfery-okhorony-kulturnoyi-spadshchyny.pdf> (Accessed 10 June 2025).

Одержано 12.06.2025.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-8>

Т.В. НІКОЛАЙЧУК,

*керівник юридичної клініки кафедри права
Університет імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
<https://orcid.org/0009-0007-1973-3385>*

А.В. БІЛА,

*старший викладач кафедри права
Університет імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
<https://orcid.org/0000-0002-8271-8539>*

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ТРУДОВИХ ПРАВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ МОБІНГОМ І ДИСКРИМІНАЦІЄЮ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

У статті досліджено криміналістичні та судово-експертні аспекти доказування порушень трудових прав, спричинених мобінгом і дискримінацією в умовах сучасних трансформацій трудового середовища. Здійснено міждисциплінарний аналіз проблеми криміналістичного та судово-експертного забезпечення доказування порушень трудових прав працівників у контексті мобінгу та дискримінації. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості звернень до суду щодо порушень трудових прав, особливо в умовах післявоєнного періоду в Україні, загостренням соціально-психологічного клімату на робочих місцях, цифровізацією трудових процесів, а також браком ефективних правових механізмів для фіксації та доведення фактів психологічного насильства й морального тиску, таких як мобінг.

Стаття обґрунтовує необхідність розширення доказової бази за рахунок використання цифрових, психологічних, поведінкових та документальних джерел інформації. Зокрема, автор виокремлює електронну переписку, скріншоти повідомлень у месенджерах, дані відеоспостереження, результати психологічної експертизи, свідчення колег, службові документи, скарги та інші джерела, що можуть мати доказове значення в суді.

Аналізуються проблеми ідентифікації мобінгу як правового явища, яке поки не має чіткого законодавчого визначення в Україні, що ускладнює його кваліфікацію і фіксацію в судовому процесі. Запропоновано підходи до розширення методологічної бази судових експертиз у справах щодо порушення трудових прав у результаті мобінгу та дискримінації.

Обґрунтовано необхідність підготовки фахівців, які володіють методами цифрової криміналістики, судової психології та трудового права. Розглянуто окремі приклади судової практики як національних судів, так і рішень Європейського суду з прав людини, які підтверджують фрагментарність правозастосування в цій сфері, а також свідчать про недооцінку потенціалу цифрових та психологічних доказів.

У статті формуються рекомендації щодо удосконалення нормативної бази, створення методичних рекомендацій для суддів і експертів, розробки стандартів фіксації фактів мобінгу, а також проведення спеціальних навчальних програм для юристів, психологів, роботодавців і представників державних органів з метою забезпечення належного реагування на факти дискримінації та захисту трудових прав працівників.

Проаналізовано особливості формування доказової бази у справах, де порушення мають нематеріальний, психологічний або цифровий характер. Встановлено, що традиційні методи фіксації ма-

теріальних слідів не завжди придатні для доведення фактів мобінгу, а тому потребують залучення нових методологій і спеціальних знань у галузі психології, цифрової криміналістики та трудового права. На основі аналізу судової практики в Україні виявлено типові помилки в доведенні фактів мобінгу та недосконалість механізмів судової оцінки цифрових і психологічних доказів. Запропоновано шляхи вдосконалення методик документування та використання доказів у таких категоріях справ, зокрема через впровадження міждисциплінарного підходу та адаптацію зарубіжного досвіду.

Ключові слова: мобінг, дискримінація, трудові права, докази, психологічне насильство, цифрові сліди, судова практика, судова експертиза, криміналістика, трудове право.

Постановка проблеми. У сучасних умовах порушення трудових прав працівників набувають нових форм, зокрема таких, що пов'язані з мобінгом (психологічне цькування) та дискримінацією за різними ознаками. Виявлення та доведення таких порушень становить складне завдання, яке потребує застосування комплексних криміналістичних методик та залучення судових експертів. Складність доведення мобінгу й дискримінації полягає у відсутності прямих матеріальних слідів, а також у недостатньому використанні психологічних і цифрових доказів у судовій практиці. Тому постає потреба в оновленні методологічного підходу до виявлення та аналізу таких порушень, що зумовлює актуальність цього дослідження. Недостатня нормативна регламентація та методологічна невизначеність таких процесів ускладнює ефективний захист прав працівників, а також перешкоджає формуванню стабільної судової практики.

Стан дослідження. У вітчизняній науковій літературі питання дискримінації на роботі розглядалися в працях Дробинської К.О., Качмар О.В., Рудакова С.Г., Сердюк О.І., Пилипенко В.О., Червінська Л.П., Шупта І.М., та Щетініна Л.В. Поняття мобінгу активно досліджується в європейському контексті (S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf), зокрема як частина політики забезпечення гідної праці. У криміналістичній науці ця проблематика поки не набула належного рівня систематизації. Наявні наукові публікації зосереджуються переважно на правовому регулюванні трудових спорів та психологічних аспектах конфліктів у колективах, однак залишаються малодослідженими інструменти доказування з точки зору криміналістики та судової експертизи.

Методи дослідження. У процесі підготовки статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: формально-логічний метод для аналізу понять «мобінг» і «дискримінація»; порівняльно-правовий метод - для вивчення українського та міжнародного досвіду; системний підхід - для обґрунтування єдності криміналістичного і судово-експертного інструментарію; метод правового моделювання - для формулювання пропозицій з удосконалення нормативного регулювання.

Мета статті. Розкрити теоретичні та методологічні підходи до криміналістичного і судово-експертного забезпечення доказування фактів мобінгу та дискримінації у сфері трудових правовідносин, визначити можливості використання експертних висновків у судовому процесі та проаналізувати національний і міжнародний досвід у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Права людини у сфері праці є невід'ємною складовою правової системи демократичної держави. Утвердження принципів поваги до гідності, недискримінації та гуманного ставлення до працівника є основою цивілізованих трудових відносин. Водночас сучасні тенденції, зокрема цифровізація, дистанційна зайнятість та зростання психологічного навантаження, актуалізують проблему мобінгу як форми прихованого тиску й порушення трудових прав. В умовах сьогодення, принцип гуманізму, свободи, рівності, справедливості, поваги прав та свобод людини утворюють моральну основу кожної правової держави, що супроводжується затвердженням вищих моральних цінностей людини та забезпеченням захисту від будь-яких насильницьких дій над особистістю. В свою чергу, право на працю є одним із найважливіших соціально-економічних прав людини, що гарантуються нормами Основного Закону нашої держави - Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами [1].

Стаття 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (далі - Закон) визначає дискримінацію як ситуацію, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового ста-

ну, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеним, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [2].

Розвиток гуманістичної ідеї змусив цивілізоване суспільство звернути увагу на особливості працівника та на його вклад до створення матеріальних і духовних благ: саме повага до людини, яка виконує свою трудову функцію, надає галузі трудового права гуманістичного характеру. Зокрема, у відносинах підпорядкування між роботодавцем і працівником часто спостерігається психологічний тиск, відомий під назвою «мобінг», який виникає під час виконання трудових обов'язків.

Вперше поняття психологічного тиску вивчав на початку німецький фахівець у галузі індустріальної психології Хайнц Лейманн у 80-х рр. XX ст. Після проведених досліджень у скандинавських країнах він описав поняття «мобінг» і охарактеризував його як психологічний терор, що включає систематично повторюване вороже й неетичне поведіння одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини [3, с. 286].

Х. Лейманн у 1972 році запозичив термін «мобінг» для опису ситуації, в якій весь шкільний клас або його більша частина нападає на окрему дитину. На його думку, психологічний терор або мобінг у трудовому житті включає вороже та неетичне спілкування, яке систематично спрямовується одним або декількома індивідами, головним чином на одного індивіда, який через мобінг заганяється в безпорадне та беззахисне становище та утримується там за допомогою триваючої діяльності мобінгу. Ці дії відбуваються дуже часто (за статистикою не рідше одного разу на тиждень) і протягом тривалого періоду часу (не менше шести місяців). Через високу частоту та тривалу ворожу поведінку таке жорстоке поводження призводить до значних психічних, психосоматичних та соціальних страждань [3, с. 287].

За визначенням Конвенції Міжнародної охорони праці № 190, кожна людина має право на сферу праці, вільну від насильства і домагань. Насильство і домагання встановлені у ній як неприйнятна практика та поведінка, погрози або залякування, які трапляються в одному або кількох випадках і можуть призвести до фізичної, психологічної, сексуальної чи економічної шкоди. Це також може бути формою гендерно зумовленого насильства [4].

На сьогодні, порушення трудових прав у формі мобінгу й дискримінації не залишають традиційних матеріальних слідів. Це потребує переорієнтації криміналістичної практики на роботу з психологічними, вербальними, цифровими та поведінковими доказами. В умовах гібридного чи дистанційного режиму праці особливого значення набуває фіксація цифрових слідів - електронного листування, відео- або аудіозаписів, чатів у корпоративних месенджерах, журналів дій у корпоративних програмах.

Головною причиною відмов у задоволенні заяв працівників про встановлення факту вчинення мобінгу, є недоведеність вчинення мобінгу, тобто, відсутність доказів. Адже працівник має довести в суді: коли вчинявся мобінг, його систематичність, умисел або бездіяльність винуватця, мету мобінгу (звільнення, зміна умов праці або переведення, зменшення розміру оплати тощо) та його форму (психологічна або економічна із застосуванням засобів електронних комунікацій).

Мобінг може розцінюватись як: 1) погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги;

2) не запрошення на зустрічі і наради, в яких працівник, відповідно до локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчих актів має брати участь, перешкоджання виконанню ним своєї трудової функції, недопущення працівника на робоче місце, перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місця; 3) нерівна оплата за працю рівної цінності, яка виконується працівниками однакової кваліфікації; 4) безпідставне позбавлення працівника частини виплат (премій, бонусів та інших заохочень); 5) необґрунтований нерівномірний розподіл роботодавцем навантаження і завдань між працівниками з однаковою кваліфікацією та продуктивністю праці, які виконують рівноцінну роботу.

При цьому, до суду слід подавати докази причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника та наслідками для працівника.

Наприклад, у справах № 529/131/23 та № 336/3548/23 працівники надавали листки непрацездатності, щоб довести факт вчинення мобінгу керівником. Проте суди дійшли висновків, що з лікарняних листків непрацездатності неможливо встановити причинного зв'язку між погіршенням стану здоров'я та діями директора, не надано жодного медичного висновку, підтвердження звернення до медичних установ про порушення її фізичного чи психологічного стану, а також що їй було надано кваліфіковану допомогу відповідними медичними фахівцями у зв'язку з неправомірними діями директора [5; 6].

В свою чергу, у справі № 344/4844/23 суд вказав, що та обставина, що працівник протягом певного часу перебував на лікуванні, не свідчить про вчинення мобінгу, враховуючи захворювання, яким вона страждає. До того ж, відповідно до цих наданих медичних довідок, позивач проходив обстеження та лікування, а не звертався за екстреною медичною допомогою [7].

Для встановлення факту мобінгу під час виконання трудової функції мають бути належні, достатні та допустимі докази, а саме:

1) письмові докази (копії розпорядчих документів роботодавця (наказів, розпоряджень); копії документів працівника або інших співробітників (заяви, доповідні записки, листи, акти, вимоги або претензії тощо); копії заяв або скарг працівника щодо порушення його прав, честі та гідності, дискримінації щодо до нього (до керівника, до засновників, до Держпраці, до поліції тощо). Наприклад, у справі №753/7920/23 суд досліджував такі письмові докази: письмові пояснення 3-х працівників-медиків щодо вчинення відносно них мобінгу з боку начальниці відділу КНП «КМДЦ», доповідні записки та пояснення інших працівників, наказ № 48 «Про створення комісії з проведення службового розслідування щодо наявності ознак мобінгу в діях лікаря», протоколу службового розслідування тощо [8].

2) електронні докази (скрішоти листування через електронну пошту; скрішоти листування через месенджери або в групах (Telegram, Viber тощо); скрішоти із соціальних мереж (публікації, коментарі тощо); диск або подані через Електронний суд аудіо, фото, відеозаписи розмов, проведення зборів або нарад, запис з відеореєстраторів тощо. Наприклад, у справі №529/131/23 суд досліджував диск із відеозаписами, на яких дочка працівниці фіксує на телефон розмови між мамою та директором. Суд дійшов висновку, що запис не містить ознак мобінгу з боку директора, поведінка директора не вказує на дії, що спрямовані на приниження честі та гідності та не містить ознак психологічного тиску [5].

Наприклад, у справі № 529/131/23 суд досліджував диск із відеозаписами на яких дочка працівниці фіксує на телефон розмови між мамою та директором. Суд дійшов висновку, що запис не містить ознак мобінгу з боку директора, поведінка директора не вказує на дії, що спрямовані на приниження честі та гідності та не містить ознак психологічного тиску [5].

При цьому, слід звернути увагу, що відповідно до ч. 5 ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу [9]. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Електронний доказом є будь-яка інформація в цифровій формі, що має значення для справи. Повідомлення (з додатками), відправлені електронною поштою чи через застосунки-месенджери, є електронним доказом, який розглядається та оцінюється судом у сукупності з іншими наявними у матеріалах справи доказами.

Суд може розглядати електронне листування між особами у месенджері (як і будь-яке інше листування) як доказ у справі лише в тому випадку, якщо воно дає можливість суду встановити авторів цього листування та його зміст (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі № 916/3027/21) [11].

У справі №529/131/23 досліджений у судовому засіданні диск із відеозаписами на яких дочка позивачки фіксує на телефон розмови між мамою та директором не містять ознак мобінгу з боку директора, поведінка директора не вказує на дії, що спрямовані на приниження честі та гідності та не містить ознак психологічного тиску [5].

3. Покази свідків. Це не основний доказ, суд буде його оцінювати разом з іншими доказами. Наприклад, у справі № 529/131/23 суд не взяв покази свідка, оскільки остання є дочкою позивачки та має зацікавленість у розгляді справи [5].

Зокрема, рішення Диканського районного суду Полтавської області від 29 травня 2023 року у справі № 529/131/23 має такі обставини справи: встановлення факту вчинення мобінгу з боку директора, що полягає:

- недопуску останньої до роботи, перешкоджання виконання нею трудових функцій (не видано наказ про поновлення);
- перенесення робочого місця в непристосовані для цього виду роботи місце (холодне приміщення);
- створення напруженої та образливої атмосфери шляхом підписання нової посадової інструкції [5].

Через значний психологічний тиск та мобінг з боку директора позивачка подала заяву про розірвання трудового договору за власним бажанням за ч. 3 ст. 38 Кодексу законів про працю України, які не були задоволені директором [10].

Судом було встановлено:

1. Факт недопуску позивачки до роботи не підтверджено

Позивачка була ознайомлена з наказом про поновлення, що підтверджується Актом від 28.12.2022, в якому вказано, що директором в телефонному режимі ознайомила працівницю з наказом, зачитавши його та досліджений аудіозаписом розмови між позивачем та директором від 28.12.2022. Позивачка сама підтвердила в судовому засіданні, що близько обіду, перебуваючи на роботі їй стало зле і вона пішла додому. Доказів причинно-наслідкового зв'язку між діями директора та поганим самопочуттям позивачки матеріали справи не містять.

2. Факт про перенесення робочого місця в непристосоване для цього виду роботи місце не доведений позивачкою. Згідно з доповідною запискою самої Позивачки робоче місце не змінювалось. На доповідну записку Позивача щодо невідповідності температурного режиму її робочого місця, відповідачем проведено обстеження робочого місця та задля комфортного перебування вирішили видати тепловентилятор-обігрівач. Низький температурний режим на робочому місці позивачки, не можуть вважатися мобінгом, оскільки такий не залежить від дій чи бездіяльності роботодавця.

3. Факт вимагання з боку директора виконувати трудові обов'язки, які не передбачені посадовою інструкцією, що створює напружену, ворожу, образливу атмосферу та змушує недооцінювати свою професійну придатність не доведено. Після виходу з лікарняного на роботу, працівниці надано для ознайомлення нову посадову інструкцію, де було покладено нові обов'язки - обслуговування газового обладнання топочної. Проте, сама позивачка в судовому засіданні підтвердила, що і раніше вела спостереження за газовим котлом, іноді вмикала автоматику на котлі. Покази свідка суд оцінює критично, оскільки остання є дочкою позивачки та має зацікавленість у розгляді справи. Досліджений у судовому засіданні диск із відеозаписами, на яких дочка позивачки фіксує на телефон розмови між мамою та директором не містять ознак мобінгу з боку директора, поведінка директора не вказує на дії, що спрямовані на приниження честі та гідності та не містить ознак психологічного тиску.

Із теоретико-методологічної точки зору залучення судових експертів у процес доказування порушень трудових прав, пов'язаних із мобінгом і дискримінацією, обґрунтовується необхідністю спеціальних знань, які виходять за межі компетенції органів досудового розслідування та суду. Судова експертиза виконує функцію науково обґрунтованого інструменту інтерпретації об'єктивних та суб'єктивних даних, що мають значення для справи. Зокрема, психологічна експертиза дозволяє трансформувати суб'єктивні переживання потерпілого у доказову категорію через верифіковані методи діагностики, а лінгвістична експертиза мовлення (семантико-текстуальна) - надати кваліфіковану оцінку висловлюванням з огляду на їхній зміст, стиль, контекст та можливу дискримінаційну природу.

Методологічно судово-експертне забезпечення вимагає інтеграції кількох підходів: криміналістичного (фіксація, збереження, оцінка доказів), психологічного (аналіз психоемоційного стану та міжособистісної динаміки), лінгвістичного (дослідження мовної агресії, пасивно-агресивної комунікації), соціологічного (вивчення організаційної культури, норм, цінностей колективу) та цифрового (дослідження електронної комунікації, кібермобінгу). Таким чином, експертна діяльність у зазначеній сфері повинна спиратися на міждисциплінарні принципи, що дозволяє комплексно оцінити докази та виявити приховані форми впливу на працівника.

Судово-психологічна експертиза є ключовою у справах, де йдеться про мобінг. Вона дозволяє встановити стан працівника, наявність симптомів психоемоційного виснаження, тривожних розладів чи посттравматичного синдрому. Такі висновки важливі не лише для оцінки шкоди, але й для підтвердження зв'язку між психічним станом потерпілого та впливом робочого середовища.

Судово-лінгвістична експертиза застосовується для аналізу текстів повідомлень, електронних листів, протоколів розмов. Вона дозволяє ідентифікувати принизливу лексику, погрози, сарказм, оцінні судження дискримінаційного характеру. В англосаксонській традиції широко застосовуються методики контекстуального аналізу, що також можуть бути адаптовані для українського правозастосування.

Європейський суд з прав людини у справі «Emel Boyraz v. Turkey» визнав порушення статті 14 Конвенції про захист прав людини, коли жінку звільнили на основі дискримінаційних уявлень про «непридатність жінки до служби безпеки». У рішенні акцент зроблено на необхідності залучення незалежної експертизи та всебічного розслідування фактів дискримінації [12].

В Україні досвід використання поліграфа обмежений, однак у межах службових розслідувань державні органи (наприклад, НАБУ) практикують його застосування для оцінки правдивості пояснень. Можливе розширення цього інструменту в рамках доказування порушень трудових прав за умови вдосконалення правового регулювання.

Чинна редакція Закону України «Про судову експертизу» потребує уточнення щодо участі експертів у трудових спорах. Важливо законодавчо врегулювати питання фінансування таких експертиз, зокрема у випадках, коли працівник не має коштів для оплати послуг експерта.

Висновки. Внаслідок вищевикладеного, можна зробити наступний висновок, порушення трудових прав, пов'язані з мобінгом і дискримінацією, становлять складну міждисциплінарну проблему, яка потребує розширення доказової бази та залучення експертів з різних сфер – психології, лінгвістики, інформаційних технологій. Криміналістичне забезпечення доказування має включати фіксацію цифрових слідів, аналіз комунікацій, експертні висновки, психологічне тестування та інші методи оцінки моральної шкоди. Порушення трудових прав у формах мобінгу й дискримінації мають багатовимірну природу та потребують комплексного підходу до їх виявлення та доказування. Сучасна криміналістика має адаптуватися до нових викликів, що пов'язані з нематеріальними формами впливу, включаючи психологічне насильство та цифрові прояви. Аналіз судової практики засвідчив низький рівень готовності судової системи до ефективного розгляду таких справ, зокрема через обмежений арсенал доказів та брак спеціальних знань у сфері судової психології й цифрової експертизи. Перспективним напрямом є впровадження міждисциплінарних методик доказування, розвиток судової практики щодо електронних доказів, удосконалення нормативно-правового забезпечення, а також професійна підготовка фахівців з урахуванням зарубіжного досвіду.

На нашу думку, доцільним є розробка національного методичного стандарту для експертиз у справах про мобінг і дискримінацію, імплементація європейських стандартів (зокрема Рекомендацій МОП та рішення ЄСПЛ), створення спеціалізованих центрів або експертних підрозділів для супроводу таких справ, а також проведення міжгалузевих тренінгів для слідчих, суддів, юристів і експертів щодо виявлення і розслідування порушень трудових прав у формі психологічного тиску.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.05.2025).
2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. Дата оновлення: 30.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 01.06.2025).
3. Чередніченко Н.А. Мобінг і булінг у трудовому процесі. *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 285-288

4. Конвенція Міжнародної охорони праці № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці, 2019 року. Інформаційна записка. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/wcms_750459.pdf (дата звернення: 01.06.2025).

5. Постанова Полтавського апеляційного суду від 16.01.2024 р. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116312455> (дата звернення: 25.05.2025).

6. Постанова Запорізького апеляційного суду від 08.012.2023 р. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508296> (дата звернення: 24.05.2025).

7. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 вересня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113759861> (дата звернення: 01.06.2025).

8. Ухвала Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 березня 2024 року. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117657175> (дата звернення: 01.06.2025).

9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 09.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.06.2025).

10. Кодекс законів про працю України: Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. Дата оновлення: 02.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.06.2025).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 червня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088045> (дата звернення: 01.06.2025).

12. CASE OF EMEL BOYRAZ v. TURKEY. European Court of Human Rights: вею-сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-148271%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).

CRIMINALISTIC AND FORENSIC EXPERT SUPPORT FOR PROVING LABOR RIGHTS VIOLATIONS RELATED TO MOBBING AND DISCRIMINATION THEORETICAL METHODOLOGICAL AND JUDICIAL PERSPECTIVES

Tetiana V. Nikolaichuk, Head of the Legal Clinic, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: nikolaychuk.t@duan.edu.ua

Alona V. Bila, Senior Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-8>

The article is devoted to the criminalistic and forensic aspects of proving labor rights violations caused by mobbing and discrimination in the context of contemporary transformations in the labor environment. An interdisciplinary analysis is conducted regarding the problem of criminalistic and forensic support in proving violations of employees' labor rights in cases involving mobbing and discrimination. The relevance of the study is driven by the growing number of court appeals concerning labor rights violations, particularly in the post-war period in Ukraine, the deterioration of the socio-psychological climate in workplaces, the digitalization of labor processes, and the lack of effective legal mechanisms for documenting and proving psychological violence and moral pressure, such as mobbing.

The article substantiates the need to expand the evidentiary base by incorporating digital, psychological, behavioral, and documentary sources of information. In particular, the author highlights email correspondence, screenshots of messages in messengers, video surveillance data, psychological examination results, witness testimonies from colleagues, official documents, complaints, and other materials that may possess evidentiary value in court.

The article explores the challenges of identifying mobbing as a legal phenomenon that currently lacks a clear legislative definition in Ukraine, which complicates its legal qualification and documentation

in judicial proceedings. Approaches to expanding the methodological framework for forensic examinations in cases of labor rights violations resulting from mobbing and discrimination are proposed.

The need for training specialists who possess knowledge in digital forensics, forensic psychology, and labor law is emphasized. Selected examples of judicial practice are analyzed, including decisions of national courts and the European Court of Human Rights, which confirm the fragmented nature of law enforcement in this area and demonstrate the underestimation of the potential of digital and psychological evidence.

The article offers recommendations for improving the legal framework, developing methodological guidelines for judges and experts, establishing standards for documenting mobbing, and implementing specialized training programs for lawyers, psychologists, employers, and government officials to ensure appropriate responses to instances of discrimination and the protection of workers' labor rights.

Special attention is paid to the specifics of forming the evidentiary base in cases where violations are intangible, psychological, or digital in nature. It is found that traditional methods of documenting physical traces are not always suitable for proving mobbing, thus requiring the involvement of new methodologies and specialized knowledge in the fields of psychology, digital forensics, and labor law. Based on the analysis of judicial practice in Ukraine, typical errors in proving mobbing cases and the imperfections of court assessment mechanisms regarding digital and psychological evidence are identified. The article proposes ways to improve the methods of documenting and using evidence in such categories of cases, particularly through the implementation of an interdisciplinary approach and the adaptation of international experience.

Keywords: *mobbing, discrimination, labor rights, evidence, psychological violence, digital traces, case law, forensics, criminalistics, labor law.*

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine" Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 28 May 2025).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Combating Discrimination in Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (Accessed 01 June 2025).
3. Cherednichenko, N.A. (2012). *Mobinh i bulinh u trudovomu protsesi* [Mobbing and Bullying in the Labor Process]. *Pravo i Bezpeka* [Law and Security], no. 5, pp. 285-288.
4. International Labour Organization Convention. No. 190 on the Elimination of Violence and Harassment in the World of Work (2019). Information note. Available at: file:///C:/Users/admin/Downloads/wcms_750459.pdf (Accessed 01 June 2025).
5. *Postanova Poltavskoho apeliatsiinoho sudu vid 16.01.2024* [Decision of Poltava Court of Appeal dated 16 January 2024]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116312455> (Accessed 25 May 2025).
6. *Postanova Zaporizkoho apeliatsiinoho sudu vid 08.012.2023* [Decision of Zaporizhzhia Court of Appeal dated 8 December 2023]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508296> (Accessed 24 May 2025).
7. *Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 26 veresnia 2023* [Ruling of the Supreme Court, panel of judges of the First Judicial Panel of the Cassation Civil Court, dated 26 September 2023]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113759861> (Accessed 01 June 2025).
8. *Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi postiinoi kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 12 bereznia 2024* [Ruling of the Supreme Court, panel of judges of the Third Judicial Panel of the Cassation Civil Court, dated 12 March 2024]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117657175> (Accessed 01 June 2025).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004). The Law of Ukraine "Civil Procedure Code of Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed 02 June 2025).

10. Labour Code of Ukraine (1971). Code No. 322-VIII of 10 December 1971. Updated 02 May 2025. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed 03 June 2025).

11. *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 21 chervnia 2023* [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 21 June 2023]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088045> (Accessed 01 June 2025).

12. CASE OF EMEL BOYRAZ v. TURKEY. European Court of Human Rights: Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-148271%22%5D%7D> (дата звернення: 03.06.2025).

Одержано 19.05.2025.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.7

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-9>

Ю.С. ПАЛЕЄВА,

старший викладач кафедри права

Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

<https://orcid.org/0000-0001-8284-1425>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОСМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено важливому значенню міжнародного співробітництва у вивченні та використанні космічного простору в мирних цілях. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН сформулировала ряд ключових елементів режиму космічної діяльності серед яких важливість міжнародного співробітництва в освоєнні та мирному використанні Космосу.

Зазначається, що Україна є космічною державою та володіє надійним інтелектуальним і ресурсним потенціалом, що сприятиме подальшому розвитку у майбутньому. Наголошується, що Україна має велику спадщину у космічній сфері. Сьогодні вона модернізується та перезапускається з урахуванням сучасних вимог.

Акцентовано увагу на те, що у XXI столітті поширення нових космічних місій державно-приватного характеру створило реальні комерційні можливості, такі як космічний видобуток корисних копалин. Все це поглибило дебати в Комітеті Організації Об'єднаних Націй з використання космічного простору в мирних цілях щодо необхідності розробки нових юридичних визначень і правового режиму для космічних ресурсів.

Мова йде про те, що космічні програми з кожним роком набувають все більшого значення в контексті національних політик держав світу. З'являються нові виклики та загрози, оскільки розвиток космічних технологій відкриває нові можливості, але одночасно створює і потенційні небезпеки.

У статті зазначено, що Європейське космічне агентство опублікувало стратегію вирішення проблем і рішень можливостей до 2040 року, яка сформульована навколо п'яти цілей, для кожної з яких поставлені конкретні завдання.

У висновках зазначається інформація про стан виконання плану дій щодо інтеграції України до Європейського космічного агентства України.

Ключові слова: Європейське космічне агентство, космічна дипломатія, космічна держава, концепція розвитку, міжнародні проекти.

Постановка проблеми. Ні в кого не викликає сумніву, що людство на кожному етапі свого державного, політичного та міжнародного розвитку відкриває та знаходить нові якості, нові грані дипломатії, у відповідності до тих змін і подій, які відбуваються на етапах розвитку міжнародних відносин [1]. Космічна дипломатія стосується міжнародного співробітництва в космічній діяльності, спрямованого на досягнення спільних цілей та забезпечення миру і безпеки у космосі.

Резолюція A/RES/1348(XIII) Генеральної Асамблеї ООН визнала важливе значення міжнародного співробітництва у вивченні та використанні космічного простору в мирних цілях [2]. Резолюція A/RES/1472(XIV) XIV сформулировала ряд ключових елементів режиму космічної діяльності серед яких важливість міжнародного співробітництва в освоєнні та мирному використанні Космосу [3]. Правовий режим космічного простору був визначений у 1967 році Угодою про принципи, що регулюють діяльність держав по дослідженню та використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла [4]. У 2020 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію [5], яка закликає до обміну інформацією про політику космічної безпеки.

Стан дослідження. Дослідження в галузі космічного права здійснюють Беглий О.В., Дячук І.Д., Красіліч Н.Д., Кузнецов Е.І., Малишева Н.Р., Семеняка В.В., Шемшученко Ю.С. та інші.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, підкорення космосу відкриває перед країнами нові перспективи, які дають можливість зміцнити свої позиції на правах світової держави. Це питання престижу, а також спосіб захистити себе від політичної та фінансової нестабільності [6].

Україна є визнаною космічною державою світу та знаходиться в фарватері інновацій з розробки новітніх космічних технологій, ракет-носіїв, космічних апаратів та наданні якісних космічних послуг. Очевидно, що Україна є не просто космічною державою з надзвичайно багатим надбанням у минулому. Наявність потужної системи аерокосмічної вузівської освіти і науки, свідчить, що Україна володіє надійним інтелектуальним і ресурсним потенціалом на її подальший розвиток у майбутньому. Ці фактори зумовили стрімкий розвиток повітряного права, національного космічного права та міждержавного космічного права в нашій державі [7].

16 грудня 2020 року Комітетом Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва було проведено слухання, присвячене міжнародно-правовому забезпеченню зовнішньої політики України в космічній сфері. Не можна не погодитися з твердженням, що Україна має значний науково-технічний космічний потенціал, який в повній мірі може бути реалізований лише у міжнародній кооперації, та на необхідності участі України у масштабних міжнародних проектах. За результатами слухань будуть розроблені та у подальшому затверджені відповідні рекомендації, які сприятимуть зміцненню економічних зв'язків України зі стратегічними партнерами у сфері космічної діяльності, а також розширенню географії та активізації космічної дипломатії [8].

У XXI столітті поширення нових космічних місій державно-приватного характеру створило реальні комерційні можливості, такі як космічний видобуток корисних копалин. Все це поглибило дебати в Комітеті Організації Об'єднаних Націй з використання космічного простору в мирних цілях щодо необхідності (чи ні) розробки нових юридичних визначень і правового режиму для космічних ресурсів. За останні чотири десятиліття космічна діяльність розвивався на основі взаємодії між урядами, приватним сектором, суспільством і політикою, яка, за дослідженнями у 2021 році мала дохід у всьому світі 469,3 мільярда доларів США і генеруватиме близько 1,75 трильйона доларів США до 2040 р. [9, С. 10].

Космічні програми з кожним роком набувають все більшого значення в контексті національних політик держав світу, з'являються нові виклики та загрози, оскільки розвиток космічних технологій відкриває нові можливості, але одночасно створює і потенційні небезпеки для міжнародної стабільності. Крок за кроком відбувається переосмислення значення космосу, а на геополітичній мапі поступово формуються нові альянси, що ведуть змагання за стратегічні переваги в космічному просторі, створюючи підґрунтя для нової космічної гонки XXI століття. Переломним моментом для ЄС став 2009 рік з прийняттям Лісабонської угоди, яка включила космос до спільної компетенції ЄС і держав-членів та надала сильнішої ролі в цій сфері. Космічна програма ЄС в основному концентрується на 3 основних напрямках: спостереження за Землею, навігація, захист та безпека зв'язку. На думку Ксенії Кіреєвої, Junior Fellow аналітичного центру ADAstra, Україна має всі можливості перетворитися на основу незалежної та автономної космічної політики Європи в майбутньому, забезпечивши собі місце серед еліти держав з успішною космічною програмою [10].

Зауважимо, що 25 січня 2012 р. у *Плані заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року* зазначено здійснення заходів щодо забезпечення співробітництва України з Європейським космічним агентством в межах двостороннього співробітництва з набуттям асоційованого членства [11]. 12 вересня 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив Розпорядження № 796-р Про затвердження плану дій щодо інтеграції України до Європейського космічного агентства, де був затверджений план дій щодо інтеграції України до Європейського космічного агентства. А саме:

- Підготовка до переговорного процесу з Європейським космічним агентством;
- Забезпечення розвитку співробітництва з Агентством, ЄС і державами - членами ЄС щодо реалізації проектів у сфері космічної діяльності;

- Адаптація законодавства України та процедур виконання проектів до правового регулювання Агентства та ЄС;
- Проведення переговорів та підготовка до укладення Угоди/приєднання до Конвенції [12].

У 2024 році відбулося 11-те засідання Ради з космосу ЄКА-ЄС, на якому був розроблений «Проект режиму щодо підвищення конкурентоспроможності Європи через космос». Були обговорені наступні ключові моменти:

- *Внесок космосу в конкурентоспроможність Європи та вирішення соціальних проблем*: підтримка найважливішої ролі космосу у вирішенні соціальних проблем, підтримка боротьби зі зміною клімату та стимулювання технологічних досягнень для підвищення благополуччя, конкурентоспроможності, безпеки та автономного прийняття рішень у Європі.

- *Підвищення конкурентоспроможності європейського космічного сектора*: підтвердження важливості стимулювання приватних інвестицій, підтримки стартапів, а також використання державних закупок для розвитку європейської космічної галузі.

- *Космос як основа глобальних дій Європи*: підтримка необхідності глобальних правил і співпраці для забезпечення ролі Європи в глобальній космічній економіці при одночасному укріпленні стратегічної автономії [13].

Європейське космічне агентство опублікувало стратегію вирішення проблем і рішень можливостей до 2040 року, яка сформульована навколо п'яти всеоб'ємних цілей, серед яких:

- Захищаємо нашу планету і клімат
- Досліджуйте і відкривайте
- Зміцнити європейську автономію та стійкість
- Підвищення конкурентоспроможності
- Надихаємо Європу [14].

12 червня 2025 року під час переговорів української та шведської делегацій було заявлено, що Швеція співпрацюватиме з Україною у розвитку космічних технологій для оборонних потреб. Під час зустрічі українська сторона презентувала основні досягнення з цифровізації, невід'ємною частиною яких є впровадження та реалізація космічної політики та стратегії у сфері оборони. Було акцентовано увагу, що Україна має велику спадщину у космічній сфері, яку модернізується та перезапускається з урахуванням сучасних вимог, а також наголошено, що космічна сфера розвивається дуже динамічно [15].

Висновки. Отже, публічна дипломатія України - інструмент зовнішньої політики України, метою якого є створення та зміцнення позитивного іміджу країни та її суспільства, а також вплив на громадську думку задля формування позитивного ставлення до країни, у результаті полегшення досягнення цілей міжнародної політики.

Сьогодні вже не виникає сумнівів, що космічна дипломатія розвивається динамічно та еволюціонує, щоб пристосуватися до нових космічних реалій і сучасних викликів. Збільшення видів космічної діяльності та її учасників виводять на перший план питання щодо зміни підходів з суперництва та змагання на співпрацю та взаємодопомогу.

У 2023 р. затверджено Розпорядження Про затвердження плану дій щодо інтеграції України до Європейського космічного агентства, яким передбачається, в тому числі, розширення співпраці та зближення законодавства України та Європейського Союзу. На офіційному сайті міністерства міститься інформація про стан виконання плану дій щодо інтеграції України до Європейського космічного агентства України [16].

Список використаних джерел

1. Палєєва Ю.С. Генезис поняття дипломатії. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2021. №2(3). С.109-113. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/14.pdf>
2. XIII сесія Генеральної Асамблеї ООН. URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/1348\(XIII\)](https://docs.un.org/en/A/RES/1348(XIII)) (дата звернення: 09.06.2025).
3. XIV сесія Генеральної Асамблеї ООН. URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/1472\(XIV\)](https://docs.un.org/en/A/RES/1472(XIV)) (дата звернення: 09.06.2025).

4. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення: 09.06.2025).
5. LXXV сесія Генеральної Асамблеї ООН. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/75/36> (дата звернення: 09.06.2025).
6. Топ -7 космічних держав. URL: <https://ictnews.uz/06/11/2018/top-7/> (дата звернення: 09.06.2025).
7. Космічне партнерство України і США: міжнародна правнича дипломатія в дії. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kosmichne-partnerstvo-ukrayiny-i-ssha-mizhnarodna-pravnycha-dyplomatiya-v-diyi/> (дата звернення: 09.06.2025).
8. Комітетські слухання на тему: «Міжнародно-правове забезпечення зовнішньої політики України в космічній сфері» URL: https://komzak.rada.gov.ua/news/Kommitte_sluhanniy/73749.html (дата звернення: 09.06.2025).
9. Álvaro Andrés Erices Bravo. Space Resources: A New Balance of Interests for the 21st Century. *Юридичний вісник*. 2024. №3 (72). С. 9-18. DOI: 10.18372/2307-9061.72.19042
10. Космічна політика Європи: де місце України серед зірок ЄС? URL: <https://adastra.org.ua/blog/kosmichna-politika-yevropi-de-misce-ukrayini-sered-zirok-yes> (дата звернення: 09.06.2025).
11. Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.01.2012 № 48-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D1%80#n8> (дата звернення: 09.06.2025).
12. Про затвердження плану дій щодо інтеграції України до Європейського космічного агентства: Розпорядження Кабінет Міністрів України від 12 вересня 2023 р. № 796-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-dii-shchodo-intehratsii-ukrainy-do-ievropeiskoho-kosmichnoho-ahentstva-i120923-796> (дата звернення: 09.06.2025).
13. Засідання Ради з космосу ЄКА-ЕС URL: https://www.esa.int/About_Us/ESA-EU_SPACE_COUNCIL_MEETINGS_SPACE_SUMMITS/ESA-EU_Space_Council_meetings (дата звернення: 09.06.2025).
14. Стратегія ЄКА 2040. URL: https://www.esa.int/About_Us/ESA_Strategy_2040 (дата звернення: 09.06.2025).
15. Україна та Швеція співпрацюватимуть у сфері військового космосу. URL: <https://mod.gov.ua/news/ukrayina-ta-shveciya-spiivpraczuvatimut-u-sferi-vijskovogo-kosmosu> (дата звернення: 09.06.2025).
16. Інтеграція України до Європейського космічного агентства. URL: <https://mspu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-spiivpracya/intehratsiia-ukrainy-do-ievropeiskoho-kosmichnoho-ahentstva> (дата звернення: 09.06.2025).

SOME ASPECTS OF UKRAINE'S SPACE DIPLOMACY

Yuliia S. Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: iupalieieva@duan.edu.ua

DOI: <https://doi.org/10.32342/3041-2218-2025-1-10-9>

Key words: *European Space Agency, space diplomacy, space state, development concept, international projects.*

The article is devoted to the importance of international cooperation in the study and use of outer space for peaceful purposes. The UN General Assembly Resolution has formed a number of key elements of the regime of space activities, including the importance of international cooperation in the development and peaceful use of space.

It is noted that Ukraine is a space state and has a reliable intellectual and resource potential, which will contribute to further development in the future. It is emphasized that Ukraine has a great heritage in the space sphere. Today it is being modernized and restarted taking into account modern requirements.

Attention is focused on the fact that in the 21st century, the spread of new public-private space missions has created real commercial opportunities, such as space mining. All this has deepened the debate in the United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space on the need to develop new legal definitions and a legal regime for space resources.

The point is that space programs are becoming increasingly important in the context of national policies of the world's states every year. New challenges and threats are emerging, as the development of space technologies opens up new opportunities, but at the same time creates potential dangers.

The article states that the European Space Agency has published a strategy for solving problems and solving opportunities until 2040, which is formulated around five goals, each of which has specific tasks.

The conclusions provide information on the status of the implementation of the action plan for Ukraine's integration into the European Space Agency.

References

1. Palieieva, Yu.S. (2021). *Henezys poniattia dyplomatii* [Genesis of the concept of diplomacy]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya "Pravo"* [Bulletin of the Alfred Nobel University. Series "Law"], no. 2(3), pp. 109-113. Available at: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/14.pdf> (Accessed 9 June 2025).
2. XIII session of the UN General Assembly. Available at: [https://docs.un.org/en/A/RES/1348\(XIII\)](https://docs.un.org/en/A/RES/1348(XIII)) (Accessed 9 June 2025).
3. XIV session of the UN General Assembly. Available at: [https://docs.un.org/en/A/RES/1472\(XIV\)](https://docs.un.org/en/A/RES/1472(XIV)) (Accessed 9 June 2025).
4. Treaty on the Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies of 01/27/1967. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (Accessed 9 June 2025).
5. LXXV session of the UN General Assembly. Available at: <https://docs.un.org/en/A/RES/75/36> (Accessed 9 June 2025).
6. *Top-7 kosmichnykh derzhav* [Top 7 space Countries]. Available at: <https://ictnews.uz/06/11/2018/top-7/> (Accessed 9 June 2025).
7. *Kosmichne partnerstvo Ukrainy i SSHA: mizhnarodna pravnycha dyplomatiia v dii* [Space Partnership between Ukraine and the United States: International Legal Diplomacy in Action]. Available at: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kosmichne-partnerstvo-ukrayiny-i-ssha-mizhnarodna-pravnycha-dyplomatiya-v-diyi/> (Accessed 9 June 2025).
8. *Komitetski slukhannia na temu: "Mizhnarodno-pravove zabezpechennia zovnishnoi polityky Ukrainy v kosmichnii sferi"* [Committee Hearings on the Topic: "International Legal Support for Ukraine's Foreign Policy in the Space Sphere"]. Available at: https://komzak.rada.gov.ua/news/Kommitte_sluhanniy/73749.html (Accessed 9 June 2025).
9. Álvaro Andrés Erices Bravo (2024). *Space Resources: A New Balance of Interests for the 21st Century* [Space Resources: A New Balance of Interests for the 21st Century]. *Yurydychnyi visnyk* [Legal Bulletin], no. 3 (72), pp. 9-18. DOI: 10.18372/2307-9061.72.19042 (Accessed 9 June 2025).
10. *Kosmichna polityka Yevropy: de mistse Ukrainy sered zirok YeS?* [Space Policy of Europe: Where Does Ukraine Place Among the Stars of the EU]. Available at: <https://adastra.org.ua/blog/kosmichna-politika-yevropi-de-misce-ukrayini-sered-zirok-yes> (Accessed 9 June 2025).
11. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2012). Order "On approval of the action plan for the implementation of the Concept of the implementation of state policy in the field of space activities for the period until 2032", no. 48-p. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-%D1%80#n8> (Accessed 9 June 2025).
12. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Order "On approval of the action plan for the integration of Ukraine into the European Space Agency", no. 796-p. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-dii-shchodo-intehratsii-ukrainy-do-ievropeiskoho-kosmichnoho-ahentstva-i120923-796> (Accessed 9 June 2025).
13. *Zasidannia Rady z kosmosu YeKA-ES* [Meeting of the ESA-EU Space Council]. Available at: https://www.esa.int/About_Us/ESA-EU_SPACE_COUNCIL_MEETINGS_SPACE_SUMMITS/ESA-EU_Space_Council_meetings (Accessed 9 June 2025).
14. *Stratehiia EKA 2040* [ESA Strategy 2040]. Available at: https://www.esa.int/About_Us/ESA_Strategy_2040 (Accessed 9 June 2025).

15. *Ukraina ta Shvetsiia spivpratsiuvatymut u sferi viiskovoho kosmosu* [Ukraine and Sweden to cooperate in the field of military space]. Available at: <https://mod.gov.ua/news/ukrayina-ta-shvecziya-spivpraczyuvatimut-u-sferi-vijskovogo-kosmosu> (Accessed 9 June 2025).

16. *Intehratsiia Ukrainy do Yevropeiskoho kosmichnoho ahentstva* [Integration of Ukraine into the European Space Agency]. Available at: <https://mstu.gov.ua/diyalnist/mizhnarodna-spiv-pracya/intehratsiia-ukrainy-do-ievropeiskoho-kosmichnoho-ahentstva> (Accessed 9 June 2025).

Одержано 10.06.2025.

ДЛЯ НОТАТОК